

Arkiv
för
nordisk filologi

Utgivet genom

Lars-Olof Delsing och Karl G. Johansson

under medverkan av

Ingvil Brügger Budal Lars-Erik Edlund Lennart Elmevik
Britta Olrik Frederiksen Ernst Håkon Jahr Marita Akhøj Nielsen
Þórhallur Eyþórsson Camilla Wide Jan-Ola Östman

Redaktionssekreterare

Bo-A. Wendt

Utgivet med understöd av
Nordiska publiceringsnämnden för humanistiska och
samhällsvetenskapliga tidskrifter
Axel Kocks fond för nordisk filologi

ISSN 0066-7668

© Författarna och Arkiv för nordisk filologi

Tryckt/satt av
Trycktjänst i Eslöv HB/Mikael Cinthio
Eslöv 2013

Innehåll

<i>Hans Jonsson</i> , *Neman, véμω och radikalt *nem-	5
<i>Matthias Egeler</i> , Eikþýrnir and the Rivers of Paradise. Cosmological Perspectives on dating <i>Grímnismál</i> 26–28	17
<i>Mikael Males</i> , Wormianusredaktören: Språk, tro och sanning vid 1300-talets mitt	41
<i>Joel Anderson</i> , Disseminating and Dispensing Canon Law in Medieval Iceland	79
<i>Kevin R. Kritsch</i> , Equivocal Land Claims in <i>Guta saga</i> and <i>Tochmarc Étaíne</i> . A Neglected Norse-Irish Analogue	97
<i>Gudlaug Nedrelid</i> , Sira Simon a Agdum – to brev med same hand, eller berre same mann?	125
<i>Lars Wollin</i> , ”Hovets elokvens”. När Yvain blev Herr Ivan	151
<i>Geirr Wiggen</i> , Tonelagsvariasjon i norsk uttale av suffikset <i>-asje</i> av fr. <i>-age</i>	165
<i>Else Mundal</i> , Eyvind Fjeld Halvorsen †	179
<i>L.-O. Delsing</i> , <i>L.-E. Edlund</i> och <i>K. G. Johansson</i> , Litteraturkrönika 2012	183

HANS JONSSON

**Neman*, *véμω* och radikalt **nem-*

Det centrala i framställningen nedan gäller förhållandet mellan det germanska verbet **neman*, som gett isl. *nema*, fsv. *nimma*, got. *niman*, fht. *neman* (varav ty. *nehmen*) osv. och det grekiska verbet *véμω* 'utdelar'. Vanligen anses det germanska verbet rotsamhörigt med det grekiska. Se bl.a. Pokorny och LIV, de etymologiska ordböckerna av Chantraine, Fraenkel, Kluge, Lehmann, Meillet och Encyclopedia of Indo-European Culture (s. 564). Tveksamhet rörande rotsläktskapen uttrycker vissa etymologer, t.ex. Beekes. Ett klart avståndstagande möter hos Bjorvand & Lindeman 2001.

Rimligen gäller det en omotiverad oenighet i den etymologiska diskussionen. Emmanuel Laroche's mästerliga avhandling från 1949 om betydelseförhållanden, historiska och synkrona, hos grek. *véμω* och den ordfamilj där detta verb är centrum borde en gång för alla ha avgjort frågan: går germ. **neman* och grek. *véμω* tillbaka på samma rot **nem-*?

Denna korta uppsats har som främsta uppgift att presentera Laroche 1949 och peka på avhandlingens slutsatser. Därvid blir det, med tanke på frågan om rotsamhörighet mellan **neman* och *véμω*, aktuellt att (a) närmare undersöka betydelsen och betydelseutvecklingen hos germ. **neman*

Jonsson, H., professor emeritus, Lund. " **Neman*, *véμω* and radical **nem-*". ANF 128 (2013), pp. 5–15.

Abstract: The etymological relation between Germanic **neman* 'take' (> Icelandic *nema*, Gothic *niman*, German *nehmen* etc.) and Greek *véμω* 'distribute' is frequently discussed. Like many others, I will address the question: Do these verbs belong to the same root **nem-* or to different homonymous roots? Mainly accepting the analyses of Emanuel Laroche (1949), I take the following standpoints: Radical connection between Germanic **neman* 'take' and Greek. *véμω* 'distribute' is impossible. That is obvious from a closer investigation of the meaning of *neman* compared to the meaning of *véμω* and, not least, to that of *νομιάω*; the latter is a parallel derivation of the same **nem-* as *véμω*. Moreover, it can't be ruled out that **nem-* in **neman* is a transformation of **em-* 'take' in Italic languages (lat. *emo* etc.) and in Celtic and Balto-Slavic languages. I also discuss the following words in Indo-European dialects: Sanscrit *nāmati* 'bows', *namas* 'token of respect', Avestian *nəmati* 'loan', Lithuanian *nuoma*/Latvian *nuōma* 'leashold, rent' and lat. *nemus* 'wood'. I address the question whether there is radical connection between these and Greek *véμω*. The tentative answer is: most probably not.

Keywords: indo-european root, root meaning, base meaning, development of meaning.

(b) granska diskussionen huruvida **nem-* i **neman* kan vara en ombildning av **em-* i det indoeuropeiska verb som föreligger i lat. *emo* 'tar'.

Detta sker i kapitel 1. I kapitel 2 belyses mycket tentativt och kort andra fall av till synes radikalt indoeuropeiskt **nem-*.

1 Germanska **neman* och grekiska *véμω*

I var sitt avsnitt behandlas här germ. **neman* (1.1) och grek. *véμω* (1.3) ur huvudaspekten: är de germanska och grekiska verben rotsamhöriga? För svaret på den frågan har åtminstone teoretiskt förhållandet mellan germ. **neman* och lat. *emo* (1.2) relevans.

1.1 Germanska **neman*

Betydelseområdet hos ty. *nehmen* är en lämplig utgångspunkt vid semantisk analys av germ. **neman*. I stort är *nehmen* representativt för det germanska verbet i sin helhet.

I stora drag utgör *nehmen* en synonym till svenskans *ta*. I regel kan *nehmen* direkt översättas med 'ta'. Den innehållsliga överensstämmelsen kan omedelbart förklaras med att *ta* undanträngt fsv. och ä. nysv. *nimma* 'ta'. Nord. **taka* har överhuvud inskränkt användningen av germ. **neman* (fsv. *nimma*, isländska *nema*, norska *nemma*, danska *nemme*) för att i svenskt riksspråk helt ha utplånat verbet. En medelbar eller underliggande förklaring till expansionen av **taka* på bekostnad av **neman* bör vara en omfattande synonymitet redan i starten.

Nord. **taka* ställs allmänt samman med got. *tēkan* 'beröra'. I artikeln *taga* i SAOB finner man också användningar som *ta på något* under moment I 1, medan betydelsen 'gripa om något, fatta något (med handen eller händerna)' behandlas i moment I 2, vars betydelse direkt eller indirekt ligger till grund för all annan användning av verbet. Se den utförliga och väl strukturerade artikeln i SAOB.

Mot *taga* moment I 2 med handrörelsen 'gripa' som ofördunklat semantiskt innehåll svarar t.ex. *etwas mit der Hand nehmen*. Mot *taga* moment I 3 med gripandet fördunklat svarar t.ex. *Last auf den Schultern nehmen* 'ta en börda på ryggen' och en mängd oegentliga eller bildliga eller helt förbleknade användningar (i synnerhet i stående fraser) av ett fördunklat eller försvunnet gripande, t.ex. *die Treppe in grossen Sprüngen nehmen* 'ta trappan i långa språng', *einem in Dienste nehmen* 'ta någon i

sin tjänst, anställa någon', *ein Bad nehmen* 'ta ett bad'. Motsvarigheter till under *taga* i särskilda moment redovisade specialfall av I 3 eller I 2 utgör vidare *einen beim Kragen nehmen, einen gefangen nehmen* 'ta någon i kragen, ta någon till fånga' (se *taga* I 4); *einem sein Velociped nehmen* 'ta någons cykel' (se *taga* I 5); *nehmen Sie es so* 'tar Ni det på det viset, uppfattar Ni det så' (se *taga* I 6); *Anfang, ein Bad, Deckung nehmen* 'ta en början, ta ett bad, ta betäckning'. Jag nöjer mig med dessa exempel på överensstämmelse mellan ty. *nehmen* och sv. *ta*.

Benveniste (1973: 66–70) betraktar 'ta emot' inte 'gripa med händerna och föra till sig eller med sig osv.' som betydelsekärnan hos germ. **neman* (och tar detta som tecken på att **nem-* i **neman* är identiskt med **nem-* i grek. *véμω*). Han stödjer sig på got. *niman*, hos vilket 'motta' enligt honom är den vanligaste betydelsen. Häremot kan invändas att 'motta' framför allt är betydelsen hos sammansättningarna *atniman, andniman* (se Lehmann 1986). Det väsentliga i sammanhanget är dock att den variation 'ta': 'motta' som möter hos got. *niman*, och hos germ. **neman* överhuvud, har en perfekt parallell hos ett verb som *ta*. Ett verb för 'ta' uppvisar nog egentligen per automatik även betydelsen 'motta'.

Szemerényi (1989) framhåller också det orimliga i att starta med betydelsen 'motta' hos germ. **neman*, samtidigt som han klart visar att Wulfilas översättning av grek. *κληρονόμος* med got. *arbi-numja* inte har något bevisvärde för det germ. verbets grundbetydelse (och därmed för det semantiska förhållandet mellan *véμω* och **neman*). *Arbi-numja* är bildat till *arbi niman* 'ärva' i sin tur inspirerat av grekiska *κληρονόμος* 'får sin ärvda del eller lott', där det grek. verbet är medium svarande till aktivt *véμω* 'utdelar' och 'tilldelar' med 'tilldelar' som utvecklingsvariant av 'utdelar'. Denna speciella användning av got. *niman* i betydelsen 'motta, få' är i linje med den ovan behandlade betydelsevarianten 'motta' hos det gotiska (och germanska) verbet och rubbar inte grundbetydelsen 'gripa, ta'. Lika lite kan *arbi niman* tas som intäkt för historisk semantisk släktskap mellan germ. **neman* och grek. *véμω*.

1.2 Latin *emo* osv.

I italiska, keltiska och balto-slaviska språk uppträder en med **nem-* i germ. **neman* morfologiskt och semantiskt närstående verbstam **em-*:

Lat. *emo* 'köper, förvärvar', i fornlat. även 'ta'; även i sammansättningarna *per-imo* 'i grunden förstör el. utplånar, eg. tar bort', *promo* (**pro-emo*) 'borttar, bortför', *sumo* (**sub-emo*) 'tar, lägger beslag på'. – Oskiska **em-* i *pertunum*, inf. "perimere" (se ovan), *pert-emust*, 3. sg.

fut. ”inhibuerit” (dvs. ’skall avstyra, eg. ta bort’), umbriska *emantur*, 3. pl. pres. konj. ”accipiantur” (dvs. ’må mottagas’).

Fir. *ar-fo-em* ’ta, motta’.

Lit. *imù*, *i ti* ’ta’, i presens äv. (*j*)*emù*, *jemù*, *jamù*; lett. *nêmu* (dvs. *nj-*), *nêmt* ’ta’ (den vanlig formen), vid sidan av *jêmu*, *jêmt*; kyrkslav. *imq*, *jêti* ’ta bort’.

J-formen i lett. och lit. förklarar Fraenkel (1962–65: 185 ff.) som uppkommen ur **em-* i hiatus, medan den lett. *nj*-formen ses som kontamination av balt. *j*-form och en motsvarighet till germ. **neman*.

Laroche (1949: 260) vill se **em-* som utgångspunkt för **nem-* i germ. **neman*. Med hänsyn till att **em-* anträffas i latin och andra italiska språk samt i keltiska och balto-slaviska språk är roten rätt väntad också i germanska språk. Hans härledning, efter andra, av **nem-* ur negerande **ni* + **em-* är obegriplig. Bättre om än mycket spekulativt är förklaringsförsöket hos Szemerényi (1989: 368): germ. **neman* är utlöst ur **ga-neman*, i sin tur ett felupplöst **gan-eman* efter mönster av got. *ga-qiman* osv. (jämför Bjorvand & Lindeman 2000 under *nem*).

Något slag av samband **neman* – *emo* är lockande att se. Dels på grund av fonologisk och semantisk likhet, dels med tanke på att **neman* s.a.s. fyller i där motsvarighet till lat. *emo* väntas. Jag vill med många tro att **nem-* på något sätt är sekundärt till **em-*.

1.3 Ordgruppen *véμω*

Som redan sagts utgör detta avsnitt ett referat av Emmanuel Laroche’s avhandling från 1949 behandlande det grekiska verbet *véμω*. Avhandlingen är på 271 sidor och referatet kan ingalunda göra full rättvisa åt denna synnerligen skarpsinniga och gedigna ordstudie. Det har till uppgift att markera de drag i det grekiska verbets betydelse och betydelseutveckling som kommer fram i Laroche’s avhandling och rimligen definitivt avgör frågan om förhållandet mellan grek. *véμω* och germ. **neman*.

Laroche följer det grekiska verbet *véμω* genom de uppställda epokerna 1. Homeros, 2. Lyriken och den begynnande prosan mellan Homeros och den klassiska attiskans uppkomst, 3. Den klassiska attiskan, 4. Postklassisk grekiska, koine.

Hos Homeros används aktivt *véμω* i betydelsen ’utdelar’. Det gäller en uppsatt persons utdelning av mat eller dryck till en krets samt i ett fall metaforiskt, med betydelsen ’utdelar ödeslotter till människorna’, med Zeus som subjekt. Dessutom möter med absolut användning betydelsen

'driver sin hjord' som ligger närmare vederbörande grundbetydelse än det senare väl belagda 'för i bet' (se nedan).

Medium *véμομαι* har hos Homeros inte den i första hand väntade betydelsen '*tilldelar sig själv' utan används

- (a) om person, med stycke jord som objekt: 'nyttjar', även övergående i bet. 'äger, har'.
- (b) om tamdjur 'betar' i absolut användning eller med det förtärda, men även betesmark som objekt.

Under period 2 förändras verbets innehåll en hel del. I aktivum lever den homeriska betydelsen 'utdelar' kvar men får stark konkurrens av nyanserna 'fördelar' och 'förlänar' (med gudarna som subjekt, särskilt Zeus som fördelare eller förlänare av ödeslotter till människorna). Sekundärt uppkom härur betydelsen 'styr, administrerar; behärskar'. Av särskilt intresse i en diskussion om förhållandet mellan *véμω* och germ. **neman* är den hos Laroche påvisade utvecklingen 'utdelar' > 'tilldelar' > nästan eller praktiskt taget liktydighet med *δίδομι* 'ger'. Den av Homeros "förannonserade" betydelsen 'för i bet' är väl belagd under denna senare period.

Medium *véμομαι* uppträder under period 2 (a) i den från 'nyttjar' praktiskt taget frigjorda betydelsen 'bebor, äger, har', (b) i betydelsen 'om djur: betar', även i vissa utvidgade eller metaforiska användningar härav.

I det attiska språket (period 3) går vissa användningar av *véμω*/*véμομαι* ur bruk, andra för en tynande tillvaro. På väg att försvinna är aktivt *véμω* i betydelsen 'styr, regerar' liksom det pastoralala 'för i bet'. Tillbakagång i språket kännetecknar det aktiva *véμω* 'utdelar' och 'tilldelar, tillägnar'. Å andra sidan ökar användningen av medialt *véμομαι* 'tilldelar sig'; 'mottar vid delning eller arv'. Detsamma gäller medium i betydelsen 'betar' som metafor, särskilt om eld 'slukar, förtär'. *Νέμομαι* används också passivt: 'utdelas', 'tilldelas', 'fördelas'. I den klassiska attiskan finner man också spår av ett aktivt *véμω* 'betraktar som' vilket återgår på 'tilldelar (någon eller något någonting)' via specialiseringen 'tillskriver' el. dyl.

I den postklassiska grekiskan, koine, ändras betydelseomfånget hos *véμω* föga. Förändringarna gäller i stort frekvens och till en del användningsområde och nyansering. Särskilt bör nämnas att verbet kan uppträda helt likvärdigt med *δίδομι* 'ger'. Full synonymitet mellan verben var under utveckling redan i attiskan.

Den övertygande analysen hos Laroche 1949 gör det omöjligt att lägga grekiska lexikografers översättning av *véμω* med *δίδομι* som bas för sedd rotidentitet mellan *véμω* och germ.**neman*.

Ovanstående mycket kortfattade och summariska referat av Laroche

1949 ger i grova drag innehållet hos *véμω* och författarens uppfattning om förhållandet mellan betydelseerna, med undantaget: förklaringen av den pastorala användningen. Övertygande i fråga om denna är följande analys och förklaring av Laroche i ett särskilt kapitel V. Aktivt *véμω* 'för i bet, låter beta' utgår, liksom hela verbets innehåll, från 'utdelar' men inte omedelbart utan från ett härtill sekundärt 'fördelar' här med specialiseringen '(upprepat) fördelar (djuren) i grupper, fortlöpande omgrupperar el. omplacerar i sökandet av föda', 'vallar på detta aktiva sätt'. Det nämnda belägget hos Homeros bevarar bättre än 'för i bet' utgångsbetydelsen. Medialt *véμομαι* 'om djur: betar' fungerar som passivum härtill med den ursprungliga betydelse 'vallas på beskrivna sätt'.

Förhållandet mellan verbet *véμω* och dess (säkra) nominala avledningar *νόμος*, *véμεσις*, *-νομος* behandlar Laroche i var sitt kapitel.

I ett kapitel III diskuterar Laroche således nominet *νόμος* 'ordning', 'bestämmelse, lag', 'sed'; även 'melodi'. Dess innehåll utgår närmast från den verbala betydelsen 'fördelar; organiserar', sekundär till 'utdelar'. Till *νόμος* är verbet *νομίζω* 'har som bruk el. sed' m.m. bildat.

I ett kapitel IV behandlas nominet *véμεσις* (< **véμετις*) 'avsky för el. upprördhet över el. klander av det otillbörliga, hederskänsla', 'klander, förtal'; 'bötesstraff för otillbörlig handling'; 'hämd', 'orsak till straff, i synnerhet onåd eller misskredit hos gudarna eller hos människor'. Ordet är att förklara mot bakgrund av en sammansatt idé om Zeus som styrande över människors öden och organisatör av en allmän moralisk och materiell ordning, liksom hos *νόμος* utgående från en verbal betydelse 'fördelar, organiserar', sekundär till 'utdelar'.

I kapitel V behandlas utförligt de många sammansättningarna på *-νομος*. Med tanke på mitt syfte med referatet av Laroche 1949 nöjer jag med konstaterandet: sammansättningarna som går till *véμω*/*véμομαι* kompletterar den synkrona och diakrona innehållsbilden hos verbet utan att ändra denna. Detsamma kan därmed sägas om alla (säkra) nominala bildningar till (**nem-* i) *véμω*: de ändrar inte den synkrona och diakrona bilden av verbets och så här långt verbrotens innehåll, men stärker och kompletterar analysen av *véμω*.

Det *véμω* närstående grekiska verbet *νομάω*, behandlat av Laroche i kapitel II, tyder på att roten **nem-* rymde ett moment av rörelse.

Laroche ådagalägger i studien över *νομάω*, med förekomst hos Homeros och efterhomerisk poesi, dels att verbet inte (som tidigare ansetts) utgör ett deverbativum till *véμω* utan en parallellbildning direkt till roten **nem-*, dels att *νομάω* sannolikt röjer att betydelsen 'utdelar' hos *véμω* återgår på en konkretare rörelsebeskrivande användning.

Laroche inordnar paret νέμω – νομάω bland ett antal betydelsenära dubletter, förutom νέμω – νομάω στρέφω – στρωάω, τρωπάω, τρέχω – τρωχάω, πέτομαι – ποτάομαι, πέλομαι – πολάομαι. Hans inträngande analys röjer att verbet med -έ- i paren beskriver handlingen resultativt-abstrakt, medan verbet med -ω- har en iterativ-intensiv beskrivande prägel.

Verben i paret νέμω – νομάω avser båda en rituell utdelning av bröd eller kött och vin, men skillnaden består i att νομάω motsatt νέμω tar fasta på aktionens utförande: utskänkningen(s gester) laget runt, så att säga tecknar en bild av processen. Utan motsvarighet hos νέμω används νομάω också om hantering av roderstång och om (svängande) rörelser i olika riktningar med redskap eller vapen o.d. hållet i händerna samt (allmänna) om svängande eller häftiga rörelser med kroppsdel eller hela kroppen (bl.a. i dans el. vild flykt). Laroche ser ”tendre la main en tous sens” som grundbetydelse hos roten *nem-.

Νέμω:s äldsta belagda betydelse är således ’utdelar’. Härifrån har övriga användningar utvecklats. Νομάω är en pallellbildning till ifrågasvarande rot *nem- och tyder närmast på att denna i grunden är rörelsebetecknande.

1.4 Sammanfattande ställningstagande

Benveniste och av allt att döma flera med honom har nog resonerat på följande sätt vid sammanställningen av det germanska och det grekiska verbet: Germ. *neman betyder (vid sidan av ’ta’) ’motta’ som ju kan bytas ut mot ’få’. Mot bakgrund av växlingen ’ge’ : ’få’ hos ett verb som *få* och den ’ge’ närliggande gängse översättningen ’utdelar’ av grek. νέμω kan det germanska och det grekiska verbet även på goda semantiska grunder hållas samman. Som ovan framhållits har germ. *neman grundbetydelsen ’gripa’. Betydelseområdet hos νέμω utgår från ’utdelar’, samtidigt som det grek. verbet sannolikt ytterst är rörelsebetecknande och avser handrörelser.

Sammanställningen av *neman och νέμω blir därmed helt omöjlig. Härtill kommer att *nem- i germ. *neman eventuellt är en ombildning av *em- i lat. *emo* osv. vilket om så är fallet redan i förväg avgör frågan om relationen *neman – νέμω.

2 Andra manifestationer av radikalt indoeuropeiskt **nem-*

Som inledningsvis framhållits utgör kapitel 1 med diskussionen av **neman*, *emo*, *véμω* uppsatsens kärna. Behandlingen här av andra ord i indoeuropeiska dialekter, som bör uppmärksammas och har diskuterats ur aspekten radikalt **nem-* överhuvud, har en mycket tentativ och summarisk karaktär.

2.1 Fornindiska *námati*

Mayrhofer (II: 14–15) anför en indo-iran. rot skriven med versaler, NAM, vartill presens *námati*, med fr.a. den intransitiva betydelsen 'böjer sig, bockar sig'; även trans. 'bockar, böjer'; med vapen som objekt blir betydelsen 'parerar, avvärjer'. Jämför översättningen av verbet hos Monier-Williams 1899: 'to bend, to bow, to bow to, subject or submit oneself to'.

Till find. *námati* svarar avest. *nəmati* 'böjer sig (undan)', med prefixen *apa-* och *fra-* blir betydelsen 'flyr undan'. Härmed att sammanställa är tok. A,B *näm* 'bend (forward); incline', särskilt i uttrycket *palsko nám* 'bend the mind to, decide to' (se Adams 1999).

De indo-iranska och tokariska verben avser båda (främst) ryggrörelser, bugning, böjning. För den skull kan man inte ta för givet att **nem-* här från början var begränsat till kroppsrörelse. Till sammanfattningen i kapitel 3 tar vi med oss frågan: kan find. *námati* osv. vara rotsamhörigt med gr. *véμω*?

2.2 Latin *nemus*, grekiska *véμως* m.fl.

De etymologiskt identiska lat. *nemus* och gr. *véμως*, båda n., har, om än i regel med viss tvekan, sammanställts med gr. *véμω*. Benveniste (1931: 79–85) och Laroche (1949: 258 f.), vilken sistnämnde stödjer och kompletterar Benveniste, gör såvitt jag förstår klart att ordets egentliga betydelse är 'åt gudom helgad skog'. Det är att sammanhålla med forniriska *nemed* 'heligt ställe (i tempel)' och frankiska *nimid* 'helig skog'.

Det **nem-* som abstraheras ur grek./lat. **nemes-* visavi kelt./germ. **nemeto-*, samt en bas **nemesun-* som Fraenkel (1938: 409–10) påvisar i lit. namnet *Nemunas* 'Niemen', vill Laroche snarast ge icke-indoeuropeiskt ursprung.

2.3 Find. *namas* n., avest. *nəmah* n. 'vördnadsbetygelse, vördnadsbevisning'

I fornindiska och avestiska finner man ett neutrum *namas* respektive *nəmah* med betydelsen 'vördnadsbetygelse, vördnadsbevisning (även som hedersgåva); vördnadsbjudande hälsning'. Se Mayrhofer (II:16 resp. Bartholomae 1904). Monier-Williams översätter även med eng. *bow* ('bugning').

2.4 Avestiska *nəmah* n. 'lån'

Vid sidan av det formellt identiska *nəmah* n. 'vördnadsbetygelse, vördnadsbevisning' finns i avestiska ett *nəmah* 'lån' ("darlehen"). Det tar emot att skilja de båda *nəmah* åt. Men de står semantiskt långt från varandra, samtidigt som *nəmah* n. 'lån' til betydelse är jämförelsevis lättförenligt med lit. *núoma*. lett. *nuõma*, se nästa avsnitt.

2.5 Lit. *núoma*. lett. *nuõma*

Hos Fraenkel 1962–65 behandlas nomenet lit. *núoma* 'arrende, arrendeavgift', lett. *nuõma* 'arrende, (arrende)avgift'. Möjligen skall man se ett samband mellan *núoma/nuõma* och det i förgående avsnitt nämnda avestiska *nəmah* 'lån' (betydelseerna är lättförenliga).

3 Sammanfattning: Radikalt *nem- och dess konstituent

Semantiken förbjuder rotsamhörighet mellan germ- **neman* och grek. νέμω. Hos det germanska verbet är grundbetydelsen 'gripa, ta' ofrånkomlig, medan grek. νέμω utgår från betydelsen 'utdelar' som i sin tur sannolikt är sekundärt till ett konkretare 'sträcker ut händerna i olika riktningar'. Se avsnitten 1.1, 1.3. Till yttermera visso talar en del för att **nem-* i **neman* är en ombildning av det synonyma **em-* i lat. *emo* osv. Se avsnitt 1.2.

Det tentativa ställningstagandet i fråga om manifestationerna av annat indoeuropeiskt **nem-* (kapitel 2) har stannat vid följande:

Bara under det spekulativa antagandet att vederbörande rot **nem-* i starten var mera allmänt rörelsebetecknade med en redan på rotstadiet

differentierad användning om ryggrörelser och om handrörelser kan grek. *véμω* och find. *námati* sammanhållas.

Mayrhofer (II:16) ger find. *namas*/avest. *nəmah* 'ärebetygelse' grundbetydelsen 'tilldelning' och för nomenet till roten i grek. *véμω*. Mera tilltalar en sammanställning av substantivet med find. *námati*. Grundbetydelsen skall då vara '(vördnadsfull) bugning'.

Både avest. *nəmah* 'lån' och det semantiskt besläktade lit. *nuōma*/lett. *nuōma* 'arrende(avgift)' lämnas här utan försök till rotplacering. Det faktum att indoeuropeisk rothomonymi är en välkänd företeelse hissar alltid en varningsflagg i sammanhang som dessa.

I fråga om lat. *nemus* 'skog' och sammanhörande ordgrupp förefaller antagandet hos Laroche 1949 om icke-indoeuropeiskt ursprung mest sannolikt.

Referenser

- Adams, Douglas Q., 1999: *A dictionary of Tocharian B*. Amsterdam: Rodopi.
- Bartholomae, Christian, 1904: *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg: Carl von Trüner.
- Beekes, Robert S.P., 2009: *Etymological Dictionary of Greek*. Brill.
- Benveniste, Emile, 1931: "Nemus". I: *Bulletin de la Société de la linguistique de Paris XXXII*, s. 79–85.
- Benveniste, Émile, 1973: *Indo-European Language and Society* (translation of Benveniste, Émile, 1969: *La vocabulaire des institutions indo-européenne*). London: Faber and Faber Limite.
- Bjorvand, Harald, och Lindeman, Fredrik Otto, 2000: *Våre arveord*. Oslo: Novus forlag.
- Chantraine, Pierre, 1968–1980: *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire de mots 1–4*. Paris: Klincksieck.
- Grimm, Jacob, und Grimm, Wilhelm, 1845–1971: *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Hirzel.
- Fraenkel, Enst, 1962–65: *Lithauisches etymologisches Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Laroche, Emmanuel, 1949: *Histoire de la racine NEM- en grec ancien*. Paris: Klincksieck.
- Mayrhofer, Manfred, 1992–2000: *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen I–III*. Heidelberg: Carl Winter.
- Monier-Williams, Monier, 1899: *A Sanskrit–English dictionary etymologically and philologically arranged*. Oxford: Clarendon Press.
- Pokorny, Julius, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I*. Bern: Francke.

- LIV = Rix, Helmut (ed.), 1998: *Lexikon der indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Reichert Verlag.
- Szemerényi, Oswald, 1989: "Gothic niman, arbinumja and latin patrimonium, matrimonium, patrinus, matrimus". I: *Indogermanica Europea. Festschrift für Wolfgang Meid zu 60. Geburtstag am 12.11*, s. 359–385.
- Trautmann, Reinhold, 1923: *Baltisch-slavisches Wörterbuch*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vetter, Emil, 1953: *Handbuch der italischen Dialecte I. Texte mit Erklärung, Glossen, Wörterverzeichnis*. Heidelberg: Carl Winter.

MATTHIAS EGELER

Eikþyrnir and the Rivers of Paradise

Cosmological Perspectives on dating *Grímnismál* 26–28

Introduction

The present article will address the still-debated question of whether the Eddic poem *Grímnismál* in its present form should be dated to the late pagan period or rather to the 12th/13th century – a question which has important ramifications for the value of this poem for the reconstruction of pre-Christian Norse mythology, although it cannot be precluded (and may indeed be likely) that the poem is composed of different strata with differing dates (cf. Zimmermann 2006: 46; Hale 1983: 165, 182–184). In order to gain a new perspective on this question, the following discussion will centre on the description of the stag Eikþyrnir and its surroundings in *Grímnismál* 26–28. These stanzas present a tableau of striking

Egeler, M., dr., Violet Campbell research fellow, St Catharine's College, Cambridge University, United Kingdom. "Eikþyrnir and the Rivers of Paradise. Cosmological Perspectives on dating *Grímnismál* 26–28". *ANF* 128 (2013), pp. 17–39.

Abstract: The present article discusses the dating of stanzas 26–28 of the Eddic poem *Grímnismál*. To date, scholarly opinion is still fundamentally divided on the question of whether the *Grímnismál* are a product of the late pagan period or of learned Christian literature, or even whether a resolution to this question is at all possible. A new approach to the problem is offered here for stanzas 26–28 of the poem, which present a description of the stag Eikþyrnir, the world tree and the origin of the world's rivers. A comparison of the imagery of these stanzas with cosmological concepts current in 12th century ecclesiastical literature and Christian iconography shows that the tableau described in *Grímnismál* 26–28 closely corresponds to Christian concepts and motifs which were widespread during this period. The detailed nature of this correspondence suggests that the poet of these stanzas was deliberately playing with Christian motifs, which in turn implies that the composition of at least this section of the *Grímnismál* should probably be placed in the context of high medieval Christian culture rather than being ascribed to the late pagan period. In addition, an appendix critically discusses the hypothesis that the description of Valhalla in *Grímnismál* 23 is derived from that of the Colosseum, as suggested by Olsen (1931/32), Dronke (2011) and Lassen (2011).

Keywords: Edda, dating of *Grímnismál*, cosmology, pilgrimage, Rome, iconography, Eikþyrnir, Læraðr, Yggdrasill, Paradise, rivers of Paradise, Tree of Life, Valhalla, Colosseum.

visual force which finds notably close parallels in the Christian iconography of Paradise as well as in Christian cosmological writing. The following pages will therefore draw upon a range of 12th century sources (the itinerary of Nikulás Bergsson, biblical and other ecclesiastical texts, and Christian iconography) in order to show that almost all key elements of the tableau presented in *Grímnismál* 26–28 correspond to ecclesiastical templates which could have been known to an Icelander of the period (and which certainly were known to some Icelanders of the period). The clear correspondence between these elements of the Eddic poem and such ecclesiastical motifs could be taken to indicate that at least certain parts of the *Grímnismál* should be seen as a sophisticated creation by an erudite high medieval poet rather than as late pagan.

Rome

Around the year 1149, Nikulás Bergsson set out from Iceland on a pilgrimage to Rome and the Holy Land. It took him several years to complete this journey, but in the end he returned to Iceland (probably around 1154), where he became abbot of the Benedictine monastery Munka-Þverá in Eyjafjörður in the northern part of the island. He died only a couple of years later in 1159, but before his death he wrote a pilgrims' guide which is still extant: the *Leiðarvísir* or “way-leader” (ed. Simek 1990: 478–490; Kålund 1908: 12–23; cf. Marani 2009; Simek & Hermann Pálsson 2007: 246f.; Simek 1990: 264–280, 391; Hill 1983; de Vries 1964–1967: §§137, 148, 196; Magoun 1940: 277–288).

One of Nikulás' main destinations in Rome would have been the old Basilica of Saint Peter, which he indeed describes in some detail in his *Leiðarvísir* (Simek 1990: 482, 487; Kålund 1908: 18f.; cf. Magoun 1940: 286). As St. Peter's was traditionally identified with the burial site of the apostle Peter and therefore one of the holiest sites of Christendom, a visit to this basilica would have been an inevitable and central part of any pilgrimage to Rome. At the time of Nikulás' journey, St. Peter's was still a Constantinian basilica which only a couple of centuries later would have to give way to the present Renaissance building. The half-dome over the apse of this old basilica was decorated with a lavish mosaic showing an enthroned Christ, flanked by Saints Paul and Peter and two palm trees (the latter probably representing two Trees of Life). Under the throne of Christ, a fourfold fountain was represented – the Fountain

of Life – which was flanked by two stags drinking from its waters (Poeschke 1971a: cols. 377f. [fig. 1]).

The scene depicted here represented the eschatological Paradise of *Revelation* 22:1–2 (Poeschke 1971a: col. 379; Poeschke 1971b: col. 382), where the Waters of Life emanate “from the throne of God and the Lamb” (*de sede Dei et agni*) while Trees of Life grow on both sides of the river of the Waters of Life.¹ The setting of Trees of Life and spring in the paradisiacal garden hearkens back to the Old Testament account of Paradise (Poeschke 1971a: cols. 375f.): the paradise at the end of time mirrors and is directly interlinked with the paradise at the beginning of time (cf. Flemming 1968: col. 260; Schlee 1937: 43). The central description of the state of Paradise at the beginning of human history can be found in *Genesis* 2:8–14. This passage tells how, after the creation of man, Paradise is created as a “garden of delight” (*paradisus voluptatis*) and the abode of mankind. Apart from trees that are pleasant to look at and that bear sweet fruits, Paradise contains three features in particular: the Tree of Life, the Tree of Knowledge of Good and Evil, and the source of a river which splits up to form the four greatest rivers of the biblical world: the Pishon, which flows around the gold-rich land of Havilah; the Gihon, which flows around Ethiopia; the Tigris; and the Euphrates.²

Geographical scholarship of the 12th century – as represented by Niculás’ contemporary Honorius of Autun († c. 1151) – identified the obscure rivers of the Pishon and the Gihon of the Old Testament account with the Ganges and the Nile respectively; thus the spring in Paradise served as the source for the greatest rivers known to the Middle Ages (*De imagine mundi* I.9f. = *Patrologia Latina* [Migne] t.CLXXII, c.123A–B.). This notion was no medieval invention but reaches back to early Christian learning; it was formulated in a classic fashion already by Isidore of

¹ *Apocalypsis Iohannis* 22:1–2: *et ostendit mihi fluvium aquae vitae splendidum tamquam cristallum procedentem de sede Dei et agni / in medio plateae eius et ex utraque parte fluminis lignum vitae adferens fructus duodecim per menses singula reddentia fructum suum et folia ligni ad sanitatem gentium.* (Ed. Weber et al. 1975.) – In general on the Tree of Life cf. Flemming 1968: cols. 258–264; Erdmann et al. 1954: cols. 25–27.

² *Genesis* 2:8–14: *plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis a principio in quo posuit hominem quem formaverat / produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulchrum visu et ad vescendum suave lignum etiam vitae in medio paradisi lignumque scientiae boni et mali / et fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum qui inde dividitur in quattuor capita / nomen uni Phison ipse est qui circuit omnem terram Evilat ubi nascitur aurum / et aurum terrae illius optimum est ibique invenitur bdellium et lapis onychinus / et nomen fluvio secundo Geon ipse est qui circuit omnem terram Aethiopiae / nomen vero fluminis tertii Tigris ipse vadit contra Assyrios fluvius autem quartus ipse est Eufrates.* (Ed. Weber et al. 1975.)

Seville (*Etymologiae* XIII.xxi.7f.).³ However, the identification of the rivers of Paradise with real-world rivers whose sources were known at least by hearsay,⁴ created the practical hydrological problem of how to convey the water of the spring in Paradise to the known sources of these rivers. On an intellectual level, this problem was solved by claiming a subterranean conduit: *Quæ quidem flumina infra paradysum terra conduntur ; sed in aliis longe regionibus funduntur* (Honorius of Autun, *De imagine mundi* I.9 = *Patrologia Latina* t.CLXXII, c.123B).

It was not only the rivers of Paradise which were ascribed an importance outside of Paradise proper. The Tree of Life in particular had a central symbolic position in Christian tradition, as it was associated with the cross of the crucifixion of Christ (cf. Flemming 1968: cols. 260f., 264; Erdmann *et al.* 1954: cols. 25f.). Adam of Saint-Victor († c. 1180) hailed the cross in the first few lines of his *In exaltatione sanctæ crucis* by equating it with the Tree of Life: *Salve, Crux, arbor | Vitæ præclara. | Vexillum Christi, | Thronus et ara* (*Patrologia Latina* t.CLXXXVI, c.1513B). Honorius of Autun in his *Expositio in cantica canticorum* comments on the mention of an apple in the *Canticum canticorum* 2:3, and in the course of his discussion he states: *Arbor vitæ est sancta crux* (*Patrologia Latina* t.CLXXII, c.384B). In a *Meditatio in passionem et resurrectionem domini* formerly ascribed to Bernard of Clairvaux, an anonymous author is no less clear in his identification of the cross and the Tree of Life: *In cruce enim pendet omnis fructus vitæ, quia ipsa est arbor vitæ, quæ est in medio paradisi* (*Meditatio* VI.15 = *Patrologia Latina* t.CLXXXIV, c.751D).

The mosaic in Old St. Peter can largely be understood on the basis of the eschatological Paradise of the Revelation without necessarily having to take this further Paradise-lore into immediate consideration. Returning to the Rome of Nikulás Bergsson, however, all these elements are united in the monumental composition of the apse mosaic of the Archbasilica of St. John Lateran (which happens to be the first church that Nikulás mentions in his itinerary; on this occasion he also gives a description of its rank and the relics kept there, though he does not explicitly mention the mosaics).⁵ The centre of this apse mosaic is formed by a

³ *Patrologia Latina* t.LXXXII, c.490B–491A. For other, allegorical interpretations of the four rivers of Paradise cf. Poeschke 1971a: col. 376. In general on the rivers of Paradise cf. Poeschke 1971b; Schlee 1937.

⁴ Cf. *De imagine mundi* I.10 = *Patrologia Latina* t.CLXXII, c.123B.

⁵ Simek 1990: 481, 486f.; Kålund 1908: 17; cf. Magoun 1940: 281f. – The original composition of the mosaic dates to the 5th century, but it has been reconstructed several times since

representation of a large, gem-encrusted golden cross whose base rests in the waters of a spring; from the waters of this spring flow the four rivers of Paradise, whose Old Testament names are written next to them in golden letters. The spring is given a position on high ground from which the four rivers flow steeply downward; the whole arrangement of cross, spring and rivers distinctly recalls the roots of a tree reaching out from its trunk. Under the cross, exactly in its central axis and amidst the root-like Paradise rivers, sits a small representation of Paradise surrounded by walls, guarded by an angel and with the Tree of Life in its centre;⁶ on the Tree of Life perches a phoenix, whose resurrection acted as a symbol of the resurrection of Christ.⁷ The Tree of Life is depicted immediately below and aligned with the central axis of the cross: this creates a further association between the cross and the Tree of Life, which again underlines the association indicated by the tree-like arrangement of the cross, the spring and the root-like rivers of Paradise. The spring is flanked on both sides by large representations of two stags that are silhouetted prominently against the golden background of the mosaic; both stags lower their heads towards the spring. The lower margin of the composition is formed by the river Jordan.

The stags bending their heads to drink from the spring in Paradise are normally interpreted as a symbolic representation of the followers of the faith and more specifically the candidates for baptism: the spring is then both the baptismal font and the Spring of Life,⁸ and the stags that have come to drink from the Spring of Life are the catechumens who have come to receive eternal life through baptism (cf. Domagalski 1991: col. 571; Gerlach 1970: cols. 287f.). In St. John Lateran, the depiction of the river Jordan (as the archetypical river of baptism) beneath the rivers of Paradise reinforces this association (Poeschke 1971b: col. 382). This motif complex was used in the most distinguished contexts: both examples of stags drinking from the Fountain of Life mentioned so far were found

then; its last reconstruction took place in the course of a rebuilding of the apse in 1884. 17th century documentation of the apse shows that at least this reconstruction, based on a late 13th-century restoration, accurately reflected the previous state of the mosaic (Scafi 2006: 75 with fig. 4.5).

⁶ On the representation of Paradise as a walled precinct guarded by an angel cf. Poeschke 1971a: col. 380; Isidore of Seville, *Etymologiae* XIV.3 (= *Patrologia Latina* t.LXXXII, c.496C–497A). Cf. also Scafi 2006: 76.

⁷ Cf. Kramer 1971. – On the phoenix in connection with Paradise in Old Norse sources cf. Simek 1990: 164–169.

⁸ For which in Norse literature cf. the *Duggals leiðsla* (ed. Cahill 1983): 85–87/133 or the Old Norse description of the world edited by Simek 1990: 436–444.

in the apse mosaics of papal basilicas, i.e. in what was probably the most prominent location in two of the most prominent churches of 12th century Rome.⁹ And the motif is not only prominent, but also prevalent: Domagalski remarks that the extant examples of the motif of the drinking stags are well-nigh uncountable (Domagalski 1991: cols. 572f.).

Travelling in the middle of the 12th century, Nikulás Bergsson might just have missed (or witnessed) the completion of a third monumental example.¹⁰ The 12th century apse mosaic of the Basilica di San Clemente shows in its centre a cross with the crucified Jesus (Scafi 2006: 73 [fig. 4.3], 75; Collegio S. Clemente 1973: figs. 3, 6–8; Flemming 1968: col. 260). This cross grows out of a luxuriant acanthus.¹¹ The size of the acanthus leaves is equal to that of the crucified body on the cross, and thick tendrils reach out from them: their dark-green spirals embrace the cross from all sides and fill the whole vault of the apse, turning the apse mosaic into an arabesque jungle of leafy green whorls in front of a golden background – here the identification of cross and Tree of Life reaches possibly its most monumental expression. From the base of this all-encompassing Tree of Life, four rivers pour forth – the four rivers of Paradise – and two stags bow down their antlered heads to drink from them.

⁹ This is important to note. Recently, Marani has presented an in-depth analysis of several sections of Nikulás' description of Rome (Marani 2009). In this analysis, Marani points out that the *Leiðarvísir* contains (sometimes incorrect) details which appear to be derived from written sources rather than Nikulás' personal observation. The most striking case is Nikulás' description of the Constantinian church Sant' Agnese: in Nikulás' day, the Constantinian basilica dedicated to St. Agnes had already been in ruins for centuries. Its description in the *Leiðarvísir*, where it appears as the most splendid church in Rome, must therefore be based either on (outdated) written sources, or on an erroneous identification of the Constantinian basilica with the medieval church Sant' Agnese fuori le mura (Marani 2009: 49–58, 63). In either case, this example shows that the *Leiðarvísir* is a literary work prone to literary borrowings, and therefore that its testimony cannot in every case be taken at face value. This does not, however, affect the present argument: the basilicas of Old St. Peter and St. John Lateran were the two most important churches of Rome and would by default have been the destination of any pilgrim visiting the Eternal City. The present analysis uses the *Leiðarvísir* as an illustration of medieval Icelandic pilgrimages to Rome in order to outline the historical context of the argument, but given the importance and popularity of the relevant sites, my argument does not depend on whether or not the details of this particular text are accurate: the aspects of the *Leiðarvísir* here under discussion are only an example of what can be assumed to have been general practice among pilgrims.

¹⁰ Cf. Hill's (1983: 201) remark about the eastern part of Nikulás' journey: "But if Nikulás does not always specify what it was that he saw at a particular site, it is not difficult for the modern scholar to work it out for himself and we find, when we do so, that he was constantly seeing newly built Crusader churches, or churches in the process of being built." For a number of examples cf. *ibidem*; perhaps this can be taken to indicate that Nikulás had some (in fact rather natural) interest in contemporary monumental building enterprises.

¹¹ On the acanthus in representations of Paradise cf. Poeschke 1971a: cols. 379f.

Iceland

Having accompanied Nikulás Bergsson to Rome and seen some of the things he would have seen there in his day, it is time to follow him back to Iceland, where he would have given detailed accounts of his experiences. The prestige attached to such experiences may be reflected in his further career (Hill 1983: 177): soon after his return he became the abbot of Munka-Þverá.

One of the many problems of Eddic research is the question of the date of the *Grímnismál*.¹² To recall just a few of the more recent contributions,¹³ Sprenger considered the poem to be firmly rooted in the pagan period (Sprenger 1999: 47). Dronke (in what is probably the most recent commentary on the *Grímnismál*) does not provide an explicit discussion of the date of the poem, but indicates that she considers it a Christian work (Dronke 2011: 111). Zimmermann assumes that parts of the poem may be early, but suggests that it contains later interpolations (Zimmermann 2006: 46), while Simek and Hermann Pálsson point out that wisdom poetry like the *Grímnismál* could have been composed both in the late pagan period of the 10th century and during the Icelandic renaissance of the 12th/13th century (Simek & Hermann Pálsson 2007: 128).

One aspect of the *Grímnismál* that has not been considered in this discussion to date is the description of the stag Eikþýrnir (“Oak-Thorn”) and his connection with the rivers he brings into being in stanzas 26–28:

Eikþýrnir heitir hiortr,	er stendr á hǫllo	Oak-Thorn the stag is called	which stands
	Heriafǫðrs		on Odin’s hall
oc bítr af Læraðs limom;			and bites from the branches of Læraðr;
enn af hans hornom drýpr í Hvergelmi,		and from his antlers	it drips into Hvergelmir;
þaðan eigo vötn qll vega.			from there all waters take their course.
Síð oc Víð,	Sækin oc Eikin,	Slow and Broad,	On-Rushing and Raging,
Svǫl oc Gunnþró,		Cool and Battle-Stubborn,	
Fiorm oc Fimbulþul,		Hastening and Mighty-Roaring,	
Rín oc Rennandi,		Rhine and Running,	
Gípul oc Gǫpul,		Gorge-River and Ravine-River,	
Gǫmul oc Geirvimul,		Old and Spear-Swarming,	

¹² In general on the *Grímnismál* cf. Dronke 2011: 109–135; de Vries 1964–1967: §24; Gering & Sijmons 1927: 181–216.

¹³ Among the older contributions at least two should be mentioned: de Vries ascribed the poem to the late pagan period (de Vries 1964–1967: §24), and Hale suggested that stanzas 27–29 are a later interpolation in a poem which he argued to be highly defective and full of interpolations (Hale 1983: 165, 182–184). For some scepticism towards the argument that the *Grímnismál* are of a strongly composite character cf. Simek & Hermann Pálsson 2007: 128.

þær hverfa um hodd goða,
 Þyn oc Vin, Þöll oc Høll,
 Gráð oc Gunnþorin.

they encircle the gods' treasure,
 Roaring and Vin, Young Fir and Sloping,
 Greed and Battle-Daring.

Vína heitir enn, qnnor Vegsvinn,
 þriðia Þióðnuma,
 Nyt oc Nøt, Nōnn oc Hrōnn,
 Slíð oc Hríð, Sylgr oc Ylgr,
 Við oc Ván, Vōnd oc Strōnd,
 Gioll oc Leipt, þær falla gumnom nær,
 enn falla til heliar heðan.¹⁴

One is called Dvina, another Way-Swift,
 a third Nation-Capturer,
 Milk and Spear, Strong and Wave,
 Fearful and Tempest, Drink and She-Wolf,
 Broad and Hope, Difficult and Shore,
 Din and Lightning: they flow close to men,
 and flow to Hel from here.¹⁵

In this little tableau, the stag Eikþýrnir stands on the hall of Odin, where he feeds on the foliage of the tree Læraðr. Liquid is dripping from his antlers into Hvergelmir; here all rivers have their origin, and the poem gives a long and predominantly fanciful list of rivers which flow through the world of the gods, the world of mankind and finally to the nether-world.

The stag Eikþýrnir also appears outside of the *Grímnismál* (the Snorra-Edda mentions him twice), although these appearances add nothing to the information provided by the poem. In *Gylfaginning* 39 Snorri gives a prose version of the description presented by the *Grímnismál* which corresponds too closely to the *Grímnismál*-account to be anything but a direct prose paraphrase of this poem (which Snorri indeed quotes explicitly in *Gylfaginning* 40). The name Eikþýrnir also appears in a list of stag-*heiti* in a *þula* in *Skáldskaparmál* 75 (stanza 512). In Snorri, the tree Læraðr is attested in the slightly different form Léraðr; neither form of the name has so far been explained in a satisfactory way.¹⁶ The *communis opinio* during the last decades seems to have been that Læraðr is on one level or another identical with the world-tree Yggdrasil.¹⁷

Many of the river-names enumerated in the *Grímnismál* also occur in

¹⁴ Ed. Neckel & Kuhn 1983; cf. Dronke 2011.

¹⁵ The translations of the (river) names are primarily based on Dronke 2011: 118; Lorenz 1984: 112–114, 476–479; Hale 1983: 167–182; Finnur Jónsson 1931; Gering & Sijmons 1927: 198f.

¹⁶ Cf. Simek 1993: 185; Lorenz 1984: 473; de Vries 1961: 372 (*s.v.* 'Læraðr'); Gering & Sijmons 1927: 197. The explanation as **Hleraðr*, "Secret listener at doors and shutters", which has recently been suggested by Dronke (2011: 130), is unconvincing (1) on a semantic level, as it presupposes the acceptance of Dronke's (1997: 48f.) rather implausible equation of Heimdall and the world-tree, and (2) on a phonetic – or rather source-critical – level, as it presupposes that a (re-?)constructed form is closer to the actual name than the manuscript evidence.

¹⁷ Dronke 2011: 129f.; Simek 1993: 70, 185; Lorenz 1984: 473f.; de Vries 1956–1957: §583. Gering & Sijmons 1927: 197 find it doubtful whether such an identification is justified.

the Snorra-Edda, including the *þulur*. There, they are clearly taken directly from the *Grímnismál* (even though some of the river names show variant forms), and therefore, these quotations do not add any useful context either (*Gylfaginning* 4 and 39; *Skáldskaparmál* 75; cf. Faulkes 2005: 66). The most notable aspect of the list of river names presented in *Grímnismál* 27f. is the overwhelming predominance of names which do not seem to be attested independently elsewhere in Old Norse literature. The few clear or at least possible exceptions are the *Rín* (i.e. the Rhine), the *Gjöll* (which reappears in *Gylfaginning* 49 as the border river of the land of the dead), the *Ván* (mentioned in *Gylfaginning* 34 as the river springing from the saliva that runs from the jaws of the bound Fenris-wolf), and the *Leiptr* (by whose bright waters an oath is sworn in *Helgaqvíða Hundingsbana ǫnnor* 31.3). The *Vin* or, more likely, the *Vína* might be the Dvina (Gering & Sijmons 1927: 198f.; cf. Hale 1983: 174, 175), while the *Slíð* may mirror the *Slíðr* from *Vǫlospá* 36 (cf. Lorenz 1984: 113). Even if all these identifications are correct, the percentage of river-names with an independent existence in Old Norse literature outside of the *Grímnismál* is strikingly small. Such a striking lack of reference to rivers which would recur outside of these two stanzas is particularly important as this list of river-names is introduced as a list of all the world's rivers: while the list claims the highest cosmological significance, the lack of independent Old Norse references to the vast majority of the rivers of the *Grímnismál* suggests that these rivers had no contemporary real-world relevance.¹⁸ This could be taken to indicate that the list of

¹⁸ This does not contradict the findings of Hale 1983: 167–182, who presents a survey of possible parallels between the formation of river names in the *Grímnismál* and the formation of a number of modern Scandinavian river names (e.g., he points out that the adjective *síðr*, which seems to underlie the river *Síð* in *Grímnismál* 27, may have an etymologically related parallel in the first element of the Swedish name *Sibro*: p. 168). Beyond the examples already quoted above (the Rhine and Dvina), Hale does not normally attempt any specific identifications of the names in the list in the *Grímnismál* with actual Scandinavian rivers, although he hesitantly points to some possible close parallels in modern hydronymy – indeed, his only explicit example of a possible identification of one of the rivers of the *Grímnismál* with a modern Scandinavian river name is the *Gopul*, for which he refers to a river in Norway: the river in question “quite likely” (!) once bore the name of *Goppollen*, which Hale considers a probable etymological parallel to *Gopul* (Hale 1983: 171f., 183, quote: p. 172). Hale’s etymological discussion clearly illustrates that a number of the river names of the *Grímnismál* are formed according to linguistic patterns which a Norse audience would have recognised as plausible patterns for the formation of river names. It is a very different question, however, whether Hale’s discussion is able to support his argument that “it is possible that all of these names have been those of actual rivers in the real world and in particular in Scandinavia or Norway, due to the many etymological and semantic parallels to them” (1983: 184, cf. 182). In contrast to this, Dronke 2011: 118, 130 treats the river

river-names is a purely literary creation which does not even make a serious attempt at relating to the real world. Even more importantly, such a lack of reference to the real rivers of the Old Norse cosmos might be a strong indication that this list of rivers is not based on an authentic pagan cosmological tradition.

Considerably better attested than the majority of the rivers is the spring Hvergelmir, which appears several times in the *Gylfaginning* (4, 15, 16, 39, 52). Recently Faulkes has emphasised that Snorri seems to try to reconcile two different accounts of this spring. Its description in connection with Eikþyrnir in *Gylfaginning* 39 (and *Grímnismál* 26) conveys the impression that Hvergelmir is fed from the liquid that drips from the antlers of Eikþyrnir. In *Gylfaginning* 4, on the other hand, Hvergelmir seems to have existed already in primeval times long before the creation of the earth and that of Valhalla, on whose roof Eikþyrnir is standing (Faulkes 2005: 66, cf. de Vries 1956–1957: §577). This suggests that at least the name of the spring Hvergelmir reflects authentically pagan lore that has been used by the author of *Grímnismál* 26–28, rather than representing an invention of this poet like most of his river-names.

Iceland and Christian Rome

It is striking how closely the tableau presented by *Grímnismál* 26–28 corresponds to the imagery of the Roman apse mosaics and the cosmological texts described above, especially if the common assumption is correct that Læraðr should be identified with the world-tree Yggdrasill. Both share the following motifs: (1) the world-tree/Tree of Life; (2) the

names of the *Grímnismál* as poetic inventions; I follow her in this and interpret the parallels between the formation patterns of river-names in the *Grímnismál* and modern Scandinavian hydronymy as a sign of the skill of the poet rather than as evidence for the real-world existence of these names, especially given the dearth of clear one-to-one correspondences. Be that as it may, the important point in the present context is that the most prominent rivers of a religious cosmology could be expected to correspond to rivers which are also of importance in real-life geography: as typological parallels one may recall the importance of the Boyne in early Ireland (cf. MacKillop 2004: 50f.), or of the Christian rivers of Paradise, which medieval geography identified with the Nile, Euphrates, Tigris and Ganges. The obscurity of the river-names in the *Grímnismál* and the absence of independent references to them in Old Norse sources strongly indicate that these rivers were not as important as the poet makes them out to be, whether or not some of them existed, and this strongly undermines the poem's claim that they are – or ever were – world-rivers of cosmological significance.

spring; (3) the rivers which flow from it and which are identified with the great rivers of the world; (4) the stag(s) which are feeding or drinking there and are in one way or another directly connected to the spring; (5) the general location of the tableau in the respective versions of the blissful otherworld, i.e. the Garden of Eden and the eschatological Paradise of the Revelation on the one hand, and the warrior-paradise of Valhalla on the other. Furthermore, it may or may not be significant that the respective rivers encompass potentially equivalent sections of the world order: they originate and flow through Paradise / the land of the gods, and they reach mankind later on in their course. One might even wonder whether it is significant that in both contexts there is a subterranean portion of the course of the rivers: the rivers of Paradise take an underground course in order to resurface as the Nile and the Ganges, whereas the rivers of Hvergelmir conclude their course by “falling down to Hel”.¹⁹

Of course there are also differences. In the Christian image of the stags on the Fountain of Life, there are normally two stags next to a fountain from which the four rivers of Paradise spring forth, whereas in the *Grímnismál* the water dripping from the antlers of a single stag feeds into a spring in which a multitude of rivers have their source. Yet the difference in numbers between these two images affects the overall visual effect of the tableaux only to a very limited extent, and in fact there is good evidence to suggest that the exact number of stags is of limited significance in this context. Domagalski notes that one of the two stags of the motif in Christian iconography is sometimes replaced with a dedicatory inscription (Domagalski 1991: col. 573), creating a variant of the motif with only one stag. Meanwhile, the apse mosaic of San Clemente adds a small third stag to the composition by placing it on the base of the acanthus from which the cross and the Tree of Life are growing (Collegio S. Clemente 1973: fig. 7). A similar fluctuation in numbers can even be noted within the *Grímnismál* themselves: *Grímnismál* 33 locates not one but four stags in the world-tree. The number of rivers presents a similar case: as mentioned above, the apse of St. John Lateran introduces the river Jordan into the composition in addition to the four rivers of Paradise

¹⁹ The general parallelism between Eikþýrnir and the stags at the rivers of Paradise has already been noted by Heizmann 1999: 604, who, however, leaves open the question of whether it should be interpreted as an eastern element transmitted by Christianity or as an eastern element that spread via the northern and central Eurasian cultures of hunters and pastoralists. To the present writer, the level of detail of the Christian-Norse correspondence seems to tip the balance towards the former interpretation.

(Pietrangeli 1990: 98f.). Thus, while it must be acknowledged that there is not a perfect numerical correspondence between the single stag Eikþýrnir of the *Grímnismál* and the two stags which typically feature on the Fountain of Life, it must also be stressed that such a fluctuation is not unusual and has no significant impact on the overall layout and visual effect of the motif.

In sum, therefore, the parallels between the Christian image and the tableau presented in *Grímnismál* 26–28 are remarkably close and precise. So far, it has normally been assumed that the motif of Eikþýrnir feeding on Læraðr and creating the rivers of the world is an authentic pagan notion (e.g., Simek 1993: 185; de Vries 1956–1957: §574). Yet the similarities between the Christian and Norse tableaux raise the question of whether this assumption should really be upheld. The voyage of Nikulás Bergsson is just one of many possible examples of how the motif of the stags at the spring below the Tree of Life, from which the world's great rivers have their origin, could have reached Iceland. The present analysis is not intended to suggest that Nikulás himself is responsible for providing the poet of *Grímnismál* 26–28 with the inspiration for these stanzas; rather, Nikulás' journey to Rome is merely meant to serve as an illustration of how thoroughly Iceland was integrated into the wider world of 12th-century Europe. Other Norse travellers undertook quite similar journeys: another 12th-century example is Gizurr Hallsson, who travelled to Italy in 1149–1152 and after his return wrote the *Flos peregrinationis* as a (now lost) account of his journey.²⁰ It should also be noted that these 12th-century travellers were by no means the first Norsemen who could have seen images like the stags on the Fountain of Life in St. John Lateran. For instance, the Danish king Cnut went to Rome on pilgrimage in 1027 (Townend 2001: 150). On this journey he was accompanied by the poet Sigvatr Þórðarson, who later treated it in his *Knútsdrápa* 10f. (ed. Finnur Jónsson 1908–1915, vol. 1.A: 248–251; 1.B: 232–234; cf. Townend 2001: 153–156). The reference to Cnut's pilgrimage in Sigvatr's praise-poem, where it appears as a deed of equal standing with the king's military exploits (cf. Townend 2001: 162), illustrates the prestige attached to such Roman pilgrimages already in the early 11th century.

Furthermore, Rome is not the only place in which a Scandinavian traveller could have become familiar with the iconographic motif of the stags drinking from the Fountain of Life. The most famous example in

²⁰ De Vries 1964–1967: §196; Simek 1990: 293–295. For some general remarks on Old Norse itineraries and related works cf. e.g. Simek 1990: 262–315.

Italy outside Rome is probably the so-called 'Mausoleum of Galla Placidia' in Ravenna, a 5th century shrine which was formerly joined to the church Santa Croce (Rizzarda 1996: 43, 45, 56, 58, 70, 72–75, 105, 129f., 133; Poeschke 1971a: cols. 379f.). Nor is the motif restricted to Italy, but was widely used throughout the Mediterranean (cf. Domagalski 1991: cols. 572f. with examples ranging from southern France to Palestine). Given that the Christian use of the motif in monumental architecture goes back to late antiquity, Norse travellers could in principle have encountered it in a wide variety of locations over a time span of several centuries. Even the possibility of an encounter already in the pre-Christian period of the North cannot be strictly precluded; it is considerably less likely, however, that the Christian motif already had a strong impact at such an early date, than that an encounter took place after the conversion of Scandinavia, both in terms of general plausibility²¹ and in terms of the specific treatment of the rivers in the *Grimnismál*. This last-mentioned aspect of the poem will be discussed further at the end of the article.

Returning to the question of whether and how the motif complex of the stags at the Fountain of Life and the rivers of the world could have been transmitted to Scandinavia in a Christian context, it should also be noted that most of the relevant motifs are extremely common within Christian learned works of the Middle Ages. The main sources quoted above for the Tree of Life, the source of the four rivers of Paradise, and their identification with the largest rivers known to the Middle Ages are the Bible and the works of Honorius of Autun. It is of course unnecessary to demonstrate that the Bible would have been available in the high medieval North, and Honorius' *Imago mundi* (as well as Isidor's *Etymologiae*, also mentioned above) is also assumed to have been known in Iceland.²² Just how rapidly the works of Honorius spread during the 12th century is perhaps best illustrated by the 12th century Norse translation of his *Elucidarium* (Simek & Hermann Pálsson 2007: 80; Simek 1990: 25f.; ed. Firchow & Grimstad 1989). In fact, the equation of the rivers of

²¹ The idea of a Scandinavian pagan on a sightseeing tour in the Christian basilicas of the Mediterranean does not seem intrinsically likely, and in any case it would make for a very unwieldy argument to suggest that the motif was transmitted by a pagan as the consequence of a journey which is not attested, while it is clear that Christian Norsemen encountered the motif in the course of well-attested pilgrimages.

²² Simek 1990: 26f. A (strongly abbreviated) Old Norse version of *De imagine mundi* was available from the early 14th century at the latest: Simek 1990: 396. Concerning descriptions of Paradise in (mostly post-12th-century) Norse texts cf. Simek 1990: 162f., 164–171, 193, 205, 254, 430, 434, 437, 439, 441, 443, 450, 454, 474, 476, 522, 527, 530, 556f., 562, 565.

Paradise and the greatest rivers of the world, illustrated above with reference to the works of Honorius, is even attested directly in the Icelandic cosmographic literature of the period, appearing in a short description of the world whose oldest manuscript dates to c. 1300.²³ Moreover, the itinerary of Nikulás illustrates that he (and travellers like him) saw the works of art described above which combine the Paradise tree, spring and stags with the motif of the world's great rivers: Nikulás explicitly mentions the Lateran and St. Peter's, and even if he had not mentioned them, they would have been obvious destinations for any pilgrim. After the pilgrims returned to Iceland, word of these wonders of Rome would inevitably have spread. Even today these monumental mosaics are a sight to be marvelled at; the impact they must have had on a contemporary (and much less jaded) Icelandic observer probably cannot be overestimated (cf. Magoun 1940: 287f.). It might even be possible to speculate about whether their iconography might not, in one medium or another, have found (now lost) reflections in the art of the medieval North. If this were so, there would not be any further need to explain the transmission of the motif to Iceland, and its consequent use in literary compositions, as it would already have been readily available there.

The close correspondence between *Grímnismál* 26–28 and conceptions current in the literature and art of the 12th century might, therefore, have considerable ramifications for the question of the dating of these stanzas: if these parallels reflect a conscious play with Christian motifs, then this implies that of the two dating options proposed by Simek and Hermann Pálsson (10th or 12th/13th century respectively), the latter is vastly more probable.

Concluding discussion

Eikþyrnir and the rivers of the world

The present article therefore concludes with the suggestion that the striking similarities between the tableau presented in *Grímnismál* 26–28 and Christian cosmology of the High Middle Ages could be taken to indicate that these stanzas were created in an environment in which the corresponding medieval concepts were well-known. This implies that they

²³ Ed. Simek 1990: 428–435, there 430, 434; cf. also the text edited by Simek 1990: 474–477, and the corresponding sections of the *Stjórn* (ed. Simek 1990: 523, 530).

should be attributed to the 12th/13th century rather than the late pagan period.²⁴

It should however be stressed that this does not imply that *Grímnismál* 26–28 represents a purely fanciful composition entirely devoid of ‘authentically pagan’ mythical motifs. As has been rightly emphasised by de Vries, Simek and others,²⁵ the motif of liquid dripping from the antlers of Eikþýrnir has close counterparts in the goat Heiðrún (*Grímnismál* 25; *Gylfaginning* 39; *Skáldskaparmál* 75) and the cow Auðhumla (*Gylfaginning* 6; *Skáldskaparmál* 75): all three are horned (or antlered)²⁶ animals who provide an inexhaustible supply of drink seemingly out of nowhere, a trait for which there are no obvious Christian parallels. Nor would it seem reasonable to postulate a biblical origin for the Norse world-tree motif, or the association between supernatural tree and supernatural well: both are too deeply ingrained in the fabric of Norse mythology to be plausibly explained away as borrowings from Christianity.²⁷ The same holds true for the association between a hall and a tree, as exemplified by the location of Læraðr next to Valhalla; in a passage in the *Egils saga* (ch. 68.5), such an association even has proverbial status.²⁸ The impression conveyed by this material as a whole is therefore not so much that the poet of *Grímnismál* 26–28 created something entirely new, but rather that he was playing a literary game with pagan motifs on the basis of an ecclesiastical template.

The list of all the world’s rivers in stanzas 27f. is perhaps the element of the tableau in which the juxtaposition of 12th/13th century learned poetic fancy with authentically pagan motifs becomes most clearly visible. As noted above, the spring Hvergelmir is also at home in other, to some degree divergent, traditions; the rivers that issue from it in *Grímnismál* 26–28, however, are mostly *ad hoc* creations for which there is no reason to assume a traditional background. If this passage of the poem

²⁴ A dating to the 11th century cannot be strictly precluded on an empirical basis; however, I follow Simek & Hermann Pálsson (2007: 128) in considering it unlikely. My reason for doing so is that the composition of poems treating pagan subject matter does not seem probable in the period immediately following conversion: in a time still very close to the pagan past, such an undertaking would possibly have raised the suspicion of a ‘relapse’. The 12th/13th centuries would have enjoyed a more secure distance from the old religion, thus representing a more comfortable climate for literary engagement with its concepts.

²⁵ Simek 1993: 70; Lorenz 1984: 472; de Vries 1956–1957: §574.

²⁶ The Norse does not strictly differentiate horns and antlers; cf. the use of *horn* in *Grímnismál* 26.4.

²⁷ Partly *contra* Bugge 1889: 421–561.

²⁸ Ed. Finnur Jónsson 1924: [...], *sem fornkeveðit orð er, at þá verðr eik at fága, er undir skal búa* – “as the old saying goes, that he must look after the oak who is to dwell under it”.

represented an authentic pagan tradition whereby all the world's great rivers originated in the well Hvergelmir, one would expect the list of rivers to represent the great rivers of the (northern) world. Yet this is emphatically not the case. This may be particularly important in the light of the contrasting situation of the biblical rivers of Paradise. The biblical account names four rivers of actual contemporary importance, the Tigris, Euphrates, Gihon and Pishon. For a medieval readership, however, the latter two rivers had no real-world significance, and later Christian scholarship updated the list of the rivers of Paradise by equating the Pishon and Gihon with the Ganges and the Nile. Thus the mythical account of the origin of the world's most prominent watercourses was once again made to correspond to contemporary geographical reality. The Ganges in India represents a typologically similar case: this river too is of great mythological importance – an importance which corresponds to the real-life importance of this river for the subcontinent. In contrast, almost all the river names of the *Grímnismál* are invented names without any real cosmological significance or any indications of traditional roots. This constitutes the single most important argument in favour of Christian influence in the *Grímnismál*: the cosmological meaninglessness of the list of the world's rivers in the *Grímnismál* in contrast to the importance of the rivers of Paradise for Christian cosmology, and that of the river Ganges for Indian cosmology, betrays how little this aspect of *Grímnismál* 26–28 owes to the pagan past and how much to ecclesiastical learning. The poet of these stanzas did not possess a traditional list of the northern world's great rivers, but he felt the need for such a list on the example of biblical cosmology; he therefore created one *ex novo*, sprinkling it only with the Rhine and a few names taken from other Eddic poems as a concession to the contemporary world and contemporary Norse literature.

Although the iconographic elements of the image in *Grímnismál* 26–28 may be Christian, its symbolic meaning is not; there is a marked difference in symbolic content between the rivers fed by the antlers of Eikþyrnir and the Christian rivers of Paradise. Rather than undermining the argument for influence, however, the contrast may provide further insight into how and why the poet of *Grímnismál* 26–28 used the motif. The waters of the Christian image have a strongly salvific symbolism: the fountain which feeds these rivers is the Fountain of Life, and the stags drinking its water are the catechumens who receive eternal life through baptism. In striking contrast to this, the rivers springing from Hvergelmir seem to have predominantly sinister connotations. The *Gjoll* appears elsewhere as the border river of the land of the dead, the *Ván* seems to be

identical with the river that is fed by the saliva of the Fenriswolf, and the *Leiptr* is a river by whose waters an oath is sworn, which might imply that it has the power to avenge the breaking of an oath (in a terrible way?). Some of the apparently imaginary rivers also have names with violent connotations; the best example is probably the *Geirvimul*, “Spear-Swarming”. A number of further names indicate the strength of the rivers in question, such as *Fimbulþul*, “Mighty-Roaring”. Finally, at the end of their course these rivers flow down to Hel. Overall, these traits strongly suggest an emphasis on strength, force and threat – an emphasis which is, in a way, a complete inversion of the salvific symbolism of the Christian rivers of Paradise. The difference is so marked that the Christian Fountain of Life and the rivers of Paradise, if taken in isolation, show virtually no correspondence to the rivers flowing from Hvergelmir – unless one accepts the possibility that the rivers of Hvergelmir are, on the level of symbolism, a conscious inversion of the rivers of Paradise. The parallel to the Christian motif only becomes visible if the motif complex is seen as a whole, as not only a list of otherworldly rivers, but as a combination of the motifs ‘world-tree’, ‘otherworld spring’, ‘otherworld rivers’, ‘deer’ and ‘location in the blissful otherworld’.

However, there is nothing unexpected about such a difference in symbolism. If the argument presented here comes close to the truth and if stanzas 26–28 of the *Grímnismál* are indeed a work of learned 12th/13th century poetry rather than a creation of the late pagan period, then the degree of respect with which the poet of these stanzas treated the pagan lore is noteworthy. Rather than deploring pagan ideas about the paradise of the dead warriors, he artfully interwove them with elements of the Christian Paradise – the message might be that the heroes of old, even though pagans, may not be entirely condemned. However, the magnanimity of a Christian poet can only go so far: however treasured or culturally important they might have been, the pagan heroes and their blissful otherworld in Valhalla were still just that – pagan. Even for the most benevolent of medieval Christian poets, the equation of this pagan paradise with the Christian Paradise could not possibly have extended beyond a certain point. This point may be marked by the both forceful and threatening connotations of the rivers springing from Hvergelmir. Valhalla, the pagan paradise, is the site of a never-ending battle where the Einherjar fight and kill each other every day before being reconciled in a daily feast (*Gylfaginning* 41; *Vafðrúðnismál* 40f.). This concept of a happy afterlife stands in the most distinct contrast to the quiet beatitude of Christian Paradise – the exact same contrast, in fact, as can be seen

between the threatening and forceful rivers of the *Grímnismál* and the promise of salvation through divine grace that is represented through the Christian rivers of Paradise. In the Norse poem, the rivers of Paradise have been accommodated with a twist that gives them both a brute force corresponding to the heroic spirit of their new surroundings, and a sinister undercurrent which may be meant to reflect that these surroundings pre-date (Christian) salvation. Thus, the poet of *Grímnismál* 26–28 did not simply copy an image of Christian symbolism. Rather, he artfully plays with it, and does so in a way that shows a clear awareness of both the symbolic meaning of the Christian motif and its ultimate incompatibility with the warlike atmosphere of Valhalla.

Appendix

Rome, again

In her recent commentary on the *Grímnismál*, Dronke also discusses the account of Valhalla in *Grímnismál* 23; there Valhalla is described as having 540 doors, and 800 warriors emerge from each of them for the last battle at the end of the world. Dronke suggests that this seems to reflect a Roman building like the Colosseum (Dronke 2011: 129). Ultimately, this idea goes back to Olsen, who in the 1930s proposed a derivation of the 540 doors of Valhalla from the Colosseum (or another Roman amphitheatre, although he considered the latter less likely: Olsen 1931–1932; Olsen 1935, part 2 in *Revue de l'Histoire des Religions* 112: 29–45). While de Vries stated that this proposition should be rejected categorically (de Vries 1956–1957: §582 [note 3 p. 378]), Simek has argued more recently that a Colosseum connection could indeed be “a possible source of the later poetic treatment” of Valhalla (Simek 1993: 347), and, parallel to Dronke, Lassen has also taken up Olsen’s idea (Lassen 2011: 357f.; on the historiography of the question cf. also Lorenz 1984: 481f.). In the original version put forward by Olsen, this idea derived the many doors of the description of Valhalla from old memories of an amphitheatre ‘in working order’ and connected the daily fight of the dead warriors in Valhalla with the constant fighting of gladiators in the arena (Olsen 1931–1932, esp. 157–162, 168f.; cf. Simek 1993: 347). There can be little doubt that such an idea is to be rejected unconditionally, as stated by de Vries: even though contacts between Germanic tribes and the Roman Empire were extremely close (cf. Olsen 1931–1932: 159f., 164f.), it would

be more than remarkable if the experience of the games had still had after-effects for Norse poetry almost a millennium later. There is, however, a possible alternative to the route of transmission proposed by Olsen: given the existence of medieval journeys of Icelandic pilgrims like Nikulás Bergsson, one might perhaps wonder whether the way in which the monumental architecture of the Roman Empire was experienced by such medieval travellers might not have had an impact on contemporary Norse poetic imagination, as has recently been suggested by Lassen (2011: 358). If so – and this appears to be the only way in which a connection between the Colosseum and the 540 doors of Valhalla is imaginable – then this feature of the *Grímnismál* would locate another stanza of the poem in the High Middle Ages. Before one becomes too confident about the Colosseum theory even in this high medieval form, however, it should be remembered that during the Middle Ages the Colosseum presented a completely different appearance from what we see today. Rather than being a ‘clean’ Classical ruin rich in vaulted entrances, its vaulted rooms and passages were used and systematically rented out as both commercial and living space; some of these units even included small gardens. In the 12th century, the Frangipane family included at least parts of the Colosseum within their vast possessions and used one section of it to house a strategically important palace, while other parts functioned as the workshops and living quarters of humble artisans (cf. Wegerhoff 2012: 34–51; Rea & Orlandi 2001: 197–200). This represents a typical medieval usage pattern for Roman amphitheatres that can also be observed at other sites; the most well-known example of a Roman amphitheatre that still retains parts of the medieval additions is probably the amphitheatre in Arles. Whether such a conglomerate of ancient remains and contemporary squatters would indeed be suitable for providing inspiration for *Grímnismál* 23 is a question which the reader may decide for themselves. Nikulás Bergsson at least does not appear to have been overly impressed by the Colosseum in its contemporary 12th-century state: while he mentions a number of secular structures in Rome (such as the Baths of Caracalla, which he seems to mix up with those of Diocletian: Magoun 1940: 283), the Colosseum is pointedly ignored in his itinerary.²⁹

²⁹ For the sake of completeness it should, however, be admitted that other contemporaries *were* impressed by the Colosseum, as is illustrated e.g. by its depiction on 12th and 13th century seals of German emperors: Wegerhoff 2012: 51, 60f. (with figs. 17a and 17b).

Acknowledgements

I owe thanks to the anonymous reviewers for their helpful suggestions, to Sigmund Oehrl for advice on some points of iconography, to Kathryn Stevens for corrections to my English style and grammar, and to Reinhold Egeler for bearing with me in Ravenna, whose mosaics – quite unexpectedly – gave me the idea for the present article.

Bibliography

- Bugge, S. (1889): *Studien über die Entstehung der nordischen Götter- und Heldensagen*, vom Verfasser autorisierte und durchgesehene Uebersetzung von Oscar Brenner, Christian Kaiser, München.
- Cahill, P. (1983): *Duggals leiðsla*, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi – Rit 25, Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Cleasby, R. & Gudbrand Vigfusson (1874): *An Icelandic-English Dictionary*, with an introduction and life of Richard Cleasby by George Webbe Dasent, Clarendon Press, Oxford.
- Collegio S. Clemente (1973): *San Clemente, Roma*, Collegio S. Clemente, Roma.
- Domagalski, B. (1991): “Hirsch”. E. Dassmann *et al.* (eds.), *Reallexikon für Antike und Christentum 15: Hibernia – Hoffnung*, Anton Hiersemann, Stuttgart, cols. 551–577.
- Dronke, U. (1997): *The Poetic Edda. Volume II: Mythological Poems*, Clarendon Press, Oxford.
- Dronke, U. (2011): *The Poetic Edda. Volume III: Mythological Poems II*, Oxford University Press, Oxford.
- Erdmann, K.; Fr. Schmidtke; Th. Klauser; H. E. Killy (M. Hoepfner) & O. Hagemeyer (1954): “Baum”. Th. Klauser (ed.), *Reallexikon für Antike und Christentum 2: Bauer – Christus*, Hiersemann Verlag, Stuttgart, cols. 1–34.
- Faulkes, A. (1998): *Snorri Sturluson: Edda. Skáldskaparmál. 1: Introduction, Text and Notes*, Viking Society for Northern Research & University College, London.
- Faulkes, A. (2005): *Snorri Sturluson: Edda. Prologue and Gylfaginning*, 2nd edition, Viking Society for Northern Research & University College, London.
- Finnur Jónsson (1908–1915): *Den norsk-islandske skjaldedigtning. 1. Bind, A: Tekst efter håndskrifterne. B: Rettet tekst. 2. Bind, A: Tekst efter håndskrifterne. B: Rettet tekst*, Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, København og Kristiania.
- Finnur Jónsson (1924): *Egils saga Skallagrímssonar nebst den grösseren Gedichten Egils*, Altnordische Saga-Bibliothek 3, zweite neu bearbeitete Auflage, Verlag von Max Niemeyer, Halle (Saale).
- Finnur Jónsson (1931): *Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis. Ordbog*

- over *det norsk-islandske skjaldesprog*, oprindeligt forfattet af Sveinbjörn Egilsson. 2. udgave ved Finnur Jónsson, S. L. Møllers Bogtrykkeri, København.
- Firchow, E. Scherabon & K. Grimstad (1989): *Elucidarius*. In *Old Norse Translation*, Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi – Rit 36, Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Flemming, J. (1968): “Baum, Bäume”. E. Kirschbaum SJ *et al.* (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie 1: Allgemeine Ikonographie. A – Ezechiel*, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, cols. 258–268.
- Gering, H. & B. Sijmons (1927): *Kommentar zu den Liedern der Edda. Erste Hälfte: Götterlieder*, Germanistische Handbibliothek VII/3 (1. Hälfte.), von Hugo Gering, nach dem Tode des Verfassers hrsg. von B. Sijmons, Buchhandlung des Waisenhauses, Halle (Saale).
- Gerlach, P. (1970): “Hirsch”. E. Kirschbaum SJ *et al.* (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie 2: Allgemeine Ikonographie. Fabelwesen – Kynokephalen*, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, cols. 286–289.
- Hale, Ch. S. (1983): “The River Names in *Grímnismál* 27–29”. R. J. Glendinning & Haraldur Bessason (eds.), *Edda. A Collection of Essays*, The University of Manitoba Icelandic Studies 4, University of Manitoba Press, [Manitoba], pp. 165–186.
- Heizmann, W. (1999): “Hirsch (§§3–4)”. H. Beck *et al.* (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 14: Harfe und Leier – Hludana-Hlǫðyn*, von Johannes Hoops, 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, Walter de Gruyter, Berlin – New York, pp. 595–612.
- Hill, J. (1983): “From Rome to Jerusalem: An Icelandic Itinerary of the Mid-Twelfth Century”. *The Harvard Theological Review* 76, pp. 175–203.
- Kålund, Kr. (1908): *Alfræði Íslenzk. Íslandsk encyklopædisk litteratur. I*, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 37, S. L. Møllers Bogtrykkeri, København.
- Kramer, J. (1971): “Phönix”. E. Kirschbaum SJ *et al.* (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie 3: Allgemeine Ikonographie. Laban – Ruth*, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, cols. 430–432.
- Lassen, A. (2011): *Odin på kristent pergament. En teksthistorisk studie*, Museum Tusulanums Forlag – Københavns Universitet, København.
- Lorenz, G. (1984): *Snorri Sturluson: Gylfaginning. Texte, Übersetzung, Kommentar*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt: Texte zur Forschung 48, WBG, Darmstadt.
- MacKillop, J. (2004): *A Dictionary of Celtic Mythology*, Oxford University Press, Oxford.
- Magoun, F. Peabody Jr. (1940): “The Rome of Two Northern Pilgrims: Archbishop Sigeric of Canterbury and Abbot Nikólás of Munkathverá”. *Harvard Theological Review* 33, pp. 267–289.
- Marani, T. (2009): “Contextualising *Leiðarvísir*: Sant’ Agnese, the Catacombs, the Pantheon and the Tiber”. *Saga-Book* 33, pp. 44–66.
- Neckel, G. (1983): *Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. 1. Text*, 5. verbesserte Auflage von H. Kuhn, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

- Olsen, M. (1931–1932): “Valhall med de mange dører”. *Acta Philologica Scandinavica* 6, pp. 151–170.
- Olsen, M. (1935): “Le prêtre-magicien et le dieu-magicien dans la Norvège ancienne”. *Revue de l’Histoire des Religions* 111, pp. 177–221; 112, pp. 5–49.
- Patrologia Latina* = *Patrologiæ cursus completus. Series Latina*, CCXXI vol., Migne, Parisii 1844–1864.
- Pietrangeli, Carlo (ed.) (1990): *San Giovanni in Laterano*, Nardini Editore, Firenze.
- Poeschke, J. (1971a): “Paradies”. E. Kirschbaum SJ et al. (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie 3: Allgemeine Ikonographie. Laban – Ruth*, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, cols. 375–382.
- Poeschke, J. (1971b): “Paradiesflüsse”. E. Kirschbaum SJ et al. (eds.), *Lexikon der christlichen Ikonographie 3: Allgemeine Ikonographie. Laban – Ruth*, Herder, Rom – Freiburg – Basel – Wien, cols. 382–384.
- Rea, R. & S. Orlandi (2001): “The Colosseum through the Centuries: Signs of Continued Use after Antiquity”. A. Gabucci (ed.), *The Colosseum*, translated by Mary Becker, The J. Paul Getty Museum, Los Angeles, pp. 192–200.
- Rizzardi, C. (ed.) (1996): *Il Mausoleo di Galla Placidia a Ravenna. The Mausoleum of Galla Placidia, Ravenna*, *Mirabilia Italiæ* 4, Franco Cosimo Panini, Modena.
- Safi, A. (2006): *Mapping Paradise. A History of Heaven on Earth*, The British Library, London.
- Schlee, E. (1937): *Die Ikonographie der Paradiesesflüsse*, Studien über Christliche Denkmäler: Neue Folge der archäologischen Studien zum christlichen Altertum und Mittelalter 24, Dieterich’sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig.
- Simek, R. (1990): *Altnordische Kosmographie. Studien und Quellen zu Weltbild und Weltbeschreibung in Norwegen und Island vom 12. bis zum 14. Jahrhundert*, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 4, Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Simek, R. (1993): *Dictionary of Northern Mythology*, translated by Angela Hall, D. S. Brewer, Cambridge.
- Simek, R. & Hermann Pálsson (2007): *Lexikon der altnordischen Literatur. Die mittelalterliche Literatur Norwegens und Islands*, Kröners Taschenausgabe 490, zweite, wesentlich vermehrte und überarbeitete Auflage von R. Simek, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Sprenger, U. (1999): “Grímnismál”. H. Beck et al. (eds.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 13: Greifvögel – Hardeknut*, von Johannes Hoops, 2., völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage, Walter de Gruyter, Berlin – New York, pp. 45–47.
- Townend, M. (2001): “Contextualizing the *Knútsdrápur*: Skaldic Praise-Poetry at the Court of Cnut”. *Anglo-Saxon England* 30, pp. 145–179.
- de Vries, J. (1956–1957): *Altgermanische Religionsgeschichte*, 2 Bände, Grundriß der Germanischen Philologie 12/I und 12/II, 2., völlig neu bearbeitete Auflage, Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- de Vries, Jan (1961): *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, E. J. Brill, Leiden.
- de Vries, Jan (1964–1967): *Altnordische Literaturgeschichte*, 2 Bände, Grundriß

- der Germanischen Philologie 15 und 16, 2., völlig neubearbeitete Auflage, Walter de Gruyter & Co, Berlin.
- Weber, R. OSB; B. Fischer OSB; I. Gribomont OSB; H. F. D. Sparks & W. Thiele (1975): *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem. Tom. 1: Genesis – Psalmi; tom. 2: Proverbia – Apocalypsis, Appendix*, editio altera emendata, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart.
- Wegerhoff, E. (2012): *Das Kolosseum. Bewundert, bewohnt, ramponiert*, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin.
- Zimmermann, U. (2006): “Bier und Unsterblichkeit – Zur Funktion der Walküren in Walhall”. E. Marold & U. Müller (eds.), *Femogtyvende tværfaglige vikingesymposium, Kiels Universitet 2006*, Forlaget Hikuin, Moesgård – Afdeling for Middelalder- og Renæssancearkæologi, Aarhus Universitet, pp. 45–56.

MIKAEL MALES

Wormianusredaktören: Språk, tro och sanning vid 1300-talets mitt

Codex Wormianus, AM 242 fol (nedan W), skrevs vid mitten av 1300-talet, sannolikt vid benediktinerklostret på Þingeyrar (se Johansson 1997a: 10–18, 222–27). Handskriften utgör den största kompilationen av grammatisk litteratur på norrönt språk (*grammatisk litteratur* avser här litteratur som hör hemma inom *grammatica*, en disciplin som omfattade studier av såväl språk som litteratur och vars gränser till retorik delvis var flytande; jfr Irvine 1994). Fokus för denna artikel är, som titeln anger, W-redaktörens hållningar till språk, tro och sanning, och hur representativa dessa hållningar var för hans samtid. Diskussionen kommer att utgå från två grupper av tillägg och en fullständig text som bara finns i

Males, M., postdoctoral fellow in Old Norse Philology, University of Oslo, Norway. “The Wormianus Redactor: Language, Faith, and Truth at the Middle of the Fourteenth Century”. *ANF* 128 (2013), pp. 41–77.

Abstract: Codex Wormianus (W: AM 242 fol) is the greatest compilation of grammatical literature in Old Norse, written in the middle of the fourteenth century, probably at the Benedictine monastery of Þingeyrar in northern Iceland. It contains Snorri’s *Edda* and the four so-called Grammatical Treatises (1–4GT). The prologue to 1–4GT and portions of text in 2GT and the prologue to Snorri’s *Edda* are unique to W. I establish the common authorship of these texts by the occurrence of features in all three that are not otherwise found in W, and analyse their content synoptically. The author’s views on language seem to be inspired by Snorri’s *Edda* and 2GT, but also by *Stjórn* (the Old Testament paraphrase), where the hand of the W-scribe is found in two copies. The author of the unique texts, the redactor, and the scribe thus seem to be the same person. His thoughts on a universal phonology are unique for his time and are founded on a creative reading of 2GT and *Stjórn*. I also compare the W-redactor/scribe to three contemporary monastic poets, who similarly formulate their thoughts on language in relation to Snorri’s *Edda*. Whereas the W-redactor theorizes the possibility of a true language but argues for retention of the traditional, obscure style, the poets argue for a lucid style and demonstrate this in practice. The differing attitudes of the W-redactor and the poets are probably due to their respective subjects; he studies language and secular poetry from a grammatical point of view, they are concerned with religious poetry. The thoughts on language of all four betray influence from mainstream learned literature (*Historia scholastica*, *Poetria nova*, Gregory the Great), but is above all predicated on the strong position of traditional poetic diction in general and of Snorri’s *Edda* in particular.

Keywords: Wormianus, Babel, Þingeyrar, Second Grammatical Treatise, phonology, Lilja, Guðmundardrápa, Guðmundarkvæði, Edda.

W.¹ Dessa texter har tidigare i varierande grad analyserats var för sig, men aldrig tillsammans (se exempelvis Johansson 1997b; Wellendorf under publicering; Finnur Jónsson (utg.) 1886: xxiv–xxvii; Sverrir Tómasson 1993). Texterna är: tillägg i prologen till Snorris *Edda* (nedan SnE Prol), två längre och ett kortare (Finnur Jónsson (utg.) 1924: 2.27 *uar efnat* – 3.32 *uoru veittar*, 4.18 *Leíkr þat* – 6.38 *dæmi epter*, 8.27 *þat uar* – 8.30 *uerið gofgastr*), hela prologen till de Fyra grammatiska avhandlingarna (nedan 1–4GT Prol) (Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 152–55), samt tillägg i 2GT, i början och framför allt i slutet (Raschellå (utg.) 1982: 27, 43–47). Jag kommer inte att diskutera författarskapet till 4GT eller W-redaktionen av *Ókennd heiti*, då jag inte med säkerhet kan koppla dessa till de nämnda tilläggen och de inte heller belyser de frågor jag här valt att fokusera på.² Endast det första tillägget i SnE Prol kommer att analyseras närmare, men i likhet med andra forskare antar jag att de tre tilläggen i SnE Prol har en och samma upphovsman. Det korta tillägget i början av 2GT är inte av särskilt intresse här, men förutsätts ha samma ursprung som det långa i slutet. För att underlätta läsningen ger jag här en kort översikt över innehållet i W (enligt Johansson 1997a: 29):

¹ Avgörandet att det rör sig om tillägg i W, snarare än förkortningar i andra handskrifter, kompliceras något av att början av SnE Prol saknas i R. T, som är mycket närstående R, har dock de relevanta delarna av SnE Prol utan den ytterligare text som finns i W, vilket antyder att detta har gällt även R (angående var R och T börjar, se Faulkes (utg.) 2005: xxviii). Också U har texten utan passagera i W. Både U och R är äldre än W. Allt tyder därför på att de passager i SnE Prol som är unika för W är just tillägg, och detta blir än mer sannolikt i ljuset av de drag som kommer att granskas i denna artikel och som binder samman dessa passager med annan text som är unik för W. Ifråga om 2GT visar Finnur Jónsson övertygande att den text som är unik för W är tillagd (Finnur Jónsson (utg.) 1886: xxiv–xxvii). 1–4GT Prol är tydligt författad för kompilationen W.

² I 4GT hänvisas det upprepade gånger till Óláfr, alltså 3GT, och även av andra skäl är det uppenbart att 4GT är avsedd som ett komplement till 3GT. Detta behöver dock inte medföra att 4GT är avfattad för att ingå i den kompilation som representeras av W, såsom åtskilliga forskare antagit (för en översikt se Johansson 1997a: 57). 4GT innehåller en mycket god text, men enskilda felaktigheter, särskilt i stroforna, antyder att det rör sig om en avskrift. Utifrån antagandet att 4GT är komponerad för den kompilation som representeras av W, samtidigt som smärre fel förekommer i stroforna, öppnar Johansson för möjligheten att W är en avskrift av en tidigare, i allt väsentligt identisk redaktion, så att tillägg och 4GT har samma upphovsman, men att denne inte var W-skrivaren (Johansson 1997a: 57–58; Björn M. Ólsen (utg.) 1884: lxiii). Det teologiska intresset i 4GT kunde passa med det som visas i de tre tilläggen, men jag väljer här att lämna frågan om författarskapet till 4GT öppen. Johansson ser också redaktören som ansvarig för viss omarbetning av prosainledningen till *Rígsþula* och för W-redaktionen av *Ókennd heiti*, som tycks införliva material från just *Rígsþula* och därför sannolikt är utformad i arbetet med kompilationen (Johansson 1998; 1997a: 65).

- | | |
|--------------------------------|--|
| 1. Prolog (SnE) | Två längre och ett kortare tillägg, unika för W. |
| 2. <i>Gylfaginning</i> (SnE) | |
| 3. <i>Skáldskaparmál</i> (SnE) | |
| 4. Prolog till 1–4GT | Unik för W. |
| 5. 1GT | |
| 6. 2GT | Ett kort tillägg i början och ett långt i slutet, unika för W. |
| 7. 3GT | |
| 8. 4GT | |
| 9. <i>Mariukvæði</i> | |
| 10. <i>Háttatal</i> (SnE) | |
| 11. <i>Rígsþula</i> | |
| 12. <i>Ókennd heiti</i> | |
| 13. <i>Mariukvæði</i> | |

Analysen förutsätter att de tre grupperna av tillägg är skapade av en och samma person. Detta är varken ett nytt eller ett kontroversiellt förslag, men då redaktörens intellektuella ställningstaganden nu skall diskuteras krävs en mer solid grund för detta antagande än vad forskningen hittills frambringat (se Johansson 1997a: 39–42, 45, 53; Raschellà (utg.) 1982: 16–18; Finnur Jónsson (utg.) 1886: xxvii). Jag har valt ut kortare passager ur varje text eller textgrupp som kan tjäna både för författarbestämning och som bakgrund till den följande analysen. En del av slutsatserna kommer att föregripas, eftersom författarbestämningen delvis grundar sig just på intellektuella tendenser.

I den del av SnE Prol som föreligger i alla handskrifter antyds en språklig förklaring till avgudatröns uppkomst (text enligt W):

En til þess at heldr mætti frá segja eða í minni festa þá gáfu þeir nǫfn með sjálfum sér ok hefir þessi átrúnaðr á marga lund breyz svá sem þjóðirnar skiptuz ok tungurnar greinduz. (Finnur Jónsson (utg.) 1924: 2)³

’Men för att de desto lättare skulle kunna berätta [om den gud som styr alla naturkrafter] och minnas detta namngav de för sin egen

³ I norröna citat gäller följande: [...] betecknar text som här har uteslutits, ej lakun. Då lexikalisk men inte ortografisk variation är av relevans för min frågeställning har jag normaliserat alla citat till senklassiskt norrönt för att underlätta för läsaren. Jag har inte lagt till *h-* framför *l* (Ws skrivare skriver stundom ut *h* framför *l*, *n*, *r*, stundom inte). Jag har låtit sammanfallet av äldre /æ/ och /œ/ till /æ/ reflekteras i normaliseringen. Mediopassiv återges med *-z*. Metriskt betingat svarabhakti-*n* är utskrivet.

del [alla ting]⁴, och denna vantro har förändrats på många sätt, allteftersom folken delade upp sig och språken skildes åt.’⁵

Vantron har alltså på något sätt sitt upphov i namngivningen, som ett slags språkligt missförstånd, men mer än en antydning blir inte detta i den gemensamma delen av SnE Prol. Kanske är det just denna dunkelhet och fåordighet som förändleder en längre utläggning om språkförbistringen i det första tillägget i SnE Prol i W. I beskrivningen av Babels torn heter det:

[Zoroastres leder bygget av Babels torn] [...] en forsmiðir váru ij. ok lxx ok svá margar tungur hafa síðan dreifz um veröldina eptir því sem risarnir skiptuz síðan til landa ok þjóðirnar fjölguðuz [...] sem tungna skiptit var orðit þá fjölguðuz svá nofnin mannanna ok annarra luta [...] Zoroastres [...] af hánum hófsk skurðgoða villa ok sem hann var blótaðr var hann kallaðr Baal. Þann kollum vér Bel. Hann hafði ok mǫrg önnur nofn en sem nofnin fjölguðuz, þá týndisk með því sannleikrinn. Ok af fyrstu villu þá blótaði hverr maðr eptirkomandi sinn formeistara, dýr eða fugla, loptin ok himintunglin ok ýmislega dauðlega luti, þar til er þessi villa gekk um allan heim, ok svá vandlega týndu þeir sannleikum at engi vissi skapara sinn, útan þeir einir menn sem tölðu ebreska tungu þá sem gekk fyrir stöpulsmíðina [...] (Finnur Jónsson (utg.) 1924: 3)

[Zoroastres leder bygget av Babels torn] [...] och byggmästarna var 72, och så många språk har sedan spritt sig över världen, allt eftersom jättarna delade upp länderna emellan sig och folken förökade sig (*fjölguðuz*) [...] när språkförbistringen hade inträffat mångfaldigades (*fjölguðuz*) namnen på människor och andra ting [...] Zoroastres [...] genom honom uppstod belätenas [dyrkans] villfarelse (*villa*), och när de offrade till honom kallade de honom Baal. Honom kallar vi Bel. Han hade också många andra namn, och i takt med att namnen mångfaldigades (*fjölguðuz*) förlorades sanningen tillsammans med dem. Och i den första villfarelsen (*villu*) offrade varje efterföljare till sin mästare, till djur eller fåglar, till himlarna eller himlakropparna och till olika dödliga ting, tills denna villfarelse (*villa*) spreds över hela världen, och de förlorade sanningen så fullständigt att ingen kände sin skapare, förutom dem som talade det hebreiska språk som fanns före tornbygget [...]

⁴ Dessa ord (*ollum blutum*) är utskrivna i andra versioner av texten och något motsvarande måste förutsättas (jämför Faulkes (utg.) 2005: 4).

⁵ Översättningar är genomgående mina egna.

Här kommer de kausala sambanden till klart uttryck: Språkförbistringen gav upphov till många namn, vilket exemplifieras med tre namn på Zoroastres, varav han har dyrkats som gud under åtminstone ett. Det var uppenbarligen den språkliga mångfalden i sig som föranledde dessa missförstånd; de som talade hebreiska, som föregick tornbygget, förlorade inte sanningen.

Passagen kan jämföras med vad som synes vara en referens tillbaka till SnE Prol (och kanske *Gylfaginning*) som ges i 1–4GT Prol:

[...] en eigi skulu menn þessum frásögnum trúa frammar en skynsamligt er, eptir því sem segir í fyrsta lut bókarinnar með hverju villurnar fjölguduz [...] (Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 152)

’[...] men man skall inte tro på dessa berättelser bortom vad som är förnuftigt, enligt det som sägs i första delen av boken angående hur villfarelserna (*villurnar*) mångfaldigades (*fjölguduz*) [...]’

Dessa ord är huvudsakligen en upprepning av vad som som sägs inne i *Skáldskaparmál*, även detta uppenbarligen en referens till SnE Prol och möjligen *Gylfaginning*, tidigare i W:

En eigi skulu kristnir menn trúa á heiðin guð ok eigi á sannindi þessa sagna annan veg en svá sem hér finnsk í upphafi bókar, er sagt er fra atburðum þeim er mannfólkit villtiz frá réttri trú. (Finnur Jónsson (utg.) 1924: 55; jfr Falkes (utg.) 1998: 5)

’Men kristna skall inte tro på de hedniska gudarna och inte på sanningen i dessa berättelser på något annat sätt än det man finner i början av boken, där det berättas om det som tilldrog sig då människosläktet förrade sig från den rätta tron.’

Formuleringen är något annorlunda i 1–4GT Prol, och av särskilt intresse här är orden *villurnar fjölguduz*, som motsvarar *mannfólkit villtiz frá réttri trú* i *Skáldskaparmál*. I den passage jag har anført från tillägget i SnE Prol förekommer *fjölguduz* tre gånger, och det gör även ordet *villa* (en gång i oblik form). Att orden, till skillnad från i 1–4GT Prol, inte står tillsammans har troligen att göra med att det första och andra tillägget i SnE Prol vittnar om en något egenartad historisk förståelse: villfarelserna (avgudadyrkan) uppstod flera gånger – först med Zoroaster, därpå med Saturnus och slutligen med Óðinn – och det som skildras här är den första villfarelsen eller *villan* (se Wellendorf under publicering). Ordet står således i singularis, vilket också gör det omöjligt att använda verbet *fjölgaz* ’mångfaldigas’ som predikat. Utifrån det helhetsperspektiv på

SnE Prol i W som anläggs i 1–4GT Prol blir däremot formuleringen *villurnar fjölguduz* naturligt, då den avser alla tre vågor av villfarelser.

I *Eddan* i övrigt finns inga tecken på en förkärlek för dessa ord. Utanför tilläggen används *fjölgaz* bara en gång i hela *Eddan* (Faulkes (utg.) 2005: 3, 94). Substantivet *villa* brukas överhuvud taget inte (se ordlistor i Faulkes (utg.) 1998; 1999; 2005; alla förekomster av orden i tilläggen och i 1–4GT Prol i W finns i de ovan citerade passagera).

Författaren till 1–4GT Prol synes alltså ha omarbetat ett citat från *Skáldskaparmál* med hjälp av ord som särskilt utmärker det första tillägget i SnE Prol. Orden *fjölgaz* och *villa* och deras inbördes samband kunde i princip ha fäst sig i hans minne vid läsning, men då både tillägget och 1–4GT Prol är unika för W ligger det nära till hands att anta att båda texterna har sitt upphov hos samma person. Ordvalet skulle då bero på hur denna person förstod och fann det naturligt att verbalisera kopplingen mellan mångfald och okunskap i *Eddan*. Om ytterligare drag särskilt binder samman de texter som är unika för W framstår den senare förklaringen som mest sannolik. Låt oss därför gå vidare.

Det anförda citatet i 1–4GT Prol refererar bakåt, mot SnE Prol. Nästa relevanta passage ur 1–4GT Prol pekar på ett mer allmänt sätt framåt mot de efterföljande grammatiska avhandlingarna:

[...] ok þó at sína figúru hafi hverr þeirra til sinnar sagnar, þá sýniz mǫnnum allir þeir fagrliga skipat hafa. Hefir hverr sett stafina eptir þeirri tungu sem þeir hafa talat, ok þó at þeirra verk se saman borin, þá bregðr ekki þeirra annars reglu. (Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 154)

'[...] och även om var och en av dem [de lärda] har framställt sin uppfattning på sitt eget vis, så anses de alla ha arrangerat [bokstäverna] behagligt.⁶ Var och en har ordnat bokstäverna efter det språk som de talade, och även om deras verk jämförs med varandra, så kommer ingenting i dem att bryta en regel hos någon annan.'

De olika lärda som avses är, som framgår av efterföljande passage, upphovsmännen till latinsk skrift och runor. Av särskilt intresse här är de universella anspråken; inget i ett system motsäger något i ett annat. Detta kan jämföras med tillägget i 2GT längre fram i W, där utläggningen blir betydligt mer lyrisk:

⁶ Denna något oklara mening är här tolkad i enlighet med den latinska översättningen i Jón Sigurðsson m.fl. (utg.) 1852: 5.

Kallaz nú hvárir við aðra, stafróf ok gammi, ok taka nú hljóðstafir þar sín hljóð ok raddarstafir rōdd, málstafir málit, ok safnaz til orðanna svá margra at ekki er þess mælt í heiminum at eigi sé þessir stafir til hafðir. Nú eru engi þau læti eða hljóð eða raddir at eigi muni þat allt finnaz í gammanum [...] (Raschellà (utg.) 1982: 45)

’Nu ropar de till varandra, alfabetet och skalan, och vokalerna (*hljóðstafir*) får nu sitt ljud (*hljóð*) och vokalerna (*raddarstafir*) sin röst (*rōdd*), konsonanterna (*málstafir*) språket (*málit*), och [bokstäverna/ljuden] samlas till ord, så många att inget har sagts i världen som man inte kan använda dessa bokstäver till. Det finns inga läten eller ljud eller röster som inte kan återfinnas i skalan [...]’

Först några ord om översättningen, som bjuder på åtskilliga svårigheter. Den enda tidigare översättningen av *taka nú hljóðstafir þar sín hljóð ok raddarstafir rōdd, málstafir málit* har ”literæ soni sonos, literæ vocis vocem, literæ sermonis sermonem arripiunt” ’ljudets bokstäver (noter) antar ljud, röstens bokstäver röst, samtalets/språkets bokstäver samtal/språk’ vilket skapar en tillfredsställande progression i uttrycket (Jón Sigurðsson m.fl. (utg.) 1852: 57). Översättningen är dock mycket vag. Om ’ljudets bokstäver’ avser noter skulle det passa in i sammanhanget (se nedan), men inget av de nämnda orden kopplas till musik i andra kontexter. Det förblir dessutom oklart vad *literæ sermonis* skulle vara.⁷ Alla de ord som används förekommer i 1GT och 2GT, och då ovanstående passage är en reaktion på de texterna – särskilt den senare – synes det rimligt att anta att språkbruket är påverkat av dem. Min översättning är utformad i enlighet med detta antagande. Resultatet är långt ifrån logiskt stringent, men det är heller inget som utmärker författaren av detta tillägg. Det rör sig snarare om en vag och inspirerad *figura etymologica*. Detta passar väl till den överlag hänfödda och exegetiska tonen i tillägget, och den tvetydighet som blir resultatet är ur detta perspektiv en tillgång; *hljóðstafir* passar associativt till det musikaliska temat, även om ordet knappast är avsett att bokstavligen betyda ’noter’, och när det därefter sägs att alla *hljóð* ’ljud’ och *raddir* ’röster’ kan återfinnas i skalan

⁷ Förekomster granskade enligt *Ordbog for det norrøne prosasprog*: <http://www.onp.hum.ku.dk>. Den exakta innebörden av *hljóðstafir* i en passage i Árnrímrs *Guðmundar saga* är något oklar (Guðbrandur Vigfússon m.fl. (utg.) 1878: 165). Begreppet kontrasteras mot allitteration i poesi och kan tänkas avse antingen allitteration på vokal eller hendingar. I *Guðmundar saga* används *hljóðstafir* alltså åtminstone avvikande och möjligen vagt, och det är anmärkningsvärt att något liknande sker i detta tillägg i Wormianus, som kompilerades i samma miljö och vid samma tid som sagan författades.

väcks associationer till den tekniska terminologi (*hljóðstafir* och *raddarstafir*) som har använts i de föregående avhandlingarna. Inte heller i detta fall tål kopplingen att skärskådas logiskt, eftersom *hljóðstafir* och *raddarstafir* är synonymer; det semantiska mervärdet är uteslutande associativt.

För att nu övergå till innehållet är de universella anspråken här något annorlunda utformade än i 1–4GT Prol. En översikt över latinska och norröna bokstäver/ljud (man skilde sällan klart mellan de två under medeltiden) har just presenterats i 2GT. Denna uppställning kallas i texten *gammi* 'skala (inom musiken)' och är inspirerad av halsen på en vevlira (i texten *simphónie*, se närmare Raschellà (utg.) 1982: 103–6; Sverrir Tómasson 2003: 82–86). Uppställningen visas grafiskt i U, men i W beskrivs den bara i texten. Detaljerna i uppställningen är här av underordnad vikt, i synnerhet som dessa i W, där illustrationen saknas, förblir en smula oklara. Det som däremot är avgörande är att ett schema av detta slag i princip kunde utvidgas efter behov. Det är troligen detta som avses med att allt kan återfinnas i skalan; att alla världens språkljud skulle kunna införlivas i den. De norröna bokstäverna/ljuden har lagts till de latinska och skalan täcker nu i princip både latinsk och norrön fonologi. Troligen föreställer sig den som står bakom tillägget att denna process helt enkelt kunde utvidgas, och då kommer samma grundtanke till synes som i 1–4GT Prol; inget skrift-/ljuds system krockar med ett annat. I Wormianus är denna tanke unik för 1–4GT Prol och tillägget i 2GT och vittnar om samma typ av förståelse av 2GT.

Vid tanken på denna universella fonologi blir tonen i 2GT rent lyrisk:

Nú tekr svá fremi mikit um gjöræz er orðin hefjaz upp ok hljómrinn vex ok raddirnar glymja. Nefniz ok svá fremi söngr er þetta hefir allt til ok nú þyss sjá flokkr fram á leikvöllinn ok qllum megin at stýrinu því er tungan heitir ok heita nú á hana til málsins ok orðanna ok söngsins at hon kveði þat allt upp, ok hon gerir svá ok hneigir sik til stýrimannsins ok mælir svá: Osanna segir hon. Þat þýðiz a vára tungu svá: Græð þú oss. En þat er á ebresku mælt ok stakk hana náttúran til þess fyrir því at hon var fyrst ok gekk þá um allan heim þangat til er Guð skipti þeim [dvs. tungunum]. Nu segir þar til at henni þótti hann vera stýrimaðrinn er hann skapaði hana ok af Kristis nafni er kristnin kǫlluð. Vér er kristnir erum kǫllum hann höfuð vart en vér hans limir ok liðir ok hans sonr er sá er hann sendi hingat í heim ok sá er vár faðir en vér hans börn. (Raschellà (utg.) 1982: 45–47)

’Nu börjar mycket att hända i det att orden uttalas, ljudet växer och rösterna klingar. Det som har allt detta kallas för sång, och nu störtar denna skara ut på lekfältet [munnen]⁸ och på alla sidor, under ledning av det styre som heter tungan, och de [bokstäverna/ljuden] anropar nu henne för att få språk och ord och sång – för att hon skall ge uttryck för allt detta – och hon gör så och bugar sig för kaptenen och säger: *Hosianna!* säger hon. Det betyder på vårt språk: Hela oss! Och det är sagt på hebreiska och naturen fick henne [tungan] att göra det, för att hon [hebreiskan] var först och var spridd över hela världen till dess att Gud delade upp dem [språken]. Nu skall det sägas att hon [tungan] tyckte att han var kapten eftersom han skapade henne, och efter Kristi namn är kristendomen uppkallad. Vi som är kristna kallar honom vårt huvud, och vi är hans lemmar och leder, och hans son är den som han sände hit till världen, och han är vår fader och vi hans barn [...]’

Nu tycks den universella potentialen i språkbeskrivningen enligt musikens regler ha fått tungan att tala hebreiska! Den enda, universella fonologin leder till det enda, sanna språket. Fokus ligger till synes i första hand på vilket språk naturen får tungan att tala – hebreiska – men betydelsen av det hebreiska ordet ges också, och är måhända avsett att beskriva det som sker; tungan helas från språkförobistningen.

Detta är den andra och sista gången det hänvisas till språkförobistningen i W – första gången var i tillägget i SnE Prol – och detta stöder hypotesen om att tilläggen har samma upphovsman. Dessutom finns även här ett rent språkligt indicium; i tillägget i SnE Prol sägs att *þessi villa gekk um allan heim*, medan den här citerade passagen har *hon* (hebreiskan) *gekk þá um allan heim*. Orden *ganga*, *allr* och *heimr* är betydligt vanligare än *villa* och *fjölgaz*, men frasen *gekk um allan heim* återfinns inte någon annan stans i *Eddan*. Att denna formulering förekommer på just dessa två platser beror troligen på det världs- och frälsningshistoriska perspektiv som anläggs och där hebreiskan och irrlärorna intar en central plats; besläktade tankar uttrycks alltså med samma ord. Tidigare har vi sett kopplingar från 1–4 Prol till tilläggen i SnE Prol och 2GT, men i detta fall återfinns alltså verbala ekon mellan tilläggen själva, också de utan paralleller i Wormianus i övrigt.

I den ovanstående passagen utvecklas tanken i tillägget i SnE Prol: Det enhetliga – skalan, det enda språket, en enda Gud – är nära förknippat

⁸ Jämför tidigare i 2GT: *Muðrinn er leikvöllr orðanna en tungan stýrit* ’munnen är ordens lekfält och tungan är styret’ (Raschellà (utg.) 1982: 29).

med sann kunskap, medan det splittrade – språkförbistringen, många gudar – gör människan fången i okunskap. Som vi såg ovan är detta endast antytt i SnE Prol som den föreligger i andra handskrifter, men är centralt i det första tillägget. Endast i tillägget är hebreiska det ursprungliga och sanna språket, och det är detta urtillstånd som sedan återskapas i tillägget till 2GT; när alla ljud har förenats och blivit en enda fonologi kan tungan följa sin sanna natur och tala hebreiska. Den underliggande tanken tycks vara att en sådan universell fonologi utgör ett slags substrat av enhetlighet, ett pre-babyloniskt drag i våra språk som, när det har blivit uppmärksammat, ger oss något av hebreiskans sanning och gudomlighet tillbaka. Den plötsliga övergången till Kristi namn kan motiveras utifrån det inspirerade sammanhanget och temat språk och sanning. När universalfonologin fått tungan att tala det sanna språket och hon därigenom insett sanningen, nämligen att Gud skapade henne och fick henne att tala på detta vis, övergår skildringen till ett slags sanningens etymologi: Den sanna tron har ett sant namn (*kristni*) eftersom den är uppkallad efter sanningen själv (Kristus).

Övergången till Kristi namn förblir likväl ganska abrupt, och detta kan möjligen antyda att det rör sig om ett citat eller en parafra som dykt upp i författarens huvud. En tänkbar källa är Bedas *Homelia post epiphaniam*, där det heter: [...] *a Christi nomine christiani vocamur* 'av Kristi namn kallas vi kristna' (Hurst (utg.) 1955: 114). Etymologin innehåller i tillägget ytterligare ett led: [...] *af Kristis nafni er kristnin kolluð. Vér er kristnir erum* [...]. Kopplingen mellan *Kristr*, *kristni* och *kristnir* är dock så uppenbar att en direkt källa inte kan fastslås och måhända inte heller behöver förutsättas.⁹

Den hänryckta tonen fortsätter sedan i ett slags trosbekännelse som redogör för händelseförloppet fram till tiden efter domedagen. Därefter skildras de saliga i himlen:

Pá skulum vér hefja upp: Alleluia! fyrir því at þat er eigi jarðneskr sǫngr. Syngja þetta þá allir saman tíu fylki guðsengla ok manna, þá er almáttigr Guð ferr meðr sína ferð heim í himinríkis dýrð [...] Amen. (Raschellà (utg.) 1982: 47)

⁹ Det finns två översättningar till norrönt av delar av homilier tillskrivna Beda (den ena homilien är troligen oäkta, den andra är identisk med en passage ur hans *Expositio in Lucam* (Hurst (utg.) 1955: 381–83, nr 41 och 71)). Den förra är en predikan om alla heliga som finns i både den norska och den isländska homilieboken och som dessutom är parafraaserad och utökad ytterligare en gång i den isländska (Turville-Petre 1953: 119). Den senare handlar om fastan och har översatts i *Stjórn* I, där W-skrivarens hand också återfinns (Astås (utg.) 2009: 222–23; om W-skrivaren och *Stjórn* se nedan).

'Då skall vi stämma upp: *Halleluja!* ty det är ingen jordisk sång. Då sjunger alla detta tillsammans, de tio skarorna av Guds änglar och människor, när den allsmäktige guden beger sig med sitt följe hem till himmelrikets härlighet [...] *Amen.*'

Orden *halleluja* och *amen* var enligt medeltida uppfattning så heliga att de inte fick översättas till andra språk. De fick därför, som Isidorus uttrycker det, 'behålla sitt eget språks höga ålder' (*servata est in his propriae linguae antiquitas*).¹⁰ I tillägget sägs dock mer än så, nämligen att *halleluja* inte är en jordisk sång och att den sjungs av änglar och människor. Den enda besläktade utläggningen om *halleluja* hos de stora kyrkofäderna finns i en homilie av Gregorius, och det tycks därför i detta fall med större säkerhet röra sig om en parafra. Texten i Gregorius *Homiliae in Ezechielem* I. 9 lyder: *Alleluia [...] Hoc nobis carmen coelestis patriae nuntiare cives eius venerant, qui concorditer clamabant: Gloria in excelsis Deo [...]* (Migne (utg.) 1844–91 76: 885). 'Halleluja [...] Denna det himmelska hemlandets sång hade dess medborgare [änglar] kommit för att förkunna för oss när de enstämmit ropade: Ära åt Gud i höjden [...].' Passagen ingår hos Gregorius i en skildring av vår kommande salighet och det himmelska Jerusalem, och det tycks vara denna kontext som gör att människorna deltar i sången i W. Gregorius *Homiliae in Ezechielem* fanns på Viðeyjarklaustr 1397 och har tidigare använts i den norröna homilien över evangelisterna (Olmer 1902: 22; Hjelde 1990: 160–62, 403). *Homiliae in Ezechielem* framstår som en sannolik inspirationskälla både till denna passage och till översättningen av *hosianna* i det förra citatet: *Græð þú oss* skulle på latin heta *salva nos*, och denna översättning ger Gregorius i *Homiliae in Ezechielem* II. 5 (Migne (utg.) 1844–91 76: 985).¹¹

Utläggningarna om det sanna urspråket har nu fått ge vika för en rent himmelsk vision, men fokus förblir på det språkliga uttrycket. Författaren till tillägget har gått till Gregorius och möjligen till Beda för att formulera sina tankar om språket, men uppfattningen om den universella fonologin kommer inte från dem. Däremot hjälper de honom att uttrycka hur denna fonologi i slutändan leder till ett språk som kan bära oss in i evigheten.

Som framkommit ovan är tankegodset i de tre tilläggen i W enhetligt och sammanhängande, även om de olika kontexter där tilläggen före-

¹⁰ *Etymologiae* 6.19.20; Lindsay (utg.) 1911: 248.

¹¹ Gregorius mer spridda *Homiliae in Evangelia* har använts i *Stjórn* I, men så är inte fallet med *Homiliae in Ezechielem* (Astäs (utg.) 2009: 1306–07).

kommer ger dem delvis olika karaktär. 1–4GT Prol hänvisar indirekt till båda de andra tilläggen, och tillägget i 2GT både belyser och belyses av tillägget i SnE Prol. För att nu återkomma till att orden *fjölgaz* och *villa* förekommer både i tillägget i SnE Prol och i 1–4GT Prol, så tycks orsaken vara den att mångfald och förvirring är två sidor av samma mynt för denne inspirerade grammatiker. I 1–4GT Prol är resonemanget komprimerat: *villurnar fjölguduz*. I SnE Prol ges hela det kausala förhållandet: *nofnin fjölguduz* 'namnen/orden blev fler' – och på grund av den bristande förståelse detta medförde uppstod den första villfarelsen.¹² I detta såväl som i de andra fall som granskats binder språkliga drag och/eller tankegoods särskilt samman 1–4GT Prol och tilläggen och ger dem en särställning i kompilationen som helhet. Det faktum att de inte återfinns i W i övrigt talar starkt för att dessa texter har samme upphovsman; om en annan interpolator tagit vid är det svårt att se varför han skulle ge tidigare interpolationer företräde framför annat material.

Flera faktorer visar dessutom att dessa passager inte bara härrör från samma person, utan att denna även är redaktör (men inte nödvändigtvis uppdragsgivare). Passagernas spridning i handskriften talar i sig för detta, liksom att 1–4GT Prol är avfattad för just denna kompilation, då den hänvisar både bakåt till SnE Prol och framåt mot den universella skalan i 2GT och förbuden i 3GT (se nedan). En del av tillägget i 2GT som redan anförts innehåller ytterligare en indikation:

Kallaz nú hvárir við aðra, stafróf ok gammi, ok taka nú hljóðstafir þar sín hljóð ok raddarstafir rödd, málstafir málit [...]

'Nu ropar de till varandra, alfabetet och skalan, och vokalerna (*hljóðstafir*) får nu sitt ljud (*hljóð*) och vokalerna (*raddarstafir*) sin röst (*rödd*), konsonanterna (*málstafir*) språket (*málit*) [...]

Översättningen har redan kommenterats, och det som är av intresse här är att medan *hljóðstafr* förekommer i både 1GT och 2GT återfinns *raddarstafr* bara i 1GT och *málstafr* bara i 2GT (Raschellà (utg.) 1982: 116). Redaktören har just avslutat arbetet med dem båda och när han nu över-

¹² Clunies Ross 1987: 16, 44, 97–137 argumenterar för att Snorri såg de mytologiska kenningarna som bokstavliga snarare än metaforiska utifrån en förkristen världsåskådning som han visserligen såg som felaktig, men för vilken han hade stor sympati (Clunies Ross kallar detta Snorris "animate principle"; för de positiva hållningarna till hedendom i SnE Prol, se även Dronke och Dronke 1977 och Faulkes 1983). I vilken utsträckning denna hållning var medveten, snarare än präglad av encyklopedisk och folkspråklig bokstavlighet mer allmänt, kan måhända diskuteras, men det står åtminstone klart att W-redaktören hade mer fokus på mytologins felaktighet än vad som är fallet i *Eddan* i övrigt.

går från ett tekniskt till ett mer inspirerat register utnyttjar han termer från både 1GT och 2GT för att åstadkomma ett treledat uttryck (om han använt 1GTs term för konsonant, *samhljóðandi*, hade det inte resulterat i en *figura etymologica*). Tillägget är alltså påverkat av det redaktören senast arbetat med. Nedan framkommer att redaktören sannolikt också var skrivare i W (alltså inte redaktör och skrivare i en kompilation som senare kopierats i W).

Denne redaktör och skrivare tycks ha förberett sitt arbete genom att läsa igenom allt material innan han sammanställde kompilationen. Det framkommer genom att 1–4GT Prol som vi har sett har referenser både framåt och bakåt i kompilationen, samtidigt som textens fördelning över sidor och lägg tyder på att han skrev prologen innan han påbörjade avskriften av 1–4GT (prologen är alltså inte insatt efter avslutat arbete; för beskrivning av det aktuella femte lägget, se Johansson 1997a: 26; för referensen framåt i kompilationen se också diskussion nedan och not 14).

Redaktörens intellektuella hållning

Redaktören – i egenskap av författare till 1–4GT Prol – har tillskrivits en ganska hög grad av sofistikering (Sverrir Tómasson 1993a). Detta beror på att prologen upprepade gånger hänvisar till 'nya skaldar' (*ný skáld*) och 'åtskilliga böcker' (*ýmislegar bækur*) eller 'klerkernas böcker' (*klerklegar bækur*) och kontrasterar dessa mot 'de gamla skalderna' (*fornskáld*) och Snorri (se Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 152–55). Sverrir Tómasson menar att de nya böckerna troligen inte avser de relativt grundläggande Alexander de Villa Deis *Doctrinale* och Eberhard av Béthunes *Graecismus*, utan snarare Matthias av Vendômes *Ars versificatoria* och Geoffrey av Vinsaufs *Poetria nova*, som är mer relevanta för diktkonsten (Sverrir Tómasson 1993a: 233). W-redaktören kunde rentav ha stiftat viss bekantskap med tidens mest innovativa grammatiker, de så kallade modisterna (Sverrir Tómasson 1993a: 238). Sverrir Tómasson menar vidare att klerkernas böcker möjligen kunde avse hymner, medan det som dessa böcker förbjuder (se citatet nedan) skulle avse en mer allmän ovilja hos kyrkans män att befatta sig med mytologiska berättelser. Ett grundläggande problem med denna tolkning är dock att samma person som skriver om förbud också har valt att ta med Snorris *Edda* i kompilationen, vilket snarare tyder på uppskattning av än ovilja gentemot mytologi.

Kanske är det dock inte nödvändigt att söka utanför W för att finna föremålen för hänvisningarna. De referenser i 1–4GT Prol som granskats

hittills i denna artikel har varit interna i compilationen. Mycket tyder på att det även gäller dem som Sverrir Tómasson omskriver. Passagen om klerkernas böcker och vad som förbjuds i dem är central för denna fråga:

En nú skal lýsa hversu ný skáld ok fræðimenn, ok einkannlega klerkarnir, vilja lofaz láta hversu kveða skal, ok ónýta eigi heldr þat, sem fornir menn hafa framit, útan þat sem klerklegar bækr banna, því at þat er náttúrulegt at menn sé nú smásmuglari sem fræðibækrnar dreifaz nú víðara. (Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 153)

’Och nu skall det visas vilken form av diktkonst de nya skalderna och lärda män, och då särskilt klerkerna, vill föreskriva, men [man bör] inte för den sakens skull överge det som de gamle har åstadkommit, sånär som på det som klerkernas böcker förbjuder, eftersom det är naturligt att folk har bättre uskillningsförmåga nu, när läroböckerna har större spridning.’

Vilka är de böcker som nämns här? I Björn M. Ólens utgåva övergår texten här till ett nytt kapitel, men i handskriften fortsätter den utan avbrott:¹³

Láta fróðir klerkar hverjar bækr sem þeir finna at snara till þeirrar þjóðar tungu sem í því landi talaz sem þá eru þeir – eigi at eins hversu tala skal, heldr ok jamvel hversu hverr stafr hljóðar med löngu hljóði eðr skömmu, hørðu eðr línu [...] (Björn M. Ólsen (utg.) 1884: 153–54)

’Lärda klerker låter översätta de böcker de finner till det folks språk som talas i det land där de befinner sig – inte bara [böcker om] hur man skall tala, utan också hur varje bokstav låter, med långt ljud eller kort, betonat/aspirerat eller obetonat/oaspirerat [...]’¹⁴

¹³ Orden *viðara* och *láta* åtskiljs endast av punkt, och *láta* inleds av minuskel: ”viðara. laata” (W s. 83 rad 12).

¹⁴ De sista orden är en parafraas från inledningen till *Háttatal*: [...] *en hljóð greinir þat at hafa samstofur langar eða skammar, harðar eða línar* ’och det skiljer olika ljud åt att ha långa eller korta, betonade/aspirerade eller obetonade/oaspirerade stavelser’ (Faulkes (utg.) 1991: 3). *Harðr* och *línr* tycks vara en översättning av *asper* och *lenis*, vilket avser aspiration. Åtminstone i *Háttatal* är det dock något oklart varför aspiration skulle tillmätas en så central roll, och utgivare har därför antagit att det kunde röra sig om betonade och obetonade stavelser (Faulkes (utg.) 1991: 125 s.v. *línr*; så även Gade 1995: 29; denna tolkning kritiseras av Myrvoll 2009: 23 not 15). Bladet där början av *Háttatal* stod har gått förlorat i W (Finnur Jónsson (utg.) 1924: III, 8), men det har i alla händelser stått efter 1–4GT. De parafraaserade orden, såväl som att 1–4GT Prol även i övrigt refererar både framåt och bakåt, tyder på att redaktören har läst igenom hela materialet innan han författade 1–4GT Prol.

Eftersom texten fortlöper utan avbrott torde dessa ord vara tänkta att förstås som en specificering av vari spridningen av läroböcker bestod, snarare än att, som i Björn M. Ólsens utgåva, inleda ett nytt kapitel. Läroböckerna spriddes alltså genom översättning. Det som följer i W är fyra sådana texter – antingen djupt påverkade av latinsk *grammatica* eller översättningar av latinska grammatiska verk – och det är därför mycket troligt att referensen avser dem. Detta stöds också av att övriga referenser i 1–4GT Prol är interna för W. Ytterligare en faktor pekar i samma riktning, nämligen de förbud som omtalas: Vad är egentligen förbjudet i böcker som överhuvud taget kan komma på fråga i detta sammanhang? Det kan knappast vara bruket av mytologiska referenser; några sådana förbud existerade helt enkelt inte. Jonas Wellendorf konstaterar att hållningen till hedendom i SnE Prol är betydligt mindre positiv i W-redaktionen än i de övriga och sinsemellan mer samstämmiga versionerna, och att hedendomen och förlusten av det sanna språket hänger tätt samman i W (Wellendorf under publicering). Detta är utan tvekan en riktig observation, och när de övriga tilläggen av samme redaktör tas i betraktande bekräftas detta ytterligare. Redaktören menar att diktspråket till stor del är grundat på bristande förståelse, men han upprepar likväl hållningen från *Skáldskaparmál* att man skall behålla det gamla, troligen för att ålder i sig är en respektabel kvalitet eller, något annorlunda uttryckt, på grund av de klassiska skaldernas auktoritet (se det första citatet ovan).¹⁵ Han är alltså skeptisk till mytologi såtillvida att han menar att den är grundad på missuppfattningar, men likväl påbjuder han, snarare än förbjuder, bruket av mytologiska referenser av stilistiska skäl.

Det som däremot är förbjudet i texter som redaktören arbetar med är språkliga laster: barbarismer, soloecismer och andra lyten. Språkliga dygder och laster är temat för det mest grundläggande verket om textanalys under medeltiden, åtminstone fram till Alexanders de Villa-Deis *Doctrinale: Donatus Barbarismus*. Detta verk är översatt i 3GT, som förekommer längre fram i W. Trots vissa mera spekulativa strömningar i Frankrike under 1200-talet var och förblev medeltida *grammatica* (studiet av språk och text) överlag normativ. Vad man fick och inte fick göra med språket inpräntades i varje skolpojke, och såväl redaktören som hans potentiella läsare hade säkerligen införlivat skillnaden mellan rätt och fel i

¹⁵ Jämför *Skáldskaparmál: En ekki er at gleyma eða ósanna svá þessar frásagnir at taka ór skáldskapnum fornar kenningar þær er höfuðskáldin hafa sér líka látit* 'men man skall inte glömma eller motbevisa dessa berättelser genom att ta bort de gamla kenningarna, som de klassiska skalderna uppskattade, ur dikterna' (Finnur Jónsson (utg.) 1924: 55; Faulkes (utg.) 1998: 5).

sin syn på språk och litteratur, även om gränsdragningen ofta kan ha varit mer teoretisk än praktisk. Att böckerna kallas *klerklegar* skall här troligen inte förstås som något mer än att de studerades i skolor och på kloster. Dessa *klerklegar bæk* är alltså sannolikt de grammatiska avhandlingar som följer i *W*, och om redaktören har känt till annan grammatisk litteratur är det troligt att också den tillhörde mittfåran i europeiskt tänkande (något som förvisso inte utesluter ett verk som *Poetria nova*; se nedan).

De hållningar som redaktören ger uttryck för i 2GT, att språklig enhet och universalism är gudomlig, är heller inget som utmärker de skolastiska debatterna om språket på kontinenten.¹⁶ Berättelsen om Babel, med sin starka anknytning till *Genesis*, var inte mer specifik för en viss kontext, tid eller strömning än vad Donatus, Priscianus eller Isidorus var, och det är just i sådant centralt material som en isländsk lärd kan förväntas ta utgångspunkt för sina egna tankar kring språket. Här är det betydande att se till en passage i Arno Borsts stora *Der Turmbau von Babel* (1957–63):

Gott schuf den Menschen und gab ihm die Sprache; diese Sprache deckte sich mit den Dingen genau; Gott redete mit Adam hebräisch. Aus Adams Familie erwachsen viele Stämme, die alle ein Volk mit einer Sprache blieben. Erst in Babel wurde durch den frevelhaften Turmbau die Einheit des Menschengeschlechts zerrissen, es entstanden durch Gottes wunderbares Eingreifen 72 Sprachen und 72 Völker, die alle mit der hebräischen Ursprache und Adams Volk verwandt waren und blieben. Von ihnen stammen die "heutigen" Sprachen und Völker unmittelbar ab, noch immer 72 an der Zahl. Bei der Sprachenteilung blieb es bis Pfingsten; seither ist die Differenzierung durch die göttliche Stiftung der Kirche, durch die den Aposteln vom Heiligen Geist geschenkte

¹⁶ Semantiska frågor var viktiga inom den skolastiska debatten, men de var av mer filosofisk och grammatisk än, som här, religiös karaktär. De kunde gälla termers kategorematiska eller synkategorematiska karaktär (huruvida ett ord är meningsbärande i sig själv eller bara i ett sammanhang) (Ashworth 2010), universalier (huruvida en generisk term som 'man' eller 'vithet' har en faktisk referent bortom summan av alla individuella män och vitheter) (Klima 2010; Biard 2010) eller förhållandet mellan syntax och semantik (Rosier-Catach 2010: 209–10). I traditionen efter Pseudo-Dionysius, såväl mystisk som skolastisk (berömda exempel är Meister Eckhart, den anonyma 1300-talsdikten *The Cloud of Unknowing* och Tomas av Aquino), dryftas semantik ur ett religiöst perspektiv, men då med fokus på frågan huruvida vi kan nämna och känna Gud, och inget språk ges företräde (Dyke 2010: 725–28; Williams 2010; Lees 1983). Diskursen kring Babel och språkförbistringen skiljer sig markant från alla dessa intellektuella strömningar.

Kenntnis aller Sprachen überwunden; die drei am Kreuz Christi angebrachten Sprachen, Hebräisch, Griechisch und Latein sind, zugleich als Bibelsprachen, über alle andern Idiome hinausgehoben und geheiligt. In ihnen werden sich die getrennten Völker versammeln, und am Ende der Zeiten werden alle Stämme dem Herrn im Himmel auf hebräisch ihr Halleluja singen. (Borst 1957: 6)

Borst parafraiserar här tidigare forskning för att visa att dess bild av medeltida uppfattningar av folk och språk är alltför enkel, och på över 2000 sidor skildrar han de variationer som har förekommit från forntiden till i dag. I denna artikel är det dock av underordnat intresse hur mycket variation som förekom; viktigare är vad som var de mest centrala och oftast återkommande motiven, och för detta ändamål är Borsts sammanfattning användbar.

På några punkter liknar sammanfattningen framställningen i tilläggen i SnE Prol och 2GT: Urspråket stämde fullständigt överens med tingen. Gud talade hebreiska med Adam. Detta språk användes fram till bygget av Babels torn, då 72 språk och folk skapades.

Två element ur Borsts sammanfattning saknas: Övervinnandet av språkförbistringen genom pingstundret och uppfattningen om hebreiska, grekiska och latin som de tre heliga språken. För W-redaktören är det endast hebreiska som intar en särställning inför Gud. Slutligen, då de saliga på hebreiska sjunger *Halleluja* i himlen, är 2GT åter i överensstämmelse med Borsts sammanfattning.

Borst fokuserar på språk och folk och omnämner därför inte irrläroras eller hedendomens uppkomst i detta sammanhang. Det var dock en vanlig uppfattning att även dessa uppstod vid Babel och var kopplade till den språkliga mångfalden, och sådana föreställningar skildras på många ställen i Borsts verk (se Borst 1957–63: 1965 not 255 ”Vielfalt als geschichtliche Verwirrung” och not 256 ”Religion und Vielfalt, verbunden” för referenser).¹⁷

¹⁷ Den språkliga mångfalden som gav upphov till hedendom kunde skildras antingen som många språk eller som synonymi. Den senare tanken återfinns exempelvis hos Augustinus, *De civitate Dei* 4.10: [Iunonis], id est [...] telluris aut terrae; quia et hic aliquas differentias volunt esse atque in ipsa terra aliud Terram, aliud Tellurem, aliud Tellumonem putant, et hos omnes deos habent suis nominibus appellatos, suis officiis distinctos, suis aris sacrisque veneratos. “[Junos], det vill säga jordens (telluris) eller jordens (terrae), eftersom de även här vill se vissa olikheter och menar att i själva jorden Terra är ett, Tellus ett annat och Tellumo ett tredje, och de håller dem alla för gudar som benämns vid sina respektive namn, åtskiljs genom sina ansvarsområden och dyrkas med sina egna altaren och riter”. Augustinus tanke är uppenbarligen att synonymin i sig givit upphov till de olika manifestationerna av jorden. Denna passage är dock inte uttryckligen kopplad till Babels torn.

Det finns alltså inga skäl att förutsätta att redaktören var bekant med tidens skolastiska debatter. En annan tänkbar inspirationskälla ligger dock närmre till hands och antyds av hans intresse för just tornbygget och språkförbistringen.

I norrön litteratur finns det fyra andra hänvisningar till tornet, språkförbistringen och avgudatröns uppkomst. Tre av dem är tämligen kortfattade och återfinns i *Veraldar saga*, Hauksbók och AM 194 8vo (den sistnämnda utan koppling till avgudatro) (Jakob Benediktsson (utg.) 1944: 14, 43; Finnur Jónsson (utg.) 1892–96: 157–58; Kålund (utg.) 1908: 8).¹⁸ Dessa skildringar föranleder inga utläggningar kring förhållandet mellan språk, tro och sanning. Den fjärde skildringen, däremot, är inte bara betydligt fylligare, utan har också stora likheter med det första tillägget i SnE Prol. Det gäller framställningen av tornbygget i *Stjórn I*: den yngsta, mest omfattande och rikast interpolerade delen av den norröna parafrasen av gammaltestamentliga böcker (troligen sammanställd under tidigt 1300-tal) (Astås (utg.) 2009: xix–xx). I två passager som grundas på Genesis 11 och skiljs åt av en lång geografisk exkurs skildras tornbygget i Babel, språkförbistringen och avgudatröns uppkomst (Astås (utg.) 2009: 97–99, 152–55). Här finns exempelvis en redogörelse för Zoroasters liv som påminner om den i W, medan referenser till honom helt saknas i de andra texterna. Orsaken till det nära släktskapet mellan informationen som ges i *Stjórn* och i SnE Prol i W är i detta fall inte svår att fastställa: W-skrivaren tycks också ha medverkat i nedskrivningen av *Stjórn*, inte en, utan två gånger (AM 227 fol och AM 229 fol; Sverrir Tómasson 1993: 228; Johansson 1997a: 70–72; 1997b: 9, 94).¹⁹ Att döma av tilläggen i W torde den ena eller båda dessa nedskrivningar ha föregått skrivandet av W, eller åtminstone hade W-skrivaren ingående bekantat sig med innehållet i *Stjórn*. Här blir det tydligt att skrivare och redaktör var samma person, eftersom den skrivande handen i *Stjórn* och W också är ansvarig för vad som är tillagt.

Av särskilt intresse här är de tolkningar som W-redaktören/-skrivaren har gjort av texten i *Stjórn*. Där ses språkförbistringen inte uttryckligen

¹⁸ Faulkes (1983: 293) påstående att versionen av SnE Prol i W är grundad på *Veraldar saga* är felaktigt (han avser rimligtvis det första tillägget). Förutom att *Veraldar saga* innehåller mycket mindre information skiljer den sig även från SnE Prol ifråga om skälet till tornbygget; folket var enligt *Veraldar saga* rädda för att dränkas av en andra syndafloed, medan SnE Prol har den vanliga förklaringen att de var övermodiga.

¹⁹ Johansson 1997b: 94 påpekar att den koppling Reidar Astås (1987: 516–17, 587 not 403) sett mellan *Stjórn* och Snorris *Edda* i själva verket bara gäller inskotten i W, men utvecklar inte denna observation vidare.

som orsak till religiös villfarelse; det sägs bara att Belus av somliga kallades Beel, av andra Bel, Baal, Baalim, Beelphegor eller Belzebub, alltefter det språk de talade (Astås (utg.) 2009: 154). I tillägget i SnE Prol läser vi däremot, som vi såg ovan: ”och när de offrade till honom kallade de honom Baal. Honom kallar vi Bel. Han hade också många andra namn, och i takt med att namnen mångfaldigades förlorades sanningen tillsammans med dem.” Endast de som talade hebreiska behöll sanningen. I W-redaktörens tolkning av Babelmyten blir språket instrumentellt. Han tycks dessutom ha gjort en liknande tolkning av en annan del av skildringen av språkförbistringen i *Stjórn*, som därmed blev utgångspunkt för hans uppfattning om den universella fonologin:

Petrus Comestor segir at Guð vann enga nýskapaða gjörð í þessu tungnaskipti, þvíat hinu sǫmu raddir ok orð eru af hinu sama efni meðr ǫllum þjóðum, en meðr ymissu kyni skildi hann ok greindi orðanna myndir ok málsháttu. (Astås (utg.) 2009: 99)

’Petrus Comestor säger att Gud inte gav upphov till något nyskapat verk i denna språkförbistring, eftersom samma språkljud och ord är av samma substans hos alla folk, men han åtskilde och delade upp ordens former och uttryckssätt i olika klasser.’

Detta är en något utbroderad översättning av en mening i Comestors *Historia scholastica*:

In hac divisione nichil novi fecit Deus, quia voces eedem sunt apud omnes gentes, sed dicendi modos et formas diversis generibus divisit. (*Historia scholastica. Liber Genesis* 40; Sylwan (utg.) 2005: 76)

’I denna uppdelning [av språken] skapade Gud inget nytt, eftersom språkljuden är desamma hos alla folk, men han fördelade uttryckssätt och uttrycksformer i olika klasser.’

Här föreligger tanken på ett slags gemensam fonologi i källan. Denna observation utvecklas inte vidare i *Historia scholastica* eller *Stjórn*, där syftet torde vara att understryka att skapelsen fullbordades under de sex dagarna och att inget fundamentalt har tillkommit efter det. W-redaktören, med sitt intresse för förhållandet mellan språk och sanning, ser dock implikationer som inte har något med denna dogmatik att göra, och han ser dem i mötet mellan latinsk och norrön fonologi i 2GT. Där börjar delarna, som skildes åt vid Babel, att sättas samman igen. Ingenting tyder

på att en sådan tanke skulle ha föresvävat författaren till 2GT, men för *Stjórn*s skrivare, som dessutom ingående hade studerat det vilseledande och hedniska språket i Snorris *Edda*, öppnar 2GT en dörr mot språklig enhet och gudomlig sanning.

De grundläggande förutsättningarna för tanken om den universella fonologin som ett slags återupplivad hebreiska synes alltså ha varit två: Dels uppfattningen om att inget nytt skapades vid språkförbistringen, dels liknelsen mellan musik och fonologi som den framställs i 2GT, och mer specifikt den ”skala” som är inspirerad av vevlirans hals. Denna uppställning tycks vara ett självständigt påfund av författaren till 2GT (alltså inte W-redaktören).²⁰ Liknelser mellan musik och grammatik var vanliga i grammatisk litteratur och hade ett visst genomslag även i grammatisk terminologi (Raschellà (utg.) 1982: 113–14; se vidare Bent 2010: 52 och referenser där), men det tycks vara en innovation i 2GT att låta detta utmynna i en expanderbar uppställning av fonem/grafem.

Stjórn och 2GT ger förutsättningarna för, men inte nödvändigtvis drivkraften till, att genom universalfonologin återuppliva hebreiskans sanning. I det senare avseendet har *Eddan* troligen varit viktigare. När W-redaktören lägger mer fokus på förhållandet mellan språk och sanning än någon av sina källor, inklusive *Eddan*, är det sannolikt för att det är i honom som alla dessa källor möts; *Stjórn*, *Eddan* och 2GT. Vi såg att han tycks ha läst igenom hela materialet innan han skrev W, och både *Eddan* och 2GT är verk vars struktur endast kan greppas genom ett visst tankearbete, en intern diskussion. W-redaktören har tydligen följt denna impuls, och hans arbete med *Stjórn* har då kommit honom till hjälp i förståelsen av de två andra verken.

Både 2GTs omfattande musikaliska analogi och W-redaktörens universalfonologi tyder på ett relativt obundet förhållningssätt till den grammatiska traditionen. De är vittnen till en medeltid långt borta från skolastikens högborgar, och i detta avseende är de typiska för den norröna litteraturen: De flesta grenar av kunskap är representerade där, men på en ganska grundläggande nivå, och när en forskare inom västnordiska studier ögnar igenom exempelvis *The Cambridge History of Medieval*

²⁰ Scheman av liknande slag hör normalt inte hemma i grammatiska verk, utan snarare i verk av teknisk eller vetenskaplig art, och inte minst i sådana som behandlar musik och musikinstrument (Raschellà (utg.) 1982: 111, 114). Även om de grafiska figurerna saknas i W är det uppenbart att de fanns i den ursprungliga 2GT. 2GT författades troligen under andra halvan av 1200-talet och har en definitiv *terminus ante quem* i den andra handskrift där den förekommer, Codex Upsaliensis, ca 1300–1325 (Raschellà (utg.) 1982: 129; *Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre* 1989: 469).

Philosophy (Pasnau (utg.) 2010) kommer han sannolikt att känna att han har lång väg hem.

På det mer elementära plan som de norröna källorna representerar finns å andra sidan anmärkningsvärt stort utrymme för kreativitet. Grammatiken sökte sina egna vägar på ett sätt som utifrån ett europeiskt perspektiv med viss rätt kunde kallas naivt ("banale munkebetragtninger" är Finnur Jónssons omdöme om tilläggen i 2GT (Finnur Jónsson (utg.) 1886: xxvi)), men som dikterades av lokala omständigheter och som är av stor vikt för den som söker förstå den norröna lärda kulturen. Särskilt styrkan i den norröna poetiska traditionen gav upphov till förhandlingar mellan latinsk och inhemsk lärdom där ingen av parterna kunde gå oförändrad vidare. Ett verk som Snorris *Edda* hör tydligt till den grammatiska litteraturen och har i det avseendet latinska rötter, men är samtidigt så originellt och så präglad av lokal poesi att det i många avseenden saknar motstycke i europeisk medeltid. Det traditionella och traditionaliserande poetiska språk som är föremål för *Eddans* framställning sätter med all sin dunkelhet och förkristna prägel fokus på hur långt ifrån en ren och enkel sanning språk kan vara. Detsamma kan sägas om norrön diktning generellt. Där är dunkelheten en del av konsten; de otaliga omskrivningarna är det kanske mest påtagliga enskilda stildraget i denna diktning.

W-redaktörens texter speglar en progression i samspelet mellan norrön diktning och det latinska, grammatiska arvet. Först skapas i detta möte ett verk – Snorris *Edda* – som uppnår kanonisk och normativ status, men som också kan uppfattas som ett dunkelhetens och irrlärorens Testamente. Över hundra år senare, i sitt arbete med detta och andra grammatiska verk, befinner sig W-redaktören, munken, i ett spänningsfält mellan poesi och religion: På ena sidan har han ett poetiskt språk präglad av multireferentialitet och därmed förknippad polyteism (Snorris *Edda* och poesi i allmänhet), på andra sidan befinner sig den rena och enkla sanningen, förkroppsligad för honom i det enda sanna språket. Han tycks kunna visa lika stor uppskattning för båda dessa motsatser, var för sitt ändamål: Lögnaktig men vacker poesi i nuet och odelad sanning i evigheten. För honom är det inte nödvändigt att välja.

Det fanns dock andra som kom till en annan slutsats. W-redaktörens position i dåtidens intellektuella meningsutbyten skall nu belysas närmare genom att jämföra hans tankegångar med åsikter som kommer till uttryck hos samtida diktare som huvudsakligen också hörde hemma i de benediktinska miljöerna på norra Island.

Uppfattningar om språket hos samtida diktare

I det följande kommer referenser till det vilseledande, till synes polyteistiska diktspråket hos tre diktare som var samtida med W-redaktören att diskuteras. Peter Foote (1984) och Karl G. Johansson (2009) har tidigare behandlat de aktuella stroforna, och medan några av deras observationer kommer att upprepas här är analysen av retoriken i de citerade stroforna och av språkbruket i dikterna delvis ny.

I två berömda strofer (97 och 98) utdelar den anonyma författaren till dikten *Lilja* (ca 1330–45; se nedan) sin dom över de norröna poetiska omskrivningarna:

Veri kátar nú virða sveitir;
vætti þess, í kvæðis hætti
várkynni, þó at verka þenna
vandak miðr, en þætti standa;
varðar mest at allra orða
undirstaðan sé réttlig fundin,
eigi glögg þó at *Eddu* regla
undan hljóti at víkja stundum.

Sá, er óðinn skal vandan velja,
velr svá mǫrg í kvæði at selja
hulin fornyrðin, at trautt má telja,
tel eg þenna svá skilning dvelja;
vel því at hér má skýr orð skilja,
skili þjóðir minn ljósan vilja,
tal óbreytiligt veitt af vilja,
vil ek at kvæðit heiti *Lilja*. (Chase (utg.) 2007b: 672–75)

’Må männens skaror nu vara glada, jag förväntar mig förlåtelse för att jag utsmyckar denna dikt mindre i poetisk form än vad som kunde anses lämpligt. Det är viktigast att innebörden av alla ord blir funnen [av läsaren/åhöraren], även om *Eddans* dunkla regel [den dunkla innebörd som blir följden av att följa *Eddans* regler] stundom måste ge vika.

Den som skall välja [ord till] en konstfärdig dikt väljer att framföra så många dolda ålderdomligheter i kvädet att de knappt kan räknas. Jag anser att ett sådant val [*þenna* för *þenna kost*] hämmar förståelsen. Eftersom man här kan förstå de klara orden må folk förstå min tydliga vilja – oföränderligt tal, villigt framfört; jag vill att kvädet skall heta *Lilja*.’

Särskilt i den senare strofen har kritiken en skarpare udd än vad som vid första ögonkastet är uppenbart. Den är diktad i *dunhent*, vilket vill säga att den senare hendingen i udda versrader står som *aðalhending* till den första i jämna, och att ordets stam är identisk (*velja* : *velr*, *telja* : *tel* osv.), och den uppvisar dessutom slutrim i schemat aaaa bbbb (Foote 1984: 266). Den osmyckade (*miðr vandaðr*) enkelhetens retorik bärs upp av harmonier som har få motstycken i norrön diktning. Det enda som är enkelt här är semantiken.

På denna punkt följer *Liljas* diktare å andra sidan sin programförklaring till punkt och pricka; dikten innehåller nästan inga omskrivningar. Det är i dag svårt att känna hur radikalt detta brott mot traditionen var. Det var helt enkelt inte så man diktade. Antalet omskrivningar stod vanligtvis i relation till stilnivå; ett ordspråk eller en anonym halvstrof som uppstått till synes spontant i folkdjupet kunde uppvisa sådan semantisk enkelhet. *Lilja* är, å andra sidan, en formfulländad *drápa* – den högsta diktformen – där varje detalj är noga övervägd, inklusive antalet strofer (100; jämför *Den gudomliga komedin* och *Decameron*).

Versmåttet i *Lilja* är inte typiskt för en *drápa*, även om det förekommit tidigare.²¹ Det kallas *brynhent*, och efter *Lilja* stundom *liljulag*, och påminner mycket om *dróttkvætt*, men varje versrad är en versfot längre. En praktisk följd av detta är att det är betydligt lättare att upprätthålla en naturlig ordföljd, och även äldre dikter i *brynhent* är i detta avseende relativt lättillgängliga. Med tanke på programförklaring och praxis i *Lilja* kan valet av versmått knappast vara en slump. De två andra dikter som kommer att granskas nedan är avfattade i samma versmått och sannolikt av samma skäl.

För *Liljas* diktare tycks mytologins förkristna karaktär vara av underordnad vikt; den tjänar framför allt till att ge retorisk färg åt hans förkastande av dunkel semantik (strof 4, 1–4):

Fyrri menn er fræðin kunnu
forn ok klók af heiðnum bókum
slungin, mjúkt af sínum kóngum
sungu lof með danskri tungu. (Chase (utg.) 2007b: 566)

’Män i det förgångna, som tillgodogjort sig invecklad, gammal och djup lärdom från hedniska böcker, sjöng behagligt sina kungars lov på norrönt språk [eg. ’danska’, dåtidens sätt att benämna den nordiska språkgemenskapen].’

²¹ Berömda tidiga exempel är Arnórr jarlaskálds *Magnúsdrápa* (mitten av 1000-talet) och Markús Skeggjasons *Eiríksdrápa* (ca 1104).

Denna halvstrof är problematisk på två plan. För det första är det något oklart vilka *fyrri menn* är. Det tycks som att diktaren vänder kritiken mot dem som använder *Eddan* som poetisk lärobok, och sålunda riktar udden mot sin samtid, men att han uttrycker detta genom att projicera bruket av den tillbaka på de gamla hovskalderna. Detta retoriska grepp kan liknas vid den överväldigande utsmyckningen i hans plädering för enkelhet; trots att han med största sannolikhet vet att *Eddan* är ett relativt nytt verk utnyttjar han dess potential som traditionsbärare till att förklara för sina samtida diktbröder att de är efter i utvecklingen.²²

I detta sammanhang är det dock viktigare att ordet *heiðnum* inte står i den enda medeltida handskriften där *Lilja* förekommer. Där står det istället *sinum*, alltså 'från sina böcker', inte 'från hedniska böcker'. Ur ett textkritiskt perspektiv framstår *sinum* som sekundärt, eftersom ordet förekommer i nästa versrad och därför enklast förklaras som ett *saute de même au même* (-num, -num). Å andra sidan har utgivaren Martin Chase rätt i att varianten *heiðnum* "seems more like the judgement of a later age", varmed han torde avse de mer intoleranta hållningar som var rådande efter reformationen (Chase (utg.) 2007b: 566).²³ Oavsett om varianten *heiðnum* accepteras eller ej är den underordnad huvudargumentet, som är att semantisk dunkelhet är förlegad (så även Viðar Pálsson 2008: 153). Vilken variant som än är mest ursprunglig framstår det som sannolikt att formuleringen avser *Eddan* (troligen i första hand *Skáldskaparmál*, med eller utan *Litla Skálda*), som är den enda lärobok i traditionell diktning som det refereras till i norrön litteratur.²⁴

Den semantiska klarheten i *Lilja* gäller inte bara kenningar, utan även religiöst bildspråk. Nästan alla metaforer som används är utan vidare begripliga. Som ett exempel kan nämnas när Kristus får odygdens svärd att

²² Jag tvivlar på att diktaren föreställer sig att de gamla skalderna använde böcker, så som det tolkas i den nya utgåvan av skaldedikt (Chase (utg.) 2007b: 566) och av flertalet andra forskare (exempelvis Clunies Ross 2005: 230; Johansson 2009: 14).

²³ Även AM 622 4to (före 1549) har *sinum*. AM 713 4to (ca 1540 eller senare) har *heiðnum*, liksom alla senare handskrifter. Utifrån varianternas kronologi, och eftersom det tycks vara omöjligt att uppställa ett stemma över traderingen av *Lilja*, är Chases påstående om efterreformatörisk redigering värt att tas på allvar (Chase (utg.) 2007b: 556, 566).

²⁴ Tre referenser till *Eddan* granskas i denna artikel. Finnur Jónsson anför ytterligare två ur *rímur* (*Konráðsrímur* 7.5 och *Sturlaugsrímur* 7.2; se Finnur Jónsson 1926–28: 70). Åtminstone i fråga om referenserna i *rímur* är det tänkbart att ingen åtskillnad gjorts mellan *Skáldskaparmál* och *Litla Skálda*, som båda användes flitigt av *ríma*-diktare (Björn K. Þórolfsson 1934: 88–90, 97, 142, 156 not 2, 195). *Skáldskaparmál* åtföljs av *Litla Skálda* i två medeltida handskrifter (Guðrún Nordal 2001: 57–66).

böjas tillbaka in i Djävulens käftar (strof 66.7–8). Det har tidigare i dikten förklarats hur Djävulen fastnar på gudomens krok (strof 60), och odygdens svärd som böjs in i hans käftar ger mening utifrån det, även om det möjligen kan gå mottagaren förbi att här troligen förekommer en referens till Djävulen som förtalaren (διόβολος), så att det är ett förtalets svärd som lämnar hans mun och böjs tillbaka av gudomens kraft (Chase (utg.) 2007b: 637–38).

Den mest otillgängliga referensen är måhända *svá ljósin vátta* 'därom vittnar ljusen' (strof 17.1), där 'ljusen' troligen avser teologer och exegeter (Chase (utg.) 2007b: 583). I övrigt är bildspråket mycket lättillgängligt, som då Maria liknas vid en ros eller genomskinligt glas (strof 25 och 33).

W-redaktören var alltså inte ensam i sin samtid om att uttrycka tankar kring semantisk klarhet. De två skiljer sig dock åt på flera punkter, och då i synnerhet att W-redaktörens enkla och sanna språk till stor del är frikopplat från praxis. Till skillnad från *Lilja*poeten menar han inte att den traditionella stilen, så som den definieras i *Eddan*, skall frångås. Däremot är det värt att notera att både W-redaktören och *Lilja*poeten uttrycker sina tankar kring språklig klarhet och dunkelhet i anknytning till *Eddan*.

Som vi såg tog W-redaktören inte *Eddan* som enda utgångspunkt för sina tankar kring språk och sanning; 2GT och en passage från *Historia scholastica* som är inorporerad i *Stjórn* var viktiga redskap för detta ändamål. Detsamma kan sägas om *Lilja*poeten: Peter Foote har övertygande visat att han hämtat inspiration till sin kritik av det dunkla språket i *Poetria nova* 'den nya poetiken', ett verk som fick ett enormt genomslag som komplement till och delvis ersättare av *Poetria vetus* 'den gamla poetiken', alltså Horatius *Ars poetica* (Foote 1984: 259–68; Friis-Jensen 2007: 300–302). Ifråga om pläderingen för ett klart och enkelt språk föreligger dock en stor skillnad mellan *Lilja* och den passage i *Poetria nova* som berör ämnet; det som i *Poetria nova* är en allmän uppfordran till att uttrycka sig enkelt och anspråkslöst blir i *Lilja* en revolt mot den *Eddans* dunkelhet som diktarna förväntas följa. Att säga att W-redaktören och *Lilja*poeten är påverkade av 2GT, *Stjórn* och *Poetria nova* är bara en del av förklaringen till deras tankar och uttrycksformer. Den gemensamma nämnaren för dem båda – studiet av *Eddan* – tycks ha lett till ett fokus på semantik som fick dessa munkar att genomsöka sina lärda gömmor efter förklaringar och argument att använda i mötet med Snorris verk.

I *Gudmundardrápa* 78 av Árni Jónsson, abbot på Munka-Þverá

(död ca 1379; se Páll Eggert Ólason 1948: 52) uttrycks tankar som liknar dem i *Lilja*:

Yfirmeisturum mun *Eddu* listar
allstirður sjá hróður virðaz
þeim er vilja svá grafa ok geyma
grein klókasta fræðibóka;
lofi heilagra líz mér hæfa
ljós ritninga sætra vitni,
en kenningar auka mǫnnum
engan styrk en²⁵ fagnað myrkva²⁶. (A II: 429; B II: 461)

’Eddakonstens främsta mästare, som således önskar begrava och gömma de djupsinnigaste läroböckernas klokskap, torde finna denna dikt särdeles osmidig. De ljuva vittnesbördernas skrifers ljus tycks mig passa de heligas lov, medan kenningar inte ger människor något stöd, utan förmörkar glädjen.’²⁷

Eddans genomslag visar sig här inte bara i det uttryckliga omnämmandet, utan även i att ordet *kenningar* används i betydelsen ’poetisk omskrivning’, snarare än i dess vanliga betydelse i religiösa sammanhang, nämligen ’lära, lärosats’. Liksom i *Lilja* förekommer omnämmandet av *Eddan* mot slutet av dikten, och det torde inte vara en slump; *Guðmundardrápa* tycks vara direkt påverkad av *Lilja*. (Det är troligt att *Guðmundardrápa* är den yngsta av de tre dikter som behandlas här.)²⁸

De tankar som uttrycks påminner om dem i *Lilja*, men i praxis fördunklar Árni sitt budskap betydligt mer. Han använder en del traditionella kenningar, såsom exempelvis *bringa breytir* ’ringarnas kastare [givmild man]’ (strof 17.5), som kunde ha använts om vilken furste som helst, men också en del specifikt kristna kenningar, som *vélýrir* ’svекförstörare [rättskaffens man]’ (strof 14.2), *þols neitari* ’syndens förnekare [dygdig man]’ (strof 50.3). Kenningarna är dock överlag lättbegripliga och kräver inte mytologisk kunskap. Det mest påtagliga undantaget från detta är kenningen *Íma hljóð* ’jättens tal [guld]’ (strof 22.6).

²⁵ Emendation. Handskrifterna har ”nie”; ”er”; ”at” (AII: 429).

²⁶ Emendation. Handskrifterna har ”myrkra”; ”myrknar” (A II: 429).

²⁷ Den sista frasen är grundad på emenderad text. Det torde i alla händelser vara så att mörker här förknippas med kenningar.

²⁸ Eftersom Árni dog ca 1379 är det sannolikt att hans *floruit* var efter 1345, då *Guðmundarkvæði* diktades. Det tydligaste exemplet på påverkan från *Lilja*, förutom själva referensen till språklig klarhet och *Eddan* (märk även formuleringarna *fróðir menn* [...] *bókum* och *klókasta fræðibóka* i de här citerade stroferna), är orden *stuðla skorðum*, som avslutar *Lilja* 2.6, medan *stuðlum skorðuð* står i samma position i *Guðmundardrápa* 3.6.

En annan typ av dunkelhet ser Árni uppenbarligen som önskvärd, nämligen religiöst bildspråk. Detta kan formellt sammanfalla med kenningar, som i *Péturs knorr*, *Pétri báttr* 'Petrus båt [kyrkan]' (strof 4.4; 26. 5), men stundom saknar det helt motsvarighet i traditionellt diktspråk, som då biskop Guðmundr kallas en fyrkantig ädelsten som med sina dygder pryder skapelsen (strof 43.1–4).²⁹ Vid flera tillfällen väljer Árni att ge förklaringar till det religiösa bildspråket. Han använder då *glósa* både som verb och substantiv: 'förklara' och 'förklaring' (strof 26.6; 35.1; 36.7; 43.4). Hans praxis bär tydlig prägel av den exegetiska traditionen. Han tycks uppfatta den traditionaliserande och den exegetiska diskursen som så väsensskilda att han inte ser någon principiell likhet mellan deras omskrivningar. Det är alltså i grund och botten inte så mycket omskrivningar han kritiserar som i vilken mån de är grundade i sanning. I strofen ovan kontrasterar han hagiografins ljus mot kenningarnas mörker – i det ena fallet är bildspråket avsett att väcka associationer till det sanna, i det andra leder det bara till förvirring. Tro och semantik är här oskiljaktigt sammanlänkade.

*Guðmundarkvæði*³⁰ kan dateras exakt till 1345³¹ och är troligen ett fåtal år yngre än *Lilja*, som torde vara den äldsta av de tre dikter som diskuteras här.³² *Guðmundarkvæði* är diktad av abbot Arngrímur Brandsson av Þingeyrar, som uttrycker sitt förhållande till *Eddan* med

²⁹ Att ädelstenen är fyrkantig anspelar på Guðmundrs fulländning; jämför Augustinus ordlek i hans predikan *In natali Quadrati martyris* 3 (Migne (utg.) 1844–91 46: 883): *Nomine perfectus martyr Quadratus? Quid quadrato perfectius? Paria sunt latera, undique aequalis est forma.* 'Är inte Quadratus en fulländad martyr? Vad är mer fulländat än en fyrkant (*quadratus*)? Sidorna är lika långa, överallt är formen jämn.'

³⁰ Även om det inte framgår av namnet är också denna dikt en *drápa* (stef i strof 22, 26, 30, 34, 38, 42).

³¹ I strof 49.1–4 sågs det ha gått 108 år sedan Guðmundr dog (1237).

³² Se Schottmann 1973: 248. Åtskilliga gemensamma formuleringar visar att den ena av dikterna måste ha påverkat den andra. Schottmann pekar på att flera av dessa passar i en beskrivning av Gud, men inte av Guðmundr. Särskilt slående är formuleringen *sóttir greðir allra átta/uppi ok niðri ok þar í miðju* 'du helar alla släkters sjukdomar/uppe och nere och däremellan (om Guðmundr)' (*Guðmundarkvæði* 59.1–2). Den senare versraden återfinns i *senn verandi úti ok inni/uppi och niðri ok þar í miðju* 'som samtidigt är inne ok ute/uppe och nere och däremellan (om Gud)' (*Lilja* 1.5–6). Det sjukliga människosläktet befolkas inte hela universum, men Gud är överallt. När den används om Guðmundr ger formuleringen *uppi och niðri ok þar í miðju* mening som litterärt lån, men framstår som märklig som originalkomposition. Detsamma kan sägas om *Guðmundarkvæði* 56 och *Lilja* 51.7. I *Guðmundarkvæði* 56 tvingas själva naturen och hela skapelsen att böja sig för Guðmundrs vilja; versrad 56.7 *skepnan öll verðr skyld at halda* är en lätt parafras av *Lilja* 51.7 *skepnan öll er skyld at falla*, där hela skapelsen faller på knä för Gud. *Lilja* torde alltså vara äldre än *Guðmundarkvæði*, men inte mycket; förutom språket är åtskilliga av de religiösa referenserna nya för 1300-talet (Chase (utg.) 2007b: 555).

ett ömjukhetstpos (*Guðmundarkvæði* 2; om Arngrímr se Johansson 2007: 86):

Rædda ek lítt við reglur *Eddu*
 ráðin mín, ok kvað ek sem bráðast
 vísur þær, er vil ek ei hrósa,
 verkinn erat sjá mjúkr í kverkum;
 stirða hefir ek ár til orða,
 ekki má af slíku þekkjaz,
 arnar leir hefik yðr at færa,
 emka ek fróðr hjá skáldum góðum. (A II: 348–49; B II: 372)

’Jag utformade knappast mina överväganden i enlighet med *Eddans* regler, och jag framförde som hastigast dessa strofer, som jag inte vill lovorda: Denna dikt ligger inte mjukt i strupen. Jag har en stel ordens åra [tunga], man blir inte omtyckt av sådant. Jag har bara örnlera [dålig dikt] att erbjuda er. Jag är okunnig bland goda skalder.’

Här är Arngrímrs retorik lika elegant som *Lilja*poetens: I *Guðmundarkvæði*, till skillnad från *Lilja*, används en del kenningar, men de är alla relativt enkla. Endast en kenning kräver mytologisk kunskap, nämligen kenningen *arnar leirr* i denna strof. Denna kenning har sin bakgrund i *Skáldskaparmál*, där det berättas att Óðinn i örnform, med skaldemjödet i magen, lät en del av detta komma ut bakvägen och att denna andel tillföll de usla skalderna (Faulkes (utg.) 1998: 5). Kenningen är bara skenbart traditionell; allt tyder på att Snorri lagt till denna del av berättelsen (se Frank 1981), och i *Sturlunga saga* används samma kenning för att håna Snorri, dess upphovsman.³³ Även i *Guðmundarkvæði* är kenningen uppenbart avsedd som en referens till *Skáldskaparmál*, och budskapet är nog så klart: Om Arngrímr hade velat följa *Eddans* föreskrifter hade han kunnat det. Arngrímr nöjer sig med att antyda sina omfattande kunskaper inom den moderna, traditionaliserande diktningen, bara för att saktmodigt beklaga sin otillräcklighet. Hans ödmjukhet inför Gud var säkert uppriktig, men gentemot samtidens diktare var den åtminstone delvis falsk. Liksom i *Lilja* och *Guðmundardrápa* rör det sig här om ett aktivt avståndstagande, även om det är klätt i ödmjukhetens retorik.

I likhet med *Guðmundardrápa* är det i *Guðmundarkvæði* kenningar-

³³ Då strofen återfinns både i AM 122 a fol (Króksfjarðarbók) och i pappershandskrifter som härstammar från AM 122 b fol (Reykjarfjarðarbók) är den troligen ursprunglig i sagan (*Skáldund* (utg.) 1906–11: xxxvi–xxxvii, xli–xlii, 340–41).

nas dunkelhet som ses som problematisk, inte kristet bildspråk; Arngrímr använder det latinska adverbet *allegorice* när han förtydligar att ett berg, som han senare specificerar som Libanus, betyder både de dygdiga klarhet och kyrkan, och att cedern (som växer på Libanus sluttningar, får man anta) är Guðmundr (strof 46). I detta fall upplevs omskrivningarna uppenbarligen som en tillgång snarare än ett hinder.

Dessa diktares strävan mot relativ semantisk enkelhet var inte helt ny, även om deras uttryckliga ställningstagande var det. Under första halvan av 1000-talet stod Sighvatr för en tämligen klar stil, och dikten *Geisli*, komponerad av prästen Einarr Skúlason 1153, är på ett retoriskt plan lik *Guðmundarkvæði*.³⁴ *Geisli* är diktad med ett förhållandevis enkelt språk och med ett fåtal enkla mytologiska kenningar, varav de mest iögonenfallande är *hvítings Horn* 'dryckeshornets Horn (Freyja) [kvinna]' (strof 37) och *hjalm-Nirðingar* 'hjalm-Nirðingar (avledning av Njörðr) [krigare]' (strof 55). Helt avvikande är dock kenningen *gylðis kindar gómsparri* 'varens avkommas [varens] gomspärr [svärd]' (strof 48).³⁵ Denna kenning har ingen metaforisk grund utan kräver ingående kunskap om de mytologiska berättelserna och/eller om traditionellt skaldespråk.³⁶ Liksom Arngrímr med sitt bruk av *arnar leirr* markerar Einarr här sin kunskap, så att den enkla stilen inte skall få åhöraren att tvivla på diktares förmåga. Dessa markeringar säger mycket om hur hög status den traditionella, "dunkla" stilen hade, både på 1100- och på 1300-talet.³⁷

³⁴ Om Einarr som präst och om datum för kompositionen av *Geisli*, se Chase (utg.) 2005: 9–10 och Chase (utg.) 2007a: 5.

³⁵ Kenningen är identisk i de två medeltida handskrifterna (Bergsbók och Flateyjarbók) och hör med all sannolikhet hemma i den ursprungliga kompositionen (Chase (utg.) 2007a: 46; A I: 468).

³⁶ Kenningen *Fenris varra sparri* 'Fenrirs läppars spärr [svärd]' förekommer i en strof tillskriven Eyvindr skáldaspillir (A I: 72).

³⁷ Läsaren kunde i detta sammanhang förvänta sig en diskussion av studierna av de Vries 1934 och Fidjestøl 1993. Båda forskare har funnit en statistisk nedgång av mytologiska referenser i perioden från kristnandet till sent 1100-tal (Fidjestøl ser ingen uppgång förrän på Snorris tid). Resultaten är dock inte nödvändigtvis så lätta att tolka som det framstår hos de Vries och Fidjestøl, särskilt i fråga om 1100-talet. Fidjestøl har exempelvis uteslutit Einarr Skúlasons *Øxarflokkur* ur undersökningen, och den ovan nämnda kenningen i *Geisli* är betydligt viktigare än vad som framkommer med en statistisk metod. För utvecklingen under 1100-talet är andra metoder sannolikt att föredra. Margaret Cormacks (2003) hypotes om kyrklig skepsis mot diktning i allmänhet och mytologi i synnerhet förtjänar här ett omnämnande, men både europeisk och norrön litteratur ger rikliga exempel på motsatsen. Hennes hypotes framstår därför som något tentativ, men frågan är alltför omfattande för att behandlas här.

Redaktören i sin samtid

Det är påtagligt att de hållningar till språk och semantik som kommer till uttryck hos W-redaktören och de tre diktarna i hög grad är präglade av lokala omständigheter. De tycks ha funnit inspiration i några av tidens mest spridda verk (*Poetria nova* och *Historia scholastica* via *Stjórn*), men det var inte nya strömningar inom latinsk eller exempelvis fransk litteratur som var det främsta incitamentet till deras tankar kring språk. Snarare var det den inhemska diktningens starka position och dess omskrivande karaktär, särskilt som denna diktning beskrivs i *Eddan*, som i dessa munkar mötte fromhet och latinsk lärdom. De utläggningar som granskats här är en frukt av det mötet. W-redaktörens förklaring av språklig och epistemisk förvirring, så som den representeras i tillägget i SnE Prol, är tydligen föranledd av det omskrivande poetiska språket i allmänhet och av hur detta och den bakomliggande polyteismen beskrivs i *Eddan* i synnerhet. Dessa presenteras följaktligen som produkter av språkförbistringen vid Babel och de irrläror som följde av detta. Babelmyten och uppfattningen om hebreiskan som det sanna språket var allmänuropeiskt tankegods, men användningen av dessa motiv är dikterad av det kulturella klimatet på 1300-talets Island. Som jag redan understrukt är detta typiskt för norrön litteratur. Nytankande eller avvikande drag beror normalt inte på kännedom om skolastiska debatter eller ovanliga verk. Det man hade tillgång till tycks ha varit en lärd, paneuropeisk kärnlitteratur. Den nyskapande dynamiken uppstod istället när denna grundläggande litteratur mötte den starka norröna texttraditionen (muntlig såväl som skriftlig), och detta gäller i all synnerhet mötet med norrön poesi.

Även de tre diktarna reagerade mot de lokala omständigheter som utgjordes av den genomgående omskrivande norröna diktkonsten och *Eddans* stora popularitet. En formulering i den ovan citerade strof 97 i *Lilja* visar vilken ställning *Eddan* hade kommit att tillskrivas bland isländska diktare: *þó at Eddu regla undan hljóti at víkja stundum* 'även om *Eddans* regel stundom måste ge vika'. Här tycks diktaren alludera till några berömda ord ur förordet till Gregorius den stores *Moralia in Iob*: [...] *quia indignum vehementer existimo, ut verba caelestis oraculi restringam sub regulis Donati* (Migne (utg.) 1844–91 75: 516) 'för jag anser det vara särdeles ovärdigt om jag skulle fjättra det himmelska oraklets ord under Donatus regler'. Det enda metriskt tvånget på ordet *regla* ligger i den ofulländade hendingen till *glögg*. Det huvudsakliga skälet till valet av *regla* synes därför vara att understryka parallellen mellan *Eddu*

regla och *regulae Donati* (*Eddu regla* skall troligen uppfattas som en referens till ett känt *dictum* av Gregorius, snarare än till ett specifikt textställe i *Moralia*).³⁸ Avsiktligt eller inte; i sin kritik av *Eddan* har *Liljas* diktare gjort den jämbördig med Donatus *Barbarismus!*

Det finns åtskilligt som skiljer W-redaktören och de tre diktarna åt, särskilt ifråga om praktisk tillämpning. W-redaktören företräder i praktiken ett slags *status quo*, där man bör fortsätta att dikta ungefär så som man tidigare har gjort, och hans tankar om språket gäller inte så mycket klarhet i uttrycket som den essentiella kopplingen mellan språk och ting. Hos diktarna är förhållandet det omvända; problemet ligger i att poetiska omskrivningar fördunklar budskapet, men språkets essentiella riktighet behandlas inte.

Den implicita referensen till Donatus är talande för vad som är den mest grundläggande skillnaden mellan W-redaktören och diktarna. Donatus auktoritet kunde ifrågasättas angående bibeltext och andlig diktning, men det skulle knappast ha fallit Gregorius eller någon annan in att betvivla den när det gäller världslig diktning, som till stor del är det som behandlas i W. Det de tre diktarna söker förmedla, däremot, är just religiös sanning, och det är för detta ändamål de finner *Eddans* regler opassande.³⁹

Trots dessa grundläggande skillnader är det tydligt att W-redaktören och de tre diktarna också hade mycket gemensamt. W-redaktörens utläggning om hur språklig och därav avhängig religiös förvirring uppstod bygger på framställningen som redan förelåg i SnE Prol, och är uppenbarligen föranledd av innehållet i *Eddan* i stort. *Eddan* var ett verk som det var nödvändigt att förhålla sig till, och även om dess normer bjöd på problem kunde de inte utan vidare förkastas. W-redaktören undlät att göra så, och när diktarna valde att ta avstånd från *Eddan* gjorde de detta

³⁸ *Moralia* tycks, till skillnad från delar av *Homiliae* och *Dialogi*, inte ha blivit översatt till norrönt. Utdrag av *Moralia* finns i AM 671 4to (1300-tal) och verket har funnits vid biskopssätet på Hólar (Wolf 2001: 269). Passagen i fråga var välkänd och citeras av exempelvis Gratianus (*Decretum* 1, *Distinctio* 38) och 2 gånger av Abelard (*Theologia christiana* 3,126; 4,77; ytterligare exempel kan erhållas genom sökning på orden *sub regulis Donati* i databaserna *Patrologia latina* och *Library of Latin Texts*; se även diskussionen i Foote 1984: 266). *Moralia* nämns vid namn i *Gregorius saga*: *Síðan gørdi Gregorius bók þá, er menn kalla Moralia Iob, ok skýrði í hálfva fjórða tigi bóka öll tákn, þau er hann þóttisk finna at fölginn væri í bók Iobs.* (Unger (utg.) 1877 I: 386. Ytterligare verk av Gregorius nämns på s. 390). *Liljas* referens till den store kyrkofadern skulle ha varit förvånande i 1200-talets poetiska interaktion mellan hövdingar och kyrkans män, men med tanke på att den tilltänkta publiken sannolikt var diktarens ordensbröder är den knappast uppseendeväckande.

³⁹ Mats Malm har diskuterat möjligheten att en uppfattning om ornamentalt språkbruk som omanligt kan ligga bakom dessa diktares hållningar. Han ser dock inga tecken på medeltida uppfattningar av det slaget om skaldernas språk (Malm 2007: 312–15).

under häftigt retoriskt gestikulerande. Dessutom var det endast *Liljapoeten* som i praktiken tog steget fullt ut. I senare religiös diktning var det dock flera som följde denna väg (Foote 1984: 268–69).

Att dessa tankar kring språk och referentialitet utformades i förhållande till *Eddan* är talande inte bara vad gäller *Eddans* status, utan indikerar också att ett personligt meningsutbyte om poesi ägt rum bland munkar på norra Island (jfr Johansson 2009: 42). Klostren på Þingeyrar och Munka-Þverá tillhörde båda benediktinerorden, och en person som Bergr Sokkason visar att en munk på Þingeyrar kunde bli prior och senare abbot på Munka-Þverá (Johansson 2007: 85; allmänt om den nordländska "benediktinerskolan" Sverrir Tómasson 1993b). Allt tyder på att W skrevs på Þingeyrar, där Arngrímr Brandsson var abbot, och Árni Jónsson var abbot på Munka-Þverá. W-redaktören, Arngrímr och Árni var troligen personligen bekanta, och det synes högst sannolikt att även *Liljas* diktare kommit i kontakt med åtminstone någon av dem.⁴⁰ Alla fyra (eller möjligen tre, om exempelvis Arngrímr är W-redaktören)⁴¹ levde på samma tid, och diskussionen kring *Eddan*, språk och diktning torde till stor del ha ägt rum i muntlig form.

Vid inget annat tillfälle i det medeltida Islands historia är det möjligt

⁴⁰ De tidigaste attributionerna av *Lilja* är från andra halvan av 1500-talet och omnämner poeten som *bróðir Eysteinn*. På 1600-talet omnämns han både som munk vid Þykkvabær på södra Island (augustin) och som fransiskan från Nidaros (Chase (utg.) 2007b: 554). Ingenstans kopplas han till norra Island, men källorna är så bristfälliga att det enda som kan sägas med relativ säkerhet är att han var en munk som kanske hette Eysteinn. Indicierna för att han på något sätt deltagit i den nordisländska debatten är, å andra sidan, starka.

⁴¹ W-redaktörens/-skrivarens identitet är okänd. Ett namn som föreslagits är Bergr Sokkason (munk på Þingeyrar 1317–22, prior på Munka-Þverá 1322–25, abbot på Munka-Þverá 1325–34 och 1345–50) (Sverrir Tómasson 1993: 227–28; Johansson 2007: 85). Berg var dock troligen för tidigt vid Þingeyrar för att kunna vara redaktören, förutsatt att W inte hellre skall placeras på Munka-Þverá. Två Árni har föreslagits som upphovsmän till den näst sista strof som citeras i W-redaktionen av *Ókennd heiti* (och bara där) och som där tillskrivs *bróðir Árni*, nämligen vår Árni Jónsson och Árni Lárentíusson, munk på Þingeyrar från 1317 (se Johansson 1997a: 17–18; idem 2007: 87–88; för strofen se FJ 1924: 112; A II: 430). Árni Lárentíusson sägs i *Lárentíus saga* vara *hinn besti klerker ok versifíicator* 'en utmärkt klerk och poet' (se Johansson 1997a: 17–18, 222–23). Denna beskrivning skulle passa mycket väl på den *bróðir Árni* som nämns i W; strofen är komponerad i *in mínni alhenda*, alltså med två rimpär i varje versrad (jämför *Háttatal* 43; Faulkes (utg.) 2005: 21). Denna krävande form är extremt ovanlig, men återfinns i en strof i 4GT som tycks vara komponerad av författaren till denna avhandling. Strofen i 4GT och strofen som tillskrivs *bróðir Árni* är de enda två hela stroforna i detta versmått förutom strof 43 i *Háttatal* (för förekomster av *alhent*, se Faulkes (utg.) 2005: 80; om strofen i 4GT, se Björn M. Ólsen (utg.) 1884: lxxv–lxxvi, 124, 247–52). Då referensen till *bróðir Árni* står i tredje person är det måhända inte sannolikt att han är redaktören, men däremot kan denna gode *versifíicator* tänkas vara författare till 4GT – och möjligen kan han ha varit Lárentíusson.

att så tydligt urskilja en grupp av individer som deltog i en gemensam debatt om språk och semantik. Liknande grupper måste ha funnits även tidigare och då, liksom i detta fall, torde debatten ha varit kopplad till den inhemska diktningen. De grammatiska avhandlingarna, Snorris *Edda* och den *Poetiska Eddan* framstår alla som frukter av en sådan diskussion, och det gäller även sammanställningen av material i de handskrifter som innehåller dessa verk: I 1–4GT och Snorris *Edda* finns uttryckliga diskussioner om språk, medan den *Poetiska Eddan* och grammatiska handskrifter generellt är kompilerade med tematisk och stilistisk omsorg (för den *Poetiska Eddan* se Klingenberg 1974: 37–41; Vésteinn Ólason 2010; för grammatiska handskrifter se Guðrún Nordal 2001: 41–72). Dikter av exempelvis Røgnvaldr jarl och Einarr Skúlason antyder att liknande diskussioner fördes även på 1100-talet, både på Orkney och Island.⁴² Det som är nytt hos eddakritikerna är att de ifrågasätter det traditionella diktspråkets fundament. I tidigare diktarmiljöer var stilen i fokus, inte semantiken. På 1200-talet var de främsta deltagarna i debatten om språk och diktning världsliga hövdingar – Snorri och hans brorson Óláfr – medan denna debatt vid mitten av 1300-talet ägde rum bland munkar. De satte innerlighet över tradition, och när de briljerade gjorde de det snarare i metriken än genom att konstruera invecklade kenningar som krävde ”gammal” kunskap. Denna utveckling skall inte förstås så mycket kronologiskt – *Eddans* arv gick inte förlorat, men förvaltades alltmer av *ríma*-diktarna (Björn K. Þórolfsson 1934: 88–90, 142; Foote 1984: 268–70; Johansson 2009: 41) – som att de främsta poeterna vid 1300-talets mitt befann sig vid klostren och att det täta intellektuella samarbetet mellan stormän, präster och munkar nu hade upphört. Kyrkans män tillhörde nu endast kyrkan och hade inga skäl att anpassa sina konstprodukter efter världsliga önskemål.

Utgåvor

A I–II, B I–II = Finnur Jónsson (utg. 1912–15): *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. A: *Tekst efter håndskrifterne*. B: *Rettet tekst*, Rosenkilde og Bagger, København.

Astås, R. (utg. 2009): *Stjórn. Text etter håndskriftene I–II*, Riksarkivet, Oslo.

Björn M. Ólsen (utg. 1884): *Den tredje og fjerde grammatiske avhandling i Snor-*

⁴² Røgnvaldrs *Háttalykill* avhandlar främst metrik, men även i viss mån diktion. Einarr Skúlasons *Óxarflokkur* utgör ett slags uppvisning i mytologisk diktion där skalden briljerar genom att visa på hur många sätt man kan säga ’guld’ genom referenser till Freyja.

- res Edda tilligemed de grammatiske avhandlingers prolog og to andre tillæg, Samfundet til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Chase, M. (utg. 2005): *Einar Skúlason's Geisli. A Critical edition*, University of Toronto Press, Toronto.
- (utg. 2007a): *Geisli*. M. Clunies Ross m.fl. (utg.), *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages VII, Poetry on Christian Subjects I–II*, Brepols, Turnhout, s. 5–65.
- (utg. 2007b): *Lilja*. M. Clunies Ross m.fl. (utg.), *Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages VII, Poetry on Christian Subjects I–II*, Brepols, Turnhout, s. 554–677.
- Faulkes, A. (utg. 1991): *Snorri Sturluson. Edda. Háttatal*, Viking Society for Northern Research, London.
- (utg. 1998): *Snorri Sturluson. Edda. Skáldskaparmál*, Viking Society for Northern Research, London.
- (utg. 2005): *Snorri Sturluson. Edda. Prologue and Gylfaginning*, Viking Society for Northern Research, London.
- Finnur Jónsson (utg. 1892–96): *Hauksbók udgiven efter de arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4^o samt forskellige papirhåndskrifter*, Det kongelige nordiske oldskrift-selskab, København.
- (utg. 1886): *Den første og anden grammatiske afhandling i Snorres Edda*, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- (utg. 1924): *Edda Snorra Sturlusonar. Codex Wormianus. AM 242, fol.*, Gyldendalske boghandel, København och Kristiania.
- Guðbrandur Vigfússon m.fl. (utg. 1858–78): *Biskupa sögur I–II*, Hið íslenska bókmenntafélag, Kaupmannahöfn.
- Hurst, D. (utg. 1955): *Bedae Venerabilis Homeliarum Evangelii libri II*. Corpus Christianorum. Series latina CXXII, Typographi Brepols, Turnholti.
- Jakob Benediktsson (utg. 1944): *Veraldar saga*, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Jón Sigurðson m.fl. (utg. 1848–80): *Edda Snorra Sturlusonar. Edda Snorronis Sturlei I–III*, Sumptibus legati Arnarnagnæani, Hafnæ.
- Kålund, K. (utg. 1906–11): *Sturlunga saga efter membranen Króksfjarðarbók udfyldt efter Reykjarfjarðarbók*, Gyldendalske boghandel, København.
- (utg. 1908): *Alfræði íslenzk. Íslandsk encyklopædisk litteratur I. Cod. Mbr. AM. 198, 8vo*, Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, København.
- Lindsay, W. M. (utg. 1911), *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX I–II*, E Typographeo Clarendoniano, Oxonii.
- Migne, J.-P. (utg. 1844–91): *Patrologia latina 1–221*, Paris.
- Raschellà, F. D. (utg. 1982): *The So-Called Second Grammatical Treatise. An Orthographic Pattern of Late Thirteenth-Century Icelandic. Edition, Translation and Commentary*, Felice Le Monnier, Firenze.
- Sylwan, A. (utg. 2005): *Petri Comestoris Scholastica historia. Liber Genesis*, Brepols, Turnhout.
- Unger, C. R. (utg. 1877): *Heilagra manna sögur. Fortællinger og legender om helige mænd og kvinder. Efter gamle haandskrifter I–II*, B. M. Bentzen, Christiania.

Litteratur

- Ashworth, E. J. (2010): "Terminist Logic". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 146–58.
- Astås, R. (1987): *Et bibelverk fra middelalderen. Studier i Stjórn I-II*, Novus, Oslo.
- Bent, M. (2010): "Grammar and Rhetoric in Late Medieval Polyphony. Modern Metaphor or Old Simile?". M. Carruthers (utg.), *Rhetoric beyond Words. Delight and Persuasion in the Arts of the Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 52–71.
- Biard, J. (2010): "Nominalism in the Later Middle Ages". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 661–73.
- Björn K. Þórólfsson (1934): *Rímur fyrir 1600*, S. L. Möller, Kaupmannahöfn.
- Borst, A. (1957–63): *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker I-IV*, Anton Hiersemann, Stuttgart.
- Cleasby, R., G. Vigfusson, W. A. Craigie (1957): *An Icelandic-English Dictionary*, Clarendon Press, Oxford.
- Clunies Ross, M. (1987): *Skáldskaparmál. Snorri Sturluson's ars poetica and Medieval Theories of Language*, Odense University Press, Odense.
- (2005): *A History of Old Norse Poetry and Poetics*, D. S. Brewer, Cambridge.
- Cormack, M. (2003): "Poetry, Paganism and the Sagas of Icelandic Bishops". Svanhildur Óskarsdóttir och Anna Guðmundsdóttir (utg.), *Til heiðurs og hugbótar. Greinar um trúarkveðskap fyrri alda*, Snorrastofa, Reykholzt, s. 33–51.
- Dronke, U. och P. Dronke (1977): "The Prologue of the Prose Edda: Explorations of a Latin Background". E. G. Pétursson och J. Kristjánsson (utg.), *Sjötíu ritgerðir helgaðar Jakobi Benediktssyni*, Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík, s. 153–76.
- Van Dyke, C. (2010): "Mysticism". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy I-II*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 720–34.
- Faulkes, A. (1983): "Pagan Sympathy: Attitudes to Heathendom in the Prologue to *Snorra Edda*". R. J. Glendinning och H. Bessason (utg.), *Edda. A Collection of Essays*, University of Manitoba Press, Winnipeg, s. 283–314.
- Fidjestøl, Bjarne (1993): "Pagan Beliefs and Christian Impact: The Contribution of Skaldic Studies". A. Faulkes och R. Perkins (utg.), *Viking Revaluations: Viking Society Centenary Symposium 14–15 May 1992*, Viking Society for Northern research, London, s. 100–20.
- Finnur Jónsson (1926–28): *Ordbog til de af samfund til udg. af gml. nord. litteratur udgivne rímur samt til de af dr. O. Jiriczek udgivne Bósarímur*, J. Jørgensen & co, København.
- Foote, P. (1984): "Latin Rhetoric and Icelandic Poetry. Some Contacts". Michael Barnes, Hans Bekker-Nielsen, Gerd Wolfgang Weber (utg.), *Aurvandilstá. Norse Studies*, Odense University Press, Odense, s. 249–70.

- Frank, R. (1981): "Snorri and the Mead of Poetry". U. Dronke m.fl. (utg.), *Speculum Norroenum: Norse Studies in Memory of Gabriel Turville-Petre*, Odense University Press, Odense, s. 155–70.
- Friis-Jensen, K. (2007): "The Reception of Horace in the Middle Ages". S. Harrison (utg.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 291–304.
- Fritzner, J. (1883–96): *Ordbog over det gamle norske Sprog* I–III, Den norske forlagsforening, Kristiania + IV: *Rettelser og tillegg* (1972), F. Hødnebo (utg.), Universitetsforlaget, Oslo.
- Gade, K. E. (1995): *The Structure of Old Norse Dróttkvætt Poetry*, Cornell University Press, Ithaca.
- Guðrún Nordal (2001): *Tools of Literacy. The Role of Skaldic Verse in Icelandic Textual Culture of the Twelfth and Thirteenth Centuries*, University of Toronto Press, Toronto.
- Hjelde, O. (1990): *Norsk preken i det 12. århundre. Studier i Gammel norsk homilieboek*, Oslo.
- Irvine, M. (1994): *The Making of Textual Culture. 'Grammatica' and Literary Theory 350–1100*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Johansson, K. G. (1997a): *Studier i Codex Wormianus. Skrifttradition och avskriftsverksamhet vid ett isländskt skriptorium under 1300-talet*, Acta universitatis gothoburgensis, Göteborg.
- (1997b): "Skriptorier och compilationer. Interpolationerna i *Snorra Eddas* prolog i Wormsbók". B. Kristjánsdóttir och P. Springborg (utg.), *Freyjas psalter. En psalter i 40 avdelinger til brug for Jonna Louis-Jensen*, Det arnamagnæanske Institut, København, s. 90–96.
- (1998): "Rígsþula och Codex Wormianus: Textens funktion ur ett kompilationsperspektiv". *Alvismál* 8, s. 67–84.
- (2007): "Texter i rörelse. Översättning, original textproduktion och trading på norra Island 1150–1400". V. Johanterwage och S. Würth (utg.), *Übersetzen im skandinavischen Mittelalter*, Fassbaender, Wien, s. 83–106.
- (2009): "1300-talets lärda kultur. Poetik och praxis från *Lilja* till *Háttalykill Lopts Guttormssonar*". J. G. Jørgensen (utg.), *Snorres Edda i europeisk og islandsk kultur*, Snorrastofa, Reykholt, s. 11–46.
- Klima, G. (2010): "Nominalist Semantics". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy* I–II, Cambridge University Press, Cambridge, s. 159–72.
- Klingenberg, H. (1974): *Edda – Sammlung und Dichtung*, Helbing und Lichtenhahn, Basel.
- Lees, R. A. (1983): *The Negative Language of the Dionysian School of Mystical Theology. An Approach to The Cloud of Unknowing*, Institut für Anglistik und Amerikanistik, Salzburg.
- Malm, M. (2007): "The Notion of Effeminate Language in Old Norse Literature". J. Quinn, K. Heslop, T. Wills (utg.), *Learning and Understanding in the Old Norse World. Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*, Brepols, Turnhout, s. 305–20.

- Myrvoll, K. J. (2009): Samstoður seinar eða skjótar. *Ein etterrøknad av trykk- og kvantitetstilhøve i skaldeversemålet dróttkvætt*, Masteravhandling í norrøn filologi, Universitetet i Oslo.
- Olmer, E. (1902): *Boksamlingar på Island 1179–1490. Enligt diplom*, Wettergren & Kerber, Göteborg.
- Ordbog over det norrøne prosasprog. Registre* (1989), Den arnamagnæanske kommission, København.
- Páll Eggert Ólason (1948): *Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 I*, Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavík.
- Pasnau, R. (utg. 2010): *The Cambridge History of Medieval Philosophy I–II*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosier-Catach, I. (2010): "Grammar". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy I–II*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 196–216.
- Schottmann, H. (1973): *Untersuchungen zur volkssprachigen Mariendichtung des Mittelalters*, Wilhelm Fink, München.
- Sverrir Tómasson (1993a): "Formáli málfraeðiritgerðanna fjögurra í Wormsbók". *Íslenskt mál* 15, s. 221–40.
- (1993b): "Benediktínaskólinn". Böðvar Guðmundsson m.fl. (utg.), *Íslensk bókmenntasaga II*, Mál og menning, Reykjavík, s. 249–63.
- (2003): "'Nikulám skulum vér heiðra hér...'. Spjall um annan málfraeðinginn, kveðskap og músík". S. Óskarsdóttir och A. Guðmundsdóttir (utg.), *Til heiðurs og hugbótar. Greinar um trúarkveðskap fyrri alda*, Snorrastofa, Reykhol, s. 79–92.
- Turville-Petre, G. (1953): *Origins of Icelandic Literature*, Clarendon Press, Oxford.
- Vésteinn Ólason (2010): "The Poetic Edda: Literature or Folklore?". S. Ranković, L. Melve och E. Mundal (utg.), *Along the Oral-Written Continuum. Types of Texts, Relations and their Implications*, Brepols, Turnhout, s. 227–52.
- Viðar Pálsson (2008): "Pagan Mythology in Christian Society". *Gripla* XIX.
- de Vries, J. (1934): *De skaldenkenning met mytologischen inhoud*, Tjeenk Willink, Haarlem.
- Wellendorf, J. (under publicering): "Zoroaster, Saturn and Óðinn: The Loss of Language and the Rise of Idolatry". L. B. Mortensen & T. Lehtonen (utg.), *The Performance of Christian and Pagan Storyworlds. Uncanonical Chapters of the History of Nordic Medieval Literature*.
- Williams, T. (2010): "Describing God". R. Pasnau (utg.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy I–II*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 749–60.
- Wolf, K. (2001): "Gregory's Influence on Old Norse-Icelandic Religious Literature". R. H. Bremmer Jr, K. Dekker, D. F. Johnson, (utg.), *Rome and the North. The Early Reception of Gregory the Great in Germanic Europe*, Peeters, Paris, s. 255–74.

JOEL ANDERSON

Disseminating and Dispensing Canon Law in Medieval Iceland

1 Introduction: “Nota sex” and AM 671 4to

Recently, scholars have begun to reassess the relationships between medieval Icelandic society and the canon law of the medieval Church. Agnes Arnórsdóttir, for example, has argued for the early and persistent influence of canonical regulations on Icelandic marriage practices (2010). Lára Magnúsardóttir has surveyed the uses and limits of excommunication in medieval Iceland (2007), while Erika Sigurdson has hinted at the importance of canonical-legal knowledge in the construction of elite clerical identities (2011: 199–202). All of these studies have usefully nuanced and revised some of the operating assumptions of earlier scholarship. Confident and categorical assertions that medieval Icelandic culture “remained, for a long period, practically uninfluenced by Roman and canon law” (Stein-Wilkeshuis 1986: 37) or that canon law did not have much effect on thirteenth-century Icelandic behavior (Frank 1973: 473) now seem far less axiomatic.

This paper aims to contribute to the reevaluation of canon law in me-

Anderson, J., PhD candidate, Medieval Studies Program, Cornell University. “Disseminating and Dispensing Canon Law in Medieval Iceland”. *ANF* 128 (2013), pp. 79–95.

Abstract: This article addresses a Latin canonical-legal treatise, “Nota sex tantum casus,” that survives in fragmentary form in a little-noticed medieval Icelandic manuscript (AM 671 4to). The extant version of “Nota sex” preserved in AM 671 4to was copied in Iceland in the early fourteenth century, and its form as well as its function there merit close consideration. The work alternates between prose and verse, listing and explicating different situations (*casus*) that bring about canonical irregularity and thereby inhibit the reception or exercise of holy orders. The article begins by investigating the didactic-memorial poems embedded in “Nota sex,” approaching those as mechanisms designed to disseminate canonical-legal norms throughout the Church and thus help build broad ideological frames of reference. I then take up the notion of canonical irregularity in other Icelandic contexts. Drawing on an example from *Jóns saga Hólabyskups*, I suggest that medieval Icelandic clerics developed strategies both to recognize and to subvert canonical-legal principles and categories such as the “irregularities” listed in “Nota sex”.

Keywords: mnemonic poetry, canon law, canonical irregularity, *Jóns saga Hólabyskups*, bigamy, dispensation.

dieval Iceland with reference to a few folia from a little-noticed and mostly unedited manuscript: AM 671 4to. This early fourteenth-century clerical miscellany contains several unidentified and overlooked excerpts (in Latin) from important canonical-legal works, including Innocent IV's *Commentaria decretalium*, Gregory IX's *Liber Extra*, and Goffredus of Trano's *Summa* (see Vadum 2013). This material has suffered from woeful under-cataloging; Kristian Kålund's *Katalog over den Arnamagnæanske håndskriftsamling* lumps together the Latin texts identified above under vague headings such as "En række kirkeretlige bestemmelser med citater" and "Kirkeretlige betragtninger" (Kålund 1892: 87–89). Fortunately, Kristoffer Vadum's forthcoming University of Oslo dissertation promises a much-needed investigation of the manuscript's contents and a fresh evaluation of its contexts.¹

The presence of previously unnoticed works of canon law – the institutional rules of the universal Church – in medieval Iceland should lead scholars to ask new questions about the extensions of these rules into the peripheries of Christendom. This paper's focus will be on folia 36r – 39v of AM 671 4to, which contain a fragmentary excerpt from a canonical-legal treatise that circulated throughout thirteenth- and fourteenth-century Europe. Scholars generally refer to the treatise by its opening line: "Nota sex tantum casus quos debet sacerdos mittere ad episcopum" (36r, l. 1) (Remember that there are only six *casus* that a priest should send to the bishop).² The surviving fragment of "Nota sex" in AM 671 4to explicates a series of different situations (*casus*) – some involving sins, others not – that disqualify a candidate for holy orders on the basis of "irregularity", or deviation from canonical norms.

The treatise has been tentatively attributed to the papal chaplain Clarus of Florence (fl. 1255–70) (Henquinet 1939). It has never been edited. "Nota sex" belongs among the *summae de casibus*, canon law commentaries, and penitential manuals that proliferated throughout later-medieval Europe. An inventory from 1396 indicates that the church of Hólar in northern Iceland possessed several books of this sort (DI, vol. 3, no. 511). *Summae de casibus* were designed to instruct clerics in their roles and responsibilities as confessors and as ecclesiastical functionaries.

¹ I would like to thank Mr. Vadum for graciously providing me with his preliminary transcriptions of folia 36r – 39v. I would also like to thank Oren Falk, Andrew Galloway, Adin Esther Lears, and my two anonymous reviewers for their feedback and suggestions. Cornell's Institute for European Studies provided funding for this research and the staff at *Den Arnamagnæanske Samling* served as generous hosts during my time in Copenhagen.

² All translations in this article are my own.

In the wake of the thirteenth-century Church's emphasis on auricular confession as a universal requirement, clerics needed basic training in canon law in order to properly categorize and respond to different situations (*casus*) that they might encounter in the course of their duties (Goering 1978: 299). Canonists writing in the *casus* tradition developed detailed taxonomies to provide guidance in these matters (Jonsen and Toulmin 1988: 117–121). “Nota sex,” for instance, arranges a plethora of real-world situations into six legal categories. Jurisdiction over these six categories was the bishop's responsibility. The job of individual confessors and priests was to determine whether and where the circumstances of a particular case fit into the taxonomy.

Ole Widding has characterized sections of AM 671 4to as the work of trained scribes who were active in the first half of the fourteenth century (Widding 1960: 82). According to Widding, the same scribe who copied the fragment of “Nota sex” (ff. 36r – 39v) in AM 671 4to also copied folia 1r – 8v, a collection of theological excerpts in Latin; 24r (l. 1–2) and 24v, Norse homilies for All Saints' Mass and All Souls' Mass; and 25v (l. 1–15), a Norse translation of one of Bernard of Clairvaux's letters (Widding 1960: 81–82; Widding and Bekker-Nielsen 1961: 59–60). The scribe who completed 24r (l. 2–32), 25r, and 25v l. 15 – 26r l. 2 also copied sections of *Sturlunga saga* (Króksfjarðarbók), *Ólafs saga helga* (Perg. 4to no. 4, Stockholm; AM 325 XI 2h 4to) and *Guðmundar saga* (AM 399 4to) (Stefán Karlsson 1983: xxxix–xl).

This paleographic evidence evokes a medieval Icelandic scribal environment in which Latin canonical-legal texts such as “Nota sex” were copied, circulated, studied, listened to, and read alongside vernacular literature. With only a few exceptions (e.g. Bandlien 2001: 131–165; Kuttner 1976), scholars have been slow to notice, much less explore, relationships between Latin canon law, the medieval Icelandic Church, and vernacular literary production. In the rest of this essay, I want to pursue two inter-related objectives, both of which aim to push the discussion of “Nota sex” particularly, and canonical-legal knowledge more generally, beyond the scriptorium and into wider ecclesiastical, historical, and literary contexts. The first objective is to investigate some of the visual and aural mechanisms that “Nota sex” uses to conceptualize doctrine, to address its audiences, and to teach the law. Foremost among these mechanisms is the organization of canonical-legal categories and procedures in mnemonic verse, thereby leveraging poetry as an ideological tool for the dissemination of canon law. The second objective is to briefly examine the canonical-legal category of irregularity, the subject of the surviving

fragment of “Nota sex” in AM 671 4to, and the procedures of dispensation designed to alleviate it. With reference to dispensations for irregularity described in *Laurentius saga* and *Jóns saga Hólabyskups*, I will demonstrate that Icelandic clerics drew on canonical-legal discourse in their Norse writings as a way of positioning themselves and their protagonists both inside and outside the juridical frameworks of the medieval Church.

2 The Poetry of Ecclesiastical Administration

As strange as it may seem to modern sensibilities, poetry often played a formative role in the legal education of medieval clerics. In a world that lacked an easy means for replicating identical copies of a given text, information stored and indexed in individual memories was often more useful than information preserved in scattered manuscripts (see Carruthers 2008, Thorndike 1955). In the absence of standardized textbooks, mnemonic poetry provided a means to indoctrinate students with shared sets of principles and common paradigms of reference. Canonical-legal treatises and penitential works were summarized and versified for educational purposes throughout later-medieval Europe. Raymond of Peñafort’s *Summa de casibus poenitentiae* (c. 1234) was a particularly popular candidate for these modifications (Pennington 1971, Michaud-Quantin 1962: 40–42). Indeed, the early fourteenth-century Icelandic scribe who copied “Nota sex” into AM 671 4to did not think that he was copying an independent treatise by Clarus of Florence; rather, he identified the work as a “Defloracio summe magistri raimundi in pen[i]tentijs” (36r, upper margin; see image 1) (excerpts from Master Raymond’s *summa* on penances).

The word “defloracio” evokes a medieval *topos* that likened processes of reading and compiling to “plucking flowers” (Carruthers 2008: 217–222). Florilegal compilations presented the “key points” of authoritative texts in forms that lent themselves to teaching and learning. The version of “Nota sex” preserved in AM 671 4to operates in this tradition, employing an intricate combination of visual and aural mechanisms to present canonical-legal knowledge to its Icelandic audiences in readily memorable and transmittable forms. After its opening injunction, the treatise adduces a versified list of the six *casus* (here: legal categories) that a priest should send to his bishop:

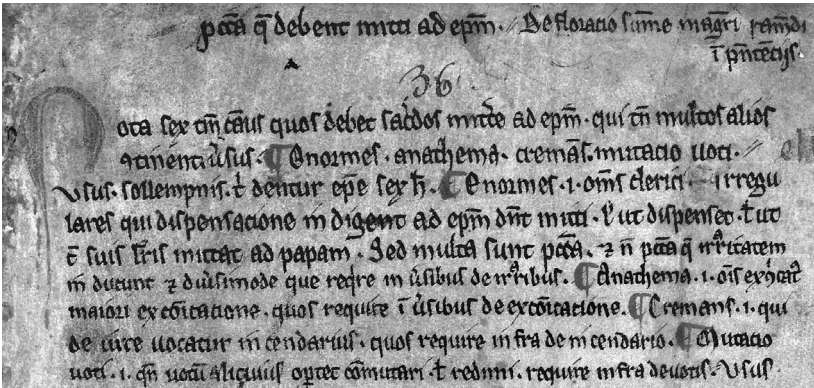


Image 1. Copenhagen, Arnamagnæan Institute, AM 671 4to, f. 36r. Used with permission.

Enormes anathema cremans mutacio uoti
usus sollempnis tibi dentur episcopo sex haec. (36r, l. 2–3; see image 1)

(To you, o bishop, let these six be given: *Enormes*, *anathema*, *cremans*, *mutacio uoti*, *usus*, *sollempnis*.)

The following section of the manuscript provides a “key” for this verse that clarifies each *casus* in greater detail. *Enormes*, for example, is explained thus: “*Enormes*, id est, omnes clerici irregulares qui dispensacione indigent ad episcopum debent mitti, vel ut dispense vel ut cum suis litteris mittat ad papam” (36r, l. 3–5; see image 1) (*Enormes*, that is, all irregular clerics who need a dispensation should be sent to the bishop so that he may either dispense them or send them with his letters to the pope).

The opening injunction further specifies that while there are only six *casus* that a priest should send to his bishop, these six introductory *casus* “contain many others”. Like a set of Russian nesting dolls, each of the legal categories listed above (*enormes*, *anathema*, *cremans*...) serves as the umbrella-category for a plethora of subcategories. These sub-*casus* consist of hypothetical, yet “real-world”, situations that instantiate *enormes* or *anathema*, etc. Following the pattern established in the prologue, the subcategories are introduced first in hexameter verses and then explicated with prose clarifications. “Nota sex” alternates between poetry and prose, proceeding from abstract canonical-legal categories to specific instances. For example, a poem-prose series on 39r specifies some of the situations and circumstances that exemplify *enormes*. In other words, it

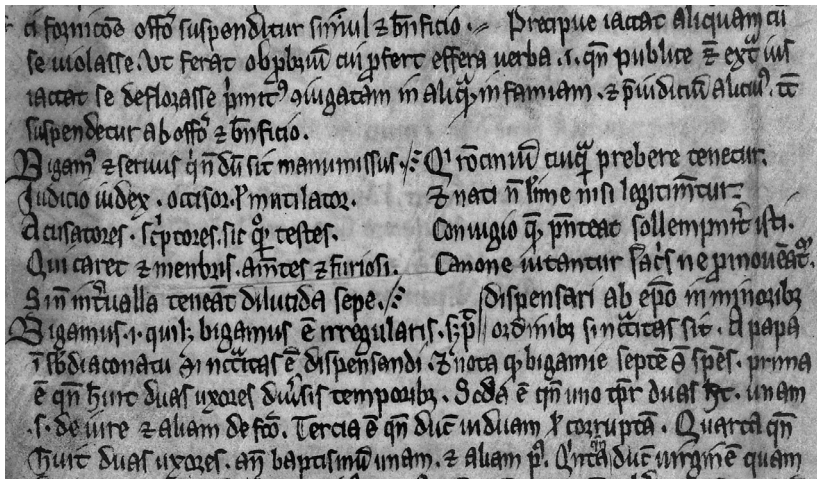


Image 2. Copenhagen, Arnamagnæan Institute, AM 671 4to, f. 39r. Used with permission.

lists classes of persons who are “abnormal” or “irregular” according to canon law and therefore unfit for ordination:

Bigamus et seruus qui nondum sit manumissus
 Iudicio iudex occisor uel mutilator
 Acusatores scriptores sic quoque testes
 Qui caret et membris amentes et furiosi
 Si non interualla teneant dilucida sepe
 Qui ratiocinium cuiquam prebere tenetur
 Et nati non legitime nisi legitimentur
 Coniugio quem peniteat sollempniter isti
 Canone uitantur sacris ne promoueantur. (39r, l. 14a–17b; see image 2)

(These persons are disqualified by canon law so that they should not be promoted to holy orders: the bigamist and the servant who is not yet emancipated; the judge [who becomes] a killer or mutilator by [passing] a sentence; accusers, scribes, and also witnesses;³ the man who lacks limbs; both the demented and insane, if they do not often retain lucid intervals; he who is obliged to give counsel to someone;⁴ also, those born out of wedlock unless they are legitimated by marriage; [and] the man who must do solemn penance).⁵

³ The prose clarifies that this category applies to those accusers, scribes, and witnesses who take part in trials that lead to bloodshed.

⁴ The prose specifies that this category comprises persons who hold secular offices: e.g., courtiers, tutors, and judges.

⁵ Other confessors’ manuals explain that solemn penance was imposed for particularly serious and notorious sins. It was generally public in nature and was associated with a rite in which the penitent was expelled from the church on Ash Wednesday (Mansfield 1995).

Starting with the poem's first category (*bigamus*), the prose provides more detailed explanations and clarifications for each term:

Bigamus, id est, quilibet bigamus est irregularis, sed potest dispensari ab episcopo in minoribus ordinibus si necessitas sit. A papa in subdiaconatu si necessitas est dispensandi. Et nota quod bigamie septem sunt species. Prima est quando habuit duas uxores diuersis temporibus. Secunda est quando uno tempore duas habet, unam scilicet de iure et aliam de facto. Tercia est quando ducit uiduam... (39r, l. 19–22; see image 2)

(‘Bigamist,’ that is, any bigamist is irregular, but can be dispensed by the bishop in minor orders if there is need [and] by the pope in the subdiaconate if there is need of dispensing. And note that there are seven species of bigamy. The first is when a man had two wives at different times. The second is when a man holds two wives at one time, namely one in law and the other in fact. The third is when a man marries a widow...)

The extant fragment of “Nota sex” in AM 671 4to ends on 39v in the midst of an explanation of the “irregularity” of persons lacking limbs. Even in its fragmentary form, it is clear that the early fourteenth-century scribe who copied 36r – 39v worked to ensure that the canonical-legal knowledge of “Nota sex” was presented in distinctive and memorable forms. Folio 36r begins with a large green “N” that focuses the reader’s attention. Red paragraph marks on this page clearly delineate the explication of each separate *casus* (see image 1). Like other fourteenth-century Icelandic manuscripts that contain bits of Latin poetry, AM 671 4to displays close attention to the arrangement of the verses in the *mise en page* (see Fahn and Gottskálk Jensson 2010: 34–39). The mnemonic-didactic poems on 36v and 39r are visually identified as such; they are written in two columns on otherwise single-columned pages (see image 2).

Working in tandem with these visual patterns, the phonetic and prosodic patterns of versified *casus*-lists in AM 671 4to are designed to facilitate the memorization and dissemination of canonical-legal information. Medieval schoolmasters and ecclesiastical administrators, not unlike modern advertisers, were eager to capitalize on the fact that rhythmic language, repeated often, has the capacity to inhere in the minds of its listeners. Distilled into mnemonic-poetic form, canonical-legal principles become readily quotable and transmittable, thereby aiding in the deployment of canon law outside the classroom. The Icelandic priest who has read, repeated, and memorized these poems might be described as an agent of canonical-legal knowledge – someone capable of citing and enforcing the Church’s law as the situation demands. These folia thus not

only encourage the formation of conceptual-legal categories, they also enable the instant and repeated reproduction of these categories in the text's absence.

Coupled with their prose explanations, the poems of "Nota sex" are intended to help the medieval Icelandic student form a series of associational chains. For example, the passages quoted above link the umbrella-category of *enormes* to the idea of canonical irregularity, a notion which is then linked, *inter alia*, to seven different forms of bigamy. The upshot of these maneuvers is that clerical readers and listeners are expected to make connections between abstract canonical-legal categories and real-life situations. Priests are taught to recognize, for example, that any twice-married man is "irregular" in the eyes of canon law. If such a man wants to enter holy orders after the death of his second wife, the priest must send that man to his bishop. The bishop, in turn, should only consecrate such a man in minor orders (i.e., below the rank of subdeacon), and only in cases of necessity.

The educational poetry of "Nota sex" was designed to be translated into administrative practices, pastoral techniques, and institutional policies in churches throughout Christendom. The most pressing issues that the extant fragment in AM 671 4to addresses are questions regarding ecclesiastical ordination and organization: who ought to be excluded from holy orders? From which ranks? Under what conditions? With which exceptions? As office-holders in the universal Church, Icelandic clerics must have been occupied by these questions from an early date. In the following section, I want to draw attention to a few medieval Icelandic narratives that respond not so much to "Nota sex" specifically, but rather to the standards, procedures, norms, and conceptual frameworks that this text brings to the fore. I will concentrate especially on canonical-legal restrictions surrounding "irregularity" and "bigamy". With particular reference to an episode in *Jóns saga Hólabýskups*, I will demonstrate that, from the thirteenth century, Icelandic clerical writers negotiated and recognized the relevance and authority of such canonical-legal categories in complex ways. Even as churchmen developed mechanisms to teach and promulgate Latin canon law throughout Europe, Norse vernacular writings provided platforms for thirteenth- and fourteenth-century Icelandic clerics to formulate distinctively irregular relationships to institutional norms.

3 Irregularity in Medieval Iceland

“Nota sex” is organized around a desire for regularity, unity, and conformity across the Church. It aims to ensure that ecclesiastical office-holders and candidates for holy orders share certain basic characteristics in terms of their age, birth, background, and life experience. As we have seen, the fragment of “Nota sex” preserved in AM 671 4to deals with the category of irregularity: situations and circumstances that render a candidate outside canonical-legal norms and rules (*e-normis*, “away from the norm;” *in-regula*, “not according to the rule”). Irregularity sometimes results from the commission of particularly grave sins. A poem on 36v, for example, lists simony, rape, fornication, and theft, *inter alia*, as offenses that disqualify a candidate for holy office on account of irregularity.

As a category, however, irregularity is not coterminous with sin. The circumstances enumerated in the poem on 39r (*Bigamus et seruus qui nondum sit manumissus...*) are not sins, but they nevertheless render a candidate irregular. A man who is insane, illegitimate, twice-married, or mutilated has not necessarily committed any wrongdoing *per se*. Rather, the unfitness of such persons stems from their “defective” status relative to various canonical-legal norms. Particularly from the twelfth century, the Church’s law stipulated that candidates for holy orders needed to be “beyond reproach” in their conduct and “without blemish” in their background (Helmholz 1996: 61–65) – criteria that excluded the classes of persons listed in the poem on 39r. These lofty goals were often profoundly incompatible with realities on the ground, particularly in peripheral communities like Iceland. In regards to clerical marriage and celibacy, for example, the medieval Icelandic Church was very much out of sync with the patterns dictated by canon law. Of the thirteen bishops who occupied Iceland’s two sees between 1056 and 1237, at least seven were married (Jochens 1980: 382). Icelandic clerics kept concubines and fathered children, often quite openly, right up to the Reformation (Sigurdson 2011: 157–162).

Faced with these and similar dissonances between universal rules and local conditions, ecclesiastical administrators throughout Europe developed mechanisms to adapt canon law’s general legislation to their own needs. The “dispensation” was one such mechanism (Schmugge 1995: 42–47, 119–121). A dispensation refers to the suspension of a general rule of law in a particular case by a competent authority. For example, *Laurentius saga* reports that the Bishop of Hólar, Auðunn Þorbergsson

(d. 1322) granted dispensations to a number of priests who were themselves the sons of clerics; the beneficiaries of these dispensations included Einarr Hafliðason, the saga's author (Laurentius saga, 329–330). Here Bishop Auðunn's need for competent priests like Einarr, and his desire to secure the loyalty of some of Hólar's most important persons, trumped canonical requirements that would otherwise disqualify illegitimate persons from holy orders on account of their "irregularity" (Sigurdson 2011: 147–148). Erik Gunnes has drawn attention to a number of similar dispensations in the Niðarós archbishopric (1982).

While securing a dispensation for a "defect of birth" was a relatively common occurrence in later medieval Europe (Schmugge 1995: 33–51), obtaining a dispensation for an "irregularity" such as bigamy was more problematic. As the above-quoted passages from "Nota sex" detail, the definition of "bigamy" in medieval canon law was far more expansive than its modern cognate would suggest. In the eyes of the medieval Church, any man who remarried after the death of his first wife was a bigamist and therefore "irregular". Twice-married men were forbidden from the priesthood not because a second marriage was *ipso facto* sinful. Rather, the ordination of bigamists was forbidden in order to make a mystical and symbolic point. According to canonical dogma, the marital union of one man with one woman represented the union of Christ with His Church. Canonists reasoned that any second marriage lacked full sacramental meaning because it was incapable of perfectly representing this heavenly exemplar. Since the remarried man had received one sacrament defective in its resemblance to its ideal, he should not be allowed to dispense sacraments to others (Kuttner 1976: 371–372; Kuttner 1961: 410–411; d'Avray 2005: 131–141).

These restrictions represented a considerable dilemma for the Norse hagiographers of Saint Jón Ögmundarson (1052–1121), the first bishop of Hólar. As medieval Icelandic audiences knew, and as all versions of Jón's *vita* were forced to admit, the saint had married twice during his priesthood. The earliest extant version of *Jóns saga* acknowledges the bishop's marriages succinctly: "En helgi Ion kvangaðiz ok atti tvær konvr ok lifði hin fyri skamma stvnd. (Jóns saga Hólabyskups, 11)" (The holy Jón married and had two wives. His first wife lived for a short time). It seems likely that during Jón's own lifetime (c. 1100), these marriages constituted normal, perhaps even expected, behavior for an Icelandic bishop (Orri Vésteinsson 2000: 234–237). However, by the time Jón's hagiographies were written and re-written – a process that started around 1200 and continued through the fourteenth century (Foote 2003a: xiii–

xv) – norms dictated by canon law were making their presence felt in the Far North.

The earliest Norse version of *Þorláks saga*, which was likely composed c. 1200 (Ásdís Egilsdóttir 2002: xxxii), suggests an increasing awareness of canonical-legal issues surrounding irregularity among thirteenth-century Icelandic clerics. The saga tells that after Þorlákr's return from Paris and Lincoln (c. 1160), his kinsmen were eager for him to marry a certain wealthy widow. The hagiographer comments that, “þá var eigi um þat mjök vandat af yfirboðum þótt prestar fengi ekkna, en nú er þat fyrirboðit (Þorláks saga A, 54)” (at that time it was not greatly censured by the authorities if a priest married a widow, but now [i.e., c. 1200] that is forbidden). From the perspective of canon law, marriage to a widow constituted a form of bigamy and hence irregularity (Kuttner 1961: 411; see also f. 39r, l. 22 above). According to the saga, a divine vision miraculously put a stop to Þorlákr's marriage plans.

If Jón had a similar vision, he ignored it. A medieval Icelander familiar with the canonical-legal schema referenced by “Nota sex” would be forced to classify Jón as a “bigamus” and therefore “enormis” and “irregularis” because he “habuit duas uxores diuersis temporibus” (had two wives at different times) (39r, l. 21). As such, he had no business being a priest, still less a bishop, and still less a saint. In an effort to bring their protagonist in line with canonical-legal norms, Jón's hagiographers formulated a story about the bishop-elect's journey to Rome, where he supposedly received a dispensation for his condition at the hands of Pope Paschal II. Each of the three main recensions of *Jóns saga Hólabyskups* – “S,” “L,” and “H” (see Foote 2003a: 3*–250*) – contains some version of this story. The dispensation narrative was likely part of the earliest Latin and Norse versions of the saga, which were written at the beginning of the thirteenth century (Foote 2003a: xiii–xv).

I quote the episode here from the “L” redaction, a fourteenth-century Norse text that scholars have affiliated with the elite, Latinate, clerical milieu of men such as the aforementioned Einarr Hafliðason, Berg Sokkason, Arngrímur Brandsson, and Árni Laurentiusson (Foote 2003b: ccxx–ccxxxiii). Men in such circles would have been well-acquainted with canonical-legal categories like irregularity and bigamy. In the “L” redaction, the tensions between recognizing the demands of canon law and showing reverence for a long-venerated homegrown saint are especially pronounced. The narrative states that after Jón arrived in Lund as bishop-elect, the archbishop convened a meeting of high clerics to examine the candidate:

ok er erkibyskupinn hafði heyrtt hans eyrendi. Stefnir hann fiolmennann kennimanna fund I Lund ok dagh þingaði viðr þa vm eyrendi herra Ions electi. Enn þat varð endir þeira samtals. at erkibyskupin sagði sua. Sua virðiz mer hinn kæraste broðir tala<n>ði viðr sælann Iohannem. sem þu munir flesta alla hluti til þess hafa. at þu serr til byskupligrar tignar val fallinn. ok þat trui ek at sæll er sa lyðr at slickan byskup nair at hafa yfir sér. Enn fyrir eins lutar sakir. þess er þu hefir sagt monnum at þu hefir att tuær kǫnur. þori ek eigi at vighia þick. án orlofue ok boði postoligs sætis. Nu er þat varrt ráð at þu farir a fund vars herra pafans ok birtir honum þitt eyrendi. enn ver skulum rita meðr þer ok tia þitt mal fyrir herra pafanum. ok ef sua ferr sem ver ventum at hann dispenserere meðr þer. at þu takir byskups vigslu. þa kom aprt til vár sem skiotaz. ok skulum ver þa I guðs nafne vighia ydr til byskups (*Jóns saga Hólabyskups*, 79).

'And when the archbishop had heard (Jón's) message, he summoned a meeting of many clerics in Lund and discussed the matter of Jón *electus*. At the end of their conversation, the archbishop spoke thus, 'It seems to me, dearest brother,' speaking to the blessed *Johannes*, 'that you possess almost all of the qualities that would make you suitable for the episcopal office, and I think that the people would be blessed to have such a bishop over them. But because of one thing that you have told these men – that you have had two wives – I dare not consecrate you without the permission and bidding of the apostolic see. Thus it is our advice that you go to meet our lord pope and explain your situation to him. We will send letters with you and present your case. And if it happens, as we hope, that he grants you a dispensation to be consecrated as bishop, then come back to us as quickly as possible and we will consecrate you in God's name.'

After Jón's stop-over in Lund, the "L" redactor hastily remarks that the bishop-elect traveled to Pope Paschal II's court in Rome. Without any difficulties or preliminaries, Jón receives an audience with the pope:

Segia þat margir sann froðir menn ok merckiligrir. at herra Ion. electus hafui þetta talað millum annara luta fyrir herra pafanum. ... margir lutir... hrinda mer fra byskups wighslu. at þann einn lut weit eck mick hellz til hafa at uera <eigi> byskup. er ek hefir tuikuangaðr verit. Mega allir menn hedan af marka ok undirstanða huersu guðrettliga han mun hafa halldit heilagann hiuskap er hann vottadi þessu fyrir sialfum herra pafanum. Nu sem werðligir herra Paschalis pafi hefir yfir lesit bref erkibyskupsins ok vndirstadit af guðs til visan verðleika heilags Ions ok mote kost laghanna. þau sem mot synduz ganga byskups vigslunne. Virdir hann huartueggia ok ueghr I sinu hiarta meðr uitrligri skynsemdar vaugh ok hyggz honum sua at sem þat muni fleira vera ok meira hattar sem herra Ion Elegtus hafui til at taka byskupliga tign... fyrir þui gefr hann honum... postolig bref meðr sinu bulla. I huerium hann dispenserar þat meðr sælum Ioni electo at hann skyllði byskup mega vera... (*Jóns saga Hólabyskups*, 80).

'Many wise and outstanding men say that, among other things, Jón *electus* spoke thus before the pope: '...many things... discount me from consecration as a bishop. But the one matter that most prevents me from being a bishop is that I have been married twice.' All men henceforth should take note and understand how righteously he must have upheld spiritual marriage since he confessed this before the pope himself. Now when the worthy Pope Paschalis had read over the archbishop's letter, and understood with God's foresight the worthiness of Jón, as well as the objections of the laws that seemed to prohibit episcopal consecration, he weighed the wise reasoning of both sides in his heart. And it seemed to him that there were many more arguments for Jón *electus* to receive the episcopal office... therefore (the pope) presented him an apostolic letter with his *bull*a in which he gave Jón *electus* a dispensation so that he could be made a bishop...'

The "S" and "H" recensions present shortened versions of the same story (*Jóns saga Hólabyskups*, 14–15, 120–121). As the above passages show, the "L" redactor's Norse is particularly replete with Latinate canonical-legal terms (*electus*, *kuria*, *bull*a, *dispensera*, *tui-kuangaðr* = *bi-gamus*).

Almost entirely absent from these narratives are any experiential details from Jón's journey. We hear nothing, for example, about the route taken to Rome or the layout of the papal palace. Instead, the categories, norms, and procedures of canon law provide the dominant framework within which Jón's hagiographers construct their narratives. The writers place overwhelming emphasis on assuring audiences that Jón's dispensation transpired in accordance with sanctioned protocols. Like other candidates for ecclesiastical promotion, the narratives suggest, Jón was examined by his superior, the archbishop, with the help of prominent clerics in Lund. In the course of determining Jón's fitness for the episcopacy, they noticed a serious "irregularity". The archbishop recognized that he lacked the discretionary power to consecrate a twice-married man as bishop. Faced with this dilemma, he followed the standard advice described in treatises like "Nota sex" and sent Jón, the irregular cleric, "cum suis litteris ad papam" (with his letters to the pope) (36r, 1. 5).

In Rome, Jón and the pope enact a confessional scene where Jón plays the role of the penitent and the pope serves as his confessor. In the "L" redactor's hands, Jón's situation confronts Pope Paschal with the same kind of problem that treatises like "Nota sex" aimed to clarify: how to apply general principles and canonical-legal taxonomies to difficult situations and ambiguous circumstances. Acting as a confessor, the pope considers both sides of Jón's case: on one hand, the strictures against ordaining bigamists; on the other, Jón's worthiness for the episcopal office,

the archbishop's letters of support for his cause, and the specific circumstances of Jón's marriages. In regards to these circumstances, the "L" redactor suggests, somewhat incredulously, that both of Jón's marriages were "spiritual" (i.e., unconsummated) in nature, and thus perhaps not "marriages" at all (see *Jóns saga Hólabyskups*, 75–76)! After taking these considerations into account, the pope renders his verdict and sends Jón away with his seal of approval.

Yet, even as these narratives of Jón's dispensation take heed of canonical-legal terminology, categories, and procedures, they subvert the substance of the law. Mainstream canonical opinion, exemplified in "Nota sex," held that the pope should only grant dispensations for bigamists to be ordained as subdeacons – not as priests and certainly not as bishops (Kuttner 1961: 423). The question of whether the pope *could* dispense a bigamous bishop was not even raised until the end of the twelfth century, when it generated considerable academic debate (Kuttner 1961: 424–427). While these details cast grave doubts on the historicity of Jón's dispensation in Rome c. 1106, they tell us a great deal about how later-medieval Norse clerics recruited and refashioned canon law for their own ends. Through the narrativization of canonical-legal procedures, Jón the twice-married bishop became Jón the bishop-saint who had received a papal dispensation for his ambiguous marital status.

In a strict sense, the dispensation that the hagiographers imagined Jón receiving did not revoke the laws prohibiting the ordination of bigamists. Rather, a dispensation suspended a provision of the law in a particular case of great necessity. Dispensations attempted to simultaneously recognize the authority of canon law, yet hold it in abeyance: priests' sons should never serve as priests, but Einarr Hafliðason can; bigamists should never become bishops, but Jón could. For Icelandic clerics, these were convenient loopholes to occupy in life and explore in literature.

4 Conclusion

In different ways, then, both "Nota sex" and *Jóns saga Hólabyskups* offer responses to institutional concerns about standards and qualifications for the clergy. While these texts may not share a direct intertextual connection, they both give perspective on the functions, forms, and authorities of canon law in medieval Iceland. As we have seen, the fourteenth-century version of "Nota sex" in AM 671 4to presented medieval Icelanders

with detailed taxonomies of canonical-legal requirements and provided sophisticated mechanisms for the dissemination of this knowledge. The basic prescriptions that this text references against “irregularity” in holy orders were likely known in Iceland from the thirteenth century. At the same time, the tradition of *Jóns saga Hólabyskups* hints at a concerted effort among Icelandic clerics to envision, imagine, and narrativize alternative relationships to institutional protocols and norms. The saga suggests that, within the conceptual and juridical frameworks of the medieval Church, Icelandic clerics could carve out wide spaces for exception, particularity, and dispensability.

Bibliography

Manuscript

Den Arnamagnænske Samling, Copenhagen
AM 671 4to.

Editions and Secondary Literature

- Agnes Arnórsdóttir 2010: *Property and Virginité: the Christianization of Marriage in Medieval Iceland, 1200–1600*, Aarhus University Press, Århus.
- Ásdís Egilsdóttir 2002: “Formáli”. *Íslenzk fornrit XVI. Biskupa sögur II*, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík.
- Bandlien, Bjørn 2001: *A finne den rette: Kjærlighet, individ og samfunn i norrøn middelalder*, Den norske historiske forening.
- Bekker-Nielsen, Hans and Ole Widding 1961: “Et brev fra Bernhard af Clairvaux i uddrag i AM 671 4to”. *Opuscula II. Bibliotheca Arnamagnæana* 25, Munksgaard, Copenhagen, 59–62.
- Carruthers, Mary 2008: *The Book of Memory: A Study of Memory in Medieval Culture*, second edition, Cambridge University Press, Cambridge.
- D’Avray, David 2005: *Medieval Marriage: Symbolism and Society*, Oxford University Press, Oxford.
- DI = *Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt fornbréfasafn*, 16 vols, Copenhagen and Reykjavík.
- Fahn, Susanne Miriam and Gottskálf Jenson 2010: “The Forgotten Poem: A Latin Panegyric for Saint Þorlákr in AM 382 4to”. *Gripla* 21, 19–60.
- Foote, Peter 2003a: “Foreword” and “Introduction”. *Jóns saga Hólabyskups ens helga*, Editiones Arnamagnæanæ series A, vol. 14, C. A. Reitzel, Copenhagen.
- Foote, Peter 2003b: “Formáli: Jóns saga helga”. *Íslenzk fornrit XV. Biskupa sögur I*, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík, ccxiii–cccxxi.

- Frank, Roberta 1973: "Marriage in Twelfth- and Thirteenth-Century Iceland". *Viator* 4, 473–484.
- Goering, Joseph 1978: "The *Summa* of Master Serlo and Thirteenth-Century Penitential Literature". *Mediaeval Studies* 40, 290–311.
- Gunnes, Erik 1982: "Prester og deier – sølibatet i norsk middelalder". *Hamarspor: Eit festskrift til Lars Hamre 1912 – 23. januar – 1982*, ed. Steinar Imsen and Gudmund Sandvik, Universitetsforlaget, Oslo, 20–44.
- Helmholz, R. H. 1996: *The Spirit of Classical Canon Law*, The University of Georgia Press, Athens.
- Henquinet, F. M. 1939: "Clair de Florence, O.F.M.: canoniste et pénitentier pontifical vers le milieu du XIII siècle". *Archivum Franciscanum Historicum* 32, 3–48.
- Jochens, Jenny 1980: "The Church and Sexuality in Medieval Iceland". *Journal of Medieval History* 6, 377–392.
- Jonsen, Albert and Stephen Toulmin 1988: *The Abuse of Casuistry: A History of Moral Reasoning*, University of California Press, Berkeley.
- Jóns saga Hólabyskups ens helga*, Editiones Arnarnagæanæ series A, vol. 14, ed. Peter Foote, C. A. Reitzel, Copenhagen 2003.
- Kuttner, Stephan 1961: "Pope Lucius III and the Bigamous Archbishop of Palermo". *Medieval Studies Presented to Aubrey Gwynn, S.J.*, ed. John Watt, et. al., Three Candles, Dublin, 409–454.
- Kuttner, Stephan 1976: "St. Jón of Hólar: Canon Law and Hagiography in Medieval Iceland". *Analecta Cracoviensia* 7, 367–375.
- Kålund, Kristian, ed. 1888–1894: *Katalog over den Arnarnagæanske håndskriftsamling*, Gyldendalske Boghandel, Copenhagen.
- Laurentius saga*, Íslenzk fornrit XVII. Biskupa sögur III, ed. Guðrún Ása Grímsdóttir, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík 1998.
- Lára Magnúsdóttir 2007: *Bannfering og kirkjuvald á Íslandi 1275–1550. Lög og rannsóknarforsendur*, Háskólaútgáfan, Reykjavík.
- Mansfield, Mary 1995: *The Humiliation of Sinners: Public Penance in Thirteenth-Century France*, Cornell University Press, Ithaca.
- Michaud-Quantin, Pierre 1962: *Sommes de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII–XVI siècles)*, Librairie Dominicaine, Montreal.
- Orri Vésteinsson 2000: *The Christianization of Iceland: Priests, Power, and Social Change, 1000–1300*, Oxford University Press, Oxford.
- Pennington, Kenneth 1971: "*Summae* on Raymond de Pennafort's *Summa de casibus* in the Bayerische Staatsbibliothek, Munich". *Traditio* 27, 471–480.
- Schmugge, Ludwig 1995: *Kirche Kinder Karrieren: Päpstliche Dispense von der unehelichen Geburt im Spätmittelalter*, Artemis and Winkler, Zürich.
- Sigurdson, Erika 2011: *The Church in Fourteenth-Century Iceland: Ecclesiastical Administration, Literacy, and the Formation of an Elite Clerical Identity*, PhD dissertation, University of Leeds.
- Stefán Karlsson 1983: "Inngangur". *Guðmundar sögur biskups*, Editiones Arnarnagæanæ series B, vol. 6, C. A. Reitzel, Copenhagen.

- Stein-Wilkeshuis, Martina 1986: "Laws in Medieval Iceland". *Journal of Medieval History* 12, 37–53.
- Thorndike, Lynn, 1955: "Unde Versus". *Traditio* 11, 163–193.
- Vadum, Kristoffer 2012: "Use of canonistic texts in medieval Iceland – the case of AM 671 4^o fol. 40r–63v". *Ecclesia Nidrosiensis and Noregs veldi: The Role of the Church in the Making of Norwegian Domination in the Norse World*, ed. Steinar Imsen, Akademika, Trondheim, 283–297.
- Widding, Ole 1960: "Håndskriftanalyser". *Opuscula I. Bibliotheca Arnamagnæana* 20, Munksgaard, Copenhagen, 81–93.
- Þorláks saga byskups in elzta*, Íslenzk fornrit XVI. Biskupa sögur II, ed. Ásdís Egilsdóttir, Hið íslenzka fornritafélag, Reykjavík 2002.

KEVIN R. KRITSCH

Equivocal Land Claims in *Guta saga* and *Tochmarc Étaíne*

A Neglected Norse-Irish Analogue

Likely composed during the thirteenth century (Peel 1999: vii),¹ *Guta saga* offers a condensed historiographical account of the island of Gotland from its fabled discovery through its Christianization and eventual domination by the Swedish king at Uppsala. This legendary history of the Gotlanders was originally written in Gutnish, the native East Norse dialect of the island, and survives as such in the unique manuscript B64 Holmiensis in the Royal Library in Stockholm.² The account opens with

¹ Peel surmises that the date of composition falls sometime between 1220 and 1330.

² *Guta saga* appears in B54 Holmiensis as an appendix to the collection of Gotlandish laws known as *Guta lag*. The Gutnish recension of *Guta lag* actually survives in two man-

Kritsch, K. R., PhD candidate, University of North Carolina at Chapel Hill. “Equivocal Land Claims in *Guta saga* and the *Tochmarc Étaíne*: A Neglected Norse-Irish Analogue” *ANF* 128 (2013), pp. 97–123.

Abstract: The Old Norse *Guta saga* contains an interesting episode in which the Byzantine emperor is tricked by a group of Gotlanders into granting settlement rights. The unwitting emperor initially seeks to give the Gotlanders permission to stay in his realm for only a month, but is later informed that the phrase “for the waxing and waning” actually means “for ever and ever”. As a result, the emperor is left no legal recourse for the removal of the Gotlanders. In the most recent edition of *Guta saga* (1999), Christine Peel identifies many of the oral and written source traditions that inform the narrative, but when it comes to the duping of the emperor, the editor is forced to concede that, “No close parallels to this story have come to light”. Peel goes on to discuss numerous land claiming tricks that appear in Norse and Middle English narratives, but fails to consider the Irish material as a possible source for analogues. For those familiar with medieval Irish literature, the tricking of the emperor will doubtlessly call to mind similar deceptions involving equivocal language in *Tochmarc Étaíne* and other narratives. This paper explores the possible connections between *Guta saga* and its Irish analogues as well as reassesses some of the possible implications for research methodologies and the cultural exchange between Ireland and continental Scandinavia.

Keywords: Norse-Celtic, Old Norse Literature, Old Irish Literature, Middle Irish Literature, Scandinavian Folklore, Irish Mythology, Irish Folklore, Folklore Motifs, Equivocation, Land Claims, Cultural Exchange, Analogues, Historiography, Gotland, *Guta saga*, *Tochmarc Étaíne*, Cináed Úa h-Artacáin, *De Gabáil in t-Sída*, *Altrom Tige Dá Medar*, *Echtra Mac Echdach Mugmedóin*, *Scéla Conchobair Maic Nessa*, St. Moling, St. Patrick.

the Promethean figure Pieluar, who is heralded as the first to discover the island. Gotland is initially enchanted as it sinks by day and rises by night, but Pieluar manages to break the spell by introducing fire. The legendary history then relates how Pieluar's son, Hafpi, settles Gotland along with his wife, Huitastierna, and the island is populated by their offspring. Within a generation, however, the Gotlanders find that their island has grown overpopulated and cast lots to send every third person away. The exiled Gotlanders then migrate across the Baltic, into Estonia, down through Russia, and eventually end up in *Grikland*, i.e. the Byzantine Empire. Once in Byzantium, the Gotlanders seek an audience with the Byzantine emperor, asking his permission for them to stay in his territory for what would seem to be a month's time. What follows, however, is an interesting land claiming trick achieved through equivocal language that has long been overlooked by comparative literature scholars and folklorists:

So fierri foru þair, et þair quamu til Griklanz. Þar baddus þair byggias firir af grika kunungi um ny ok niþar. Kunungr þann lufaði þaim ok hugði, et ai maira þan ann manþr vari. Siþan gangnum manaði, vildi hann þaim bort visa. En þair annsuarðu þa, et ny ok niþar vari e ok e, ok quapu, so sir vara lufat. Þissum þaira viðpratta quam firir drytningina um siþir. Þa segði han: 'Minn herra kunungr! Þu lufaði þaim byggia um ny ok niþar. Þa ir þet e ok e, þa matt þu ai af þaim taka.' So bygðus þair þar firir ok enn byggia, ok enn hafa þair sumt af varu mali. (Peel 1999: 4)

They travelled for such a distance that they came to the Byzantine empire. There they asked permission of the Byzantine emperor to live 'for the waxing and waning'. The emperor granted them that, thinking that this meant no more than a month. After a month had passed, he wanted to send them on their way. But they answered then that 'the waxing and waning' meant 'for ever and ever' and said that was just what they had been promised. This dispute of theirs came at last to the notice of the empress. She then said, 'My lord emperor, you promised them that they could settle for the waxing and the waning of the moon. Now that continues for ever and ever, so you cannot take that promise away from them.' So there they settled and still live. And, moreover, they retain some of our language. (Peel 1999: 5)

uscripts *A* (B54 Holmiensis) and *B* (AM 54 4to, held in the Arnarnagnæan collection in Copenhagen), though *Guta saga* is lacking in *B*. Several translations of *Guta lag* and *Guta saga* have also been preserved, including a relatively complete German rendering (though several minor omissions and interpolations are present) from c. 1400, a partial Old Swedish adaptation, and two fragmentary Danish versions. For a lucid summary of the manuscripts and their relation to one another, cf. Peel 1999: x–xiv.

In briefly straying from its main focus on Gotland proper, *Guta saga* utilizes this digression as an opportunity to incorporate an amusing migratory legend.³ Using this anecdote as a template, *Guta saga* reveals a fabulate⁴ in which: 1) a dispossessed party or individual seeks ownership of some piece of land; 2) said party asks permission from the rightful lord to take possession of that land using equivocal language; 3) the equivocal phrasing hints that the land shall be held by the previously dispossessed party for a finite period of time; 4) the rightful lord rashly awards the land after erroneously interpreting the phrase; 5) the equivocation is later revealed as a euphemism or idiom meaning “forever and ever”; 6) a mediator steps in and sides with the party claiming the land in perpetuity; 7) the original lord is left no legal recourse for the removal of the squatters and is forced to concede defeat.

The most recent editor of *Guta saga*, Christine Peel, does an admirable job of identifying many of the oral and written source traditions that inform the narrative and even makes note of the possible poetic and oral folklore background of this particular passage, stating:

³ L. Bødker offers the following definition of ‘migratory legend’: “...a narrative of a certain length, usually shorter than a *fairy tale*, in prose, existing in a limited number of *variants*, some, if not all, of which may become localized in quite different places.” (Bødker 1965: 198) Bo Almqvist elaborates: “The term ‘migratory legend’ ... indicates that the narrative in question, though attached to various persons and localities, is found in more or less the same form over sizable geographic areas, usually in several countries.” (Almqvist 1991: 2, note 2).

⁴ Bødker’s dictionary of folk literature terminology in the Germanic languages follows the usage of ‘fabulate’ as established by Carl W. von Sydow, stating: “F[abulate] is defined as a *sagn*, which, in contradistinction to *memorate*, has not directly resulted from experiences or observations, but from concepts having their origin in those *elements* which have, as it were, crystallized in f[abulates]. They cannot really have taken place in the form adopted in the f[abulate]; rather they are formed by the fabulating art of the people, who tried to arrange the subject-matter of the *sagn*, and to explain and give expression to the facts of the case....” (Bødker 1965: 94–5) On how this particular tale might represent a fabulous explanation by the Gotlanders to express their familiarity with a historic group of Black Sea Goths that spoke a similar language, cf. Peel 1999: xxxi. Bo Almqvist further expands on von Sydow’s definition of ‘fabulate,’ stating: “The term *fabulate* ... is based on the construction of the narrative in question, a short but well-composed and rounded story, often containing a snappy core-sentence, consisting e.g. of a rhymed or rhythmical formula, and often also a surprise effect of one kind or another.” (Almqvist 1991: 2, note 2) The phrase here, *ny ok niþar*, certainly represents a snappy and rhythmical core sentence that lends a surprise effect upon later interpretation. Following the example of Almqvist, the terms ‘fabulate’ and ‘migratory legend’ are used here as essentially interchangeable. Almqvist explains, “Since nearly all fabulates are migratory and have become migratory for the very reason that they are interesting and easy to learn, thanks to their construction, the terms ‘migratory legend’ and ‘fabulate’ may for practical purposes be used synonymously.” (Almqvist 1991: 2, note 2)

This passage distinguishes the emigration episode as told in *Guta saga* from the more generalized accounts in the written sources ... and contains such a remarkable number of alliterative phrases (*so fierri foru þair, badus þair byggias, ny ok niþar, maira þan ann manaðr, þissun þaira viprattra* and so on) that it seems probable that some lost poetry lies behind the story. If so, it is likely to have been of the orally-transmitted variety. One would expect to find parallels to the episode of the word-play used to trick the Byzantine emperor in ballads or folktales.... (Peel 1999: xxix–xxx)

In an effort to verify anticipated parallels, Peel goes on to evaluate a number of deceptive land purchases involving the familiar ox or bull-hide measurement wherein the dispossessed may have as much land as can be covered by a single hide and proceed by cutting the hide into thin strips so as to cover an unexpectedly sizeable area.⁵ During her attempt to establish genuine analogues, Peel points to this reoccurring motif in Saxo Grammaticus, *Ragnars saga loðbrókar*, and a legend regarding Birger Magnusson. (Peel 1999: xxix–xxx) That the turn of phrase regarding time and the equivocal hide-trick are closely related, however, seems highly unlikely. As many readers will recall, the hide-trick is alluded to in Book I of the *Aeneid*, where Dido uses a bull's hide to establish the boundaries of Carthage (ll. 367–8). Though oral permutations of the hide-trick cropped up as well, the *Aeneid*'s pervasive influence on medieval audiences lends a more direct, written source for the motif's dissemination.⁶ In

⁵ For numerous parallels involving this motif, cf. K185.1. in Thompson 1955–58.

⁶ The transmission history of the hide-trick motif is difficult to determine with any precision. The *Aeneid*'s influence on medieval literature is indeed vast and may provide a textual source for the motif's dissemination. The hide-trick itself is expounded upon at length by Heinrich von Veldeke in his *Eneasroman*; cf. Kartschoke 1986: 24–25. There is no surviving Old Norse adaptation of the *Aeneid* in its entirety, though the text was doubtlessly known to the saga writers as portions of it were used to expand the longer recension of the *Trójumanna saga*; cf. Simek & Pálsson 1987: 381. Peel notes that the hide-trick motif can be found in Saxo Grammaticus. (Peel 1999: xxx) Given Saxo Grammaticus' dependence on the *Aeneid* as a model for his *Gesta Danorum*, it seems plausible that he could have lifted the motif from Virgil at the end of the twelfth century, thereby making it available to the sphere of Norse influence. The Irish may have also encountered the motif via their contact with the *Aeneid*. Indeed, Virgil's work was adapted into Irish in the form of the fourteenth-century *Imtheachta Aeniasa*. The *Imtheachta Aeniasa* frequently abbreviates its source material and omits to translate the passage referring specifically to the hide-trick. Only passing reference is made to Dido "building a city": *Ṭ ata [ac] cumdach cathrach* (Calder 1907: 20). Whereas George Calder's edition remains the standard to date, his commentary and introductory remarks have since been superseded by those of Erich Poppe; cf. Poppe 1995. While the *Aeneid* supplies a convenient textual source for transmission of the hide-trick, the folk motif would doubtlessly have been disseminated via oral variants and written sources other than Virgil's work. For a brief discussion of variants on the hide-trick as found elsewhere in Irish Christian sources (i.e. legends regarding St. Brigit and St. Patrick) dating back to at least the ninth-century, cf. Ó hÓgáin 1992/1993: 65–66.

the end, Peel herself grants that the hide-trick is a rather flimsy parallel. Noting that no word-play approximating the Gotlanders' equivocal land claim appears elsewhere in the Norse tradition, Peel is forced to concede that, "No close parallels to this story have come to light." (Peel 1999: xxx) Peel, of course, fails to account for the Irish material.

Students and scholars of medieval Irish literature will be familiar with the equivocation of time as a means for claiming land and need only point to the folktale types K232.2* ("one day and one night: object borrowed for a day and a night retained") and K232.2.1* ("Fairy (god?) loses stronghold by consenting to lend it for 'a day and a night'") catalogued by Tom Peete Cross in his *Motif-Index of Early Irish Literature* to begin citing instances of this motif's appearance.⁷ The most famous parallel occurs in *Tochmarc Étaíne*, where Óengus tricks Elcmar, the owner of the Brug na Bóinne, into turning over the famed *síd*.⁸ According to a prose recension preserved in the Yellow Book of Lecan, the Dagda (also referred to as Eochaid Ollathair) contrived to sleep with Elcmar's wife, the result of which union was the boy Óengus.⁹ As he grows up at Brí

⁷ For the significance of "night and day" as a microcosm for the whole of time in Celtic literature, cf. Rees & Rees 1961: 83–89.

⁸ Throughout the body of this paper, the normalized medieval Irish spelling of Óengus is used to denote the mythical figure. The name may appear in numerous permutations such as modern Irish *Aengus* or Scots Gaelic *Aonghus*. The reader will notice that within cited passages, alternate spellings of the name are maintained in accordance with the usage of the individual editors and translators. Despite the orthographical variance, the character remains the same. Conceived and born within the span of a day as the offspring of the Dagda and the river deity Bóinn, Óengus was also known by the cognomen *Mac Óc* ("young son") or, alternately, by the ungrammatical *Mac ind Óc* ("the son of the youth"). For a brief discussion of this nickname, its origin and relation to the Welsh figure Mabon, cf. Ó hÓgain 1992/1993: 59–61; *idem* 2006: 20–21. Again, Óengus and Mac Óc refer to one and the same figure.

⁹ Three narratives (cols. 129a–b, 129b–130b, and 130b–132a respectively) are preserved under the title *Tochmarc Étaíne* in the early twelfth-century *Lebor na hUidre* ("The Book of the Dun Cow"; Dublin, Royal Irish Academy MS 23. E. 25), though the first and third narratives survive there only fragmentarily; cf. Best & Bergin 1929: 323–32. The relevant section about Óengus' seizure of the Brug na Bóinne, comprising the first part of the first narrative, is missing from *Lebor na hUidre* due to a lacuna in the manuscript. Óengus' claiming of the *síd* is, however, preserved in a section of the early fifteenth-century Yellow Book of Lecan (National Library of Ireland MS G 4; formerly MS 8214 of the Phillipps collection at Thirlestaine House, Cheltenham) where *Tochmarc Étaíne* appears in cols. 985–990. This manuscript serves as the basis for Bergin and Best's 1938 edition and should not be confused with the main volume of the Yellow Book of Lecan (Trinity College, Dublin MS 1318, *olim* H 2.16), which also contains a recension of *Tochmarc Étaíne* (cols. 876–877) corresponding to the second narrative found in *Lebor na hUidre*. The three sections of *Tochmarc Étaíne* also appear together in the heavily interpolated recension of British Library, Egerton MS 1782. Lastly, the story of Óengus' equivocal land claim as related in

Léith under the fosterage of Midir, Óengus is unaware of his true parentage. When he is teased by Triath son of Febal of the Fir Bolg for his unknown lineage and lack of inheritance, Óengus goes to Midir in despair. Midir then informs Óengus of his true heritage and presents him for acknowledgment before the Dagda. The Dagda recognizes Óengus as his son and wishes that Óengus be granted the Brug na Bóinne as his domain. There is, of course, one catch—the Brug na Bóinne still belongs to Elcmar. The Dagda then lays out his plan for Óengus to claim the Brug:

‘Tatham dó,’ ol Eochaid. ‘Tiad dia Samna isin mBruig, 7 tuicead gaisgead fair. La side 7 caincomraic sin la firu Erenn, 7 ni bi neach a fuath a cheili and, 7 bied Ealcmar a Cnuc Síde an Broga cen gaisced fair acht gablan findchuill ina laim, 7 a brat diabal *imi*, 7 dealg n-oir ina brutt, 7 tri .l. isin cluichimuigh ara belaib oca cluichi, 7 teis Aengus chuici, 7 domaithi do dia marbad, 7 is tacar do nin rubai <.i. nir gona> acht coro ingealla a réir dó, 7 bá[d] sí riar Aengusa rigi láí co n-aidchi isin Bruigh, 7 ní leicisiu a ferand do Ealcmar co targa mo reirse, 7 bad ed tacra Aengusa iar tiachtain is i mbithdisli dorochair do a ferand ar anacal Ealcmar arnach ro marbad, 7 is rigi láí co n-aidchi conatechoir, 7 asbeirsom ‘is laib 7 aidchib dochaitear an doman.’ (Bergin & Best 1938: 144–46)

‘I have this for him,’ said Eochaid. ‘On the day of Samain let him go into the Brug, and let him go armed. That is a day of peace and amity among the men of Ireland, on which none is at enmity with his fellow. And Elcmar will be in Cnoc Síde in Broga unarmed save for a fork of white hazel in his hand, his cloak folded about him, and a gold brooch in his cloak, and three fifties playing before him in the playing-field; and let Aengus go to him and threaten to kill him. But it is meet that he slay him not, provided he promise him his will. And let this be the will of Aengus, that he be king a day and a night in the Brug; and see that thou yield not the land to Elcmar till he submit himself (?) to my decision; and when he comes let Aengus’ plea be that the land has fallen to him in fee simple for sparing Elcmar and not slaying him, and that what he had asked for is kingship of day and night, and’ said he, ‘it is in days and nights that the world is spent.’ (Bergin & Best 1938:145–47)

As the story progresses, all goes as planned and Óengus successfully wins the Brug. The parallels with *Guta saga* are indeed close and the migratory legend as related in *Tochmarc Étaíne* matches all of the same

Tochmarc Étaíne may be found in a passage extracted from that work into Trinity College Dublin MS 1337 (*olím* H. 3. 18) for lexical purposes; cf. Stern 1905: 523–24. T. M. Charles-Edwards has most recently summarized the various narratives and recensions referred to under the umbrella title *Tochmarc Étaíne* and their relation to one another; cf. Charles-Edwards 2002: 165–66.

criteria for the fabulate: 1) Óengus represents a dispossessed individual whose main goal is to obtain land appropriate to his station; 2) Óengus asks permission from the owner, Elcmar, to take possession of the Brug na Bóinne using equivocal language; 3) the equivocal phrasing hints that Óengus shall rule over the Brug for the finite period of a day and a night; 4) in an effort to save his own life, Elcmar rashly hands over the Brug after mistakenly interpreting the phrase *laí co n-aidchi*; 5) the equivocation is later interpreted as an indefinite amount of time, for “it is days and nights that the world is spent”; 6) the Dagda serves as a mediator, albeit a partial one, and awards the Brug to Óengus; 7) Elcmar is left with no legal claim to the Brug, but the Dagda later compensates him with land of equal value.¹⁰

While *Guta saga*'s version of the equivocal trick represents the motif's sole known attestation in the Scandinavian milieu, the story of how Óengus won the Brug na Bóinne is not a single occurrence within the Irish tradition. In his *Die irische Helden- und Königsage bis zum siebzehnten Jahrhundert*, Rudolf Thurneysen identifies several surviving versions of how Óengus took possession of the Brug and takes special care to catalogue all known stories that relate either directly or indirectly to the events of the narrative. (Thurneysen 1921: 598–618) One such rendering of the tale is found in a verse adaptation of *Tochmarc Étaíne*'s first section, preserved toward the end of the metrical *dindsheanchas* in *Lebor Laignech* (or the “Book of Leinster”; Trinity College, Dublin MS 1339, *olim* H. 2. 18). The poem's purported author is named in the final stanza as “Cinaed” and a colophon identifies him with Cináed ua h-Artacáin († 975). Thurneysen notes that the language alone is far too late for a poet of the tenth century and surmises that the verse rendition was likely composed in the middle of the twelfth century. (Thurneysen 1921: 608–9) The poem strays somewhat from the details of the aforementioned prose recension. The major difference is that Midir plays the central role in executing the land claim, for Óengus instructs him to ask for the Brug as repayment for an ale-feast they have provided for the Dagda. Furthermore, Óengus and Midir do not deal with Elcmar when vying for the Brug. Instead, the Brug is presented as the Dagda's own fortress and the two tricksters must confront him about taking ownership over the *síd*. There is also no mediating voice in this version and it falls to Midir to

¹⁰ *Tairtais do ferann ar th'anacal, ar ba caime lat do ainim oldas do thír, 7 rot biasu tír limsa chena ná bó hingoiri duit oldas an Brug* (“Thou gavest thy land for mercy shown thee, for thy life was dearer to you than thy land, yet thou shalt have land from me that will be no less profitable to thee than the Brug”). Bergin & Best 1938: 146–47.

explain that “night and day” actually implies “for ever and ever”. As a result of these divergences, a couple of the fabulate’s characteristics do not correspond as neatly with this variant. Not only is there the absence of a mediator, but compensation and embarrassment rather than a sense of entitlement to land holdings and the accompanying respect seem to constitute the chief motivating factors. Nevertheless, the equivocation of “day and night”, the supposed finite duration of the “loan”, and the ultimate revelation that the *síd* has been granted in perpetuity all remain at the center of the episode:

- | | |
|--|---|
| 58. “Tráth bas irlam lind na lách—
ni chel, a rí find na fáth—
noco beo oc cungid do chruid,
gebat úait do Bruig co bráth.” | 58. ‘When the ale-feast of the warriors is made ready,’ answered Midir, ‘I conceal not, O fairhaired King of poets, that I shall not claim thy cattle, but I will accept thy Brug in perpetuity.’ |
| 59. “Na cuinnig mo Bruig tria bæis,
ní maith lem a chur fo chíis,
noco tibrind duit, a fir,
ar a fil fo nim a-nís!” | 59. ‘Seek not heedlessly for my Brug: I will not have it laid under tribute: nay, man, I shall not grant it to thee for all that is beneath the sky.’ |
| 60. “Can co tardda ní bas mó,
ar isat rí for cach ré,
iasacht lá 7 aidche cen ail
[dúinn a láich] di’n taig i-tá. | 60. ‘Then, though thou grant no more, for thou art sovereign across every highway; a day and night’s loan without fail of the house wherein thou stayest.’ |
| 61. Tabair rum ratha, a rí Ríach,
a fir imres gnathga ñgnath!
tabiar rum esca 7 grián
mar do-beir cach fial iar fáth!” | 61. ‘Give me thy bonds, O prince of Rí, thou who wieldest an accustomed spear, swear to me by moon and sun, as all true men must swear according to cause.’ |
| 62. Falmaigis Dagda a dún,
ra pa rún can tarba di ɛn,
Oengus 7 Midir mín
rucsat ar in rí in ræn. | 62. The Dagda vacated his mansion: ’twas a compromise without value: Óengus and pleasant Midir had overreached the king. |
| 63. Ria-siu tisad in tres tráth,
tic cuccu in bress nar’ bu bæth,
suail na-tised toir na tu
dlomaid riu co brath in lech. | 63. Ere the third day was come, the chieftain returned to them, and even before help could come unto them (?), the hero ordered them forth forever. |
| 64. “A láich,” ar Midir co mbáig,
“ma daime dáil ñdligid dún,
adaig ocus la co lí
noco derna, [a] rí na rún.” | 64. ‘Sire,’ quoth Midir proudly, ‘if thou wouldst permit our rightful compact; King of just purposes, night and day are not yet ended.’ |

- | | |
|---|---|
| <p>65. Ro breacad Dagda do'n tslicht
 'mo an tir talmga do thecht,
 dia finnad nech rún in rí,
 do-rat sain i snim foa secht.
 (Gwynn 1914: 227–28)</p> | <p>65. In this wise was the Dagda cozened
 of the fruitful (?) lands of his right: it cast
 him into sevenfold grief, lest any should
 divine his secret.
 (Gwynn 1914: 234–35)</p> |
|---|---|

Along with the verse adaptation of *Tochmarc Étaíne*, the Book of Leinster contains yet another version of Óengus' seizure of the Brug, appropriately referred to by the title *De Gabáil in t-Śida* (or "On the taking possession of the *śid*").¹¹ Thurneysen remarks that the language of this short prose narrative is quite old and proposes that the text's composition dates, at the very latest, to the ninth century (Thurneysen 1921: 604). While Thurneysen's dating of the narrative is admittedly intuitive and lacks any detailed defense, subsequent scholars such as the text's editor, Vernam Hull, have supported his assertion (Hull 1933: 54). If such a claim to antiquity may be accepted, *De Gabáil in t-Śida* represents the oldest extant version of the tale. Even at this early date, the equivocation of time plays a central part in the narrative. Óengus confronts the Dagda alone in this version and, after being refused outright possession of the *śid*, receives a "loan" of the Brug for "a day and a night". Before Óengus approaches the Dagda, *De Gabáil in t-Śida* goes into more detail about the allocation of the various *śide* among the Tuatha Dé Danann. The result is a heightened sense of urgency and injustice on behalf of Óengus, having been left out of the original apportionment. Once again, Óengus outwits his father, insisting "that night and day are (the length of) the whole world":

Ba mór, di'diu, a chumachta-som in tan ba rí i tóssuch 7 ba hé fo'dail inna śide do feraib Dea .i. Lug Mac Ethnend i Śśid Rodrubán; Ogma i Śśid Airceltraí. Don Dagdu fessin, *immurgu*, Śith Leithet Lachtmaige, Oí Asíd, Cnoc Báinne, Brú Ruair. Śid in Broga, da'no, ba laiss i tossuch, *amal as'berat*.

Do'lluid, di'diu, in Mac Oac cosin Dagda do chungid feraind o fo'rodail do chách. Ba dalta saide, di'diu, do Midir Breg Léith 7 do Nindid fáith.

Now when he was king at first, his might was vast, and it was he who apportioned out the fairy mounds to the men of the Túatha Dé, namely Lug Mach Ethnend in Śid Rodrubán, (and) Ogma in Śid Airceltraí, but for the Dagda himself Śid Leithet Lachtmaige, Oí Asíd, Cnoc Báine, (and) Brú Ruair. As, however, they say, he had Śid In Brogra from the beginning.

Then Mac O[o]c came to the Dagda in order to petition for land after it had been distributed to each one. He was, moreover, a fosterling to Midir of Brí Léith and to Nindid, the seer.

¹¹ A later recension of the narrative may also be found in Dublin, Royal Irish Academy MS D. 4. 2 (formerly Stowe MS 992); cf. Meyer 1885: xii–xiii; Hull 1933: 53–56.

“Ni-m’thá duit,” ol in Dagda,
“Tarnaic fodail lemm”.

“Ētar dam, di’diu”, ol in Mac
Ooc, “cid laa co n-aidchi it trib
féin”. Do-breth do-som ōn, iarum.

“Collá dot dáim, trā”, ol in
Dagda, “ūaire do·romailt do ré”.

“Is menand”, olse, “is laa 7 adaig
in bith uile, 7 iss ed ōn do·ratad
dam-sa”. Luid, do·no, Dagān ass,
iarum, 7 anaid in Macc Óoc ina
Síd. (Hull 1933: 55–56)¹²

“I have none for thee”, said the Dagda.
“I have completed the division”.

“Therefore let be granted to me,” said
the Mac Ooc, “even a day and a night in
thy own dwelling”. That was given to him.

“Go now to thy following”, said the
Dagda, “since thou hast consumed thy
(allotted) time”.

“It is clear”, said he, “that night and day
are (the length of) the whole world, and it
is that which has been given to me”.

Thereupon the Dagda went out, and the
Mac Ooc remained in his Síd. (Hull 1933:
57–58)

One final iteration on Óengus’ taking of the *síd* ought to be addressed, though it diverges most significantly from the story as recounted in *Tochmarc Étaíne*. In *Altrom Tige Dá Medar* (“The Fostering of the House of the Two Vessels”), found in the Book of Fermoy (Dublin, Royal Irish Academy MS 23. E. 29; compiled mainly during the fifteenth century), Óengus similarly displaces Elcmar from the Brug, but the circumstances and cast of characters are quite different. While Óengus is still referred to as the Dagda’s son, his father plays no role in the events of the narrative. Midir’s part is also greatly diminished and only passing reference is made to him as the recipient of a beautifully-sloped *síd* when Ireland’s barrows are apportioned. Here, the mythical Manannán mac Lir is presented as leader of the Tuatha Dé Danann and it is he who functions as the main instigator in urging Óengus to claim Elcmar’s home. Manannán’s primary motivation for pressing the seizure is unrestrained jealousy. After a lengthy description of the wealth and splendor of Elcmar’s residence, Manannán is moved to tell Óengus: *da madh me fein tu, a Aengus, is agam fein do beith an teaghdais so 7 d’fuaigeorainn d’Ealcmara a fagbail* (“If I were you, Aengus, this house would be mine and I would summon Ealcmara to exit it”). (Dobbs 1930: 196–97)¹³ He further instructs Óengus on how to ward off Elcmar’s return, advising:

¹² The Book of Leinster text has been edited more recently in a semi-diplomatic edition: Best et al. 1954–83 vol. 5: 1120. While the semi-diplomatic text more accurately reflects the manuscript readings, Hull’s edition has the added advantage of providing in parallel the variant recension found in Dublin, Royal Irish Academy MS D. iv. 2 (formerly Stowe MS 992).

¹³ Another edition of the text was prepared by Lilian Duncan at the same time as that of Dobbs, but first appeared in print two years later. Duncan also supplies a modern English translation which is imminently more readable, but plays far more loosely with the source text; cf. Duncan 1932.

Fuagair do na tigeadh don tigh o teid no gu cumusgti ogham 7 achu re cheile 7 no cu cumusgi neam 7 talman ar a ceile 7 no cu cumusgi grian 7 esca ar a cheile. (Dobbs 1930: 198)	Warn him that he may not come to the house he leaves till ogham and pillar be blent together, till heaven and earth [be blent together], till sun and moon be blent together. (Dobbs 1930: 199)
--	---

Initially hesitant to act, but persuaded that Elcmar is not the lawful owner of the Brug, Óengus follows Manannán's instructions and casts him out. Unlike the other variants, Óengus later feels compunction for ousting Elcmar and, in a show of penitence, tries unsuccessfully to delay him from leaving. In this version of the tale, there is no equivocation of time to trick the Brug's owner out of possession, and the fabulate, therefore, no longer remains in tact. However, the permanence of Elcmar's exile as expressed in more poetic terms—i.e. until the distinctions between ogam and pillar, heaven and earth, and sun and moon have all collapsed—resonates vaguely with those traditions in which the concept of “forever and ever” must be phrased in an abstract manner. The expressions here are much more transparent than the intentionally obscure wording of “(a) day and (a) night” found elsewhere, yet they convey the same idea of “in perpetuity”.

The temporary possession of authority and land which results in a more permanent ownership is not limited to the legends surrounding Óengus. Niall Noígiallach is reported to have gained the kingship of Ireland after obtaining as a boon from his four half-brothers the right to speak before them *lá is aidchi* (“day and night”) at an assembly of the men of Ireland (Joynt 1910: 106–9; Best et al. 1954–83 vol. 1: 152–53). When their father, Eochaid Mugmedón, hears what has transpired, he informs them that they have unwittingly granted the kingship of Ireland outright to his favorite son, Niall. In another instance, Conchobar ascends to the kingship of Ulster after first gaining control for what was intended to be a finite period of time. The previous king of Ulster, Fergus mac Róich, wished to sleep with Conchobar's mother Ness. Before agreeing to Fergus' desire, Ness demands that her son be allowed to rule Ulster for a year in order that Conchobar's offspring should be known as the sons of a king. Fergus grants the rash boon and Conchobar, heeding the advice of his shrewd mother, proves a more generous king than Fergus. After a year, the time comes for Fergus to reclaim his kingdom, but the Ulstermen, preferring the reign of Conchobar, insist that their new lord remain in power. Although equivocal language does not factor prominently in the story, the tale clearly demonstrates an even more widespread and varied tradition in the Irish material about a king who,

on the advice of a wise helper, uses his temporary authority to extend his kingship indefinitely:¹⁴

Bói dano Fergus mac Rossa i rriġu Ulad. Adcobrastar-side in mnái .i. Ness, do mnái dó. Nathó, ol sisi, co ndomrab a log .i. ríge ríbiadne dom mac, comid tairle co n-erbarthar mac ríġ frim mac. Tabair, ol cach, 7 bid lat a rriġe cia choġgarthar [dó] ainm ríge. Foid tra iar suidiu in ben la Fergus, ocus coġgairther ríge n-Ulad do Chonchobur.

Ro gab tra in ben for tinchosc a maicc 7 a aite 7 a muntire .i. lomrad indala fir 7 a thidnacul diaraile, 7 a hór-si 7 a hargat do

Fergus son of Ross was then in the kingship of Ulster. He desired the woman, even Ness, for his wife. “Not so,” quoth she, “till I get a guerdon therefore, to wit, a year’s kingship for my son, so that it may come to pass that his son may be called the son of a king.” “Grant it,” says every one, “and the kingship will be thine, though the nominal kingship will be his.” So after this the woman sleeps with Fergus, and the kingship of Ulster is nominally Conchobar’s.

Then the woman began to instruct her son and his fosterers and his household—namely, to strip every second man, and to give (his wealth) to another; and her good

¹⁴ So far as I am aware, the medieval Welsh tradition offers no close analogues to the fabulate as featured in the *Tochmarc Étaíne*. For the sake of comprehensiveness, however, attention should briefly be drawn to the Middle Welsh tale *Pwyll Pendefic Dyuet*, which offers an imperfect parallel to the hero whose authority is made permanent after a finite period of time. This first branch of the famed *Mabinogi* relates how Pwyll switches place with Arawn, the king of the otherworld (here called Annwn), in order to rule and protect Annwn for a year and a day. Following this finite period of time, Pwyll and Arawn switch back to their respective positions. Despite the fact that Pwyll returns to his kingdom in Dyfed, he becomes known thenceforth as *Penn Annwŷyn* (“Head of Annwn”), an honorific title if not one of active authority. Since Pwyll does not go on to rule the otherworld “forever and ever”, the parallel remains imperfect. Nevertheless, because his title as *Penn Annwŷyn* is said to have extended *o hynny allan* (“from that time forth”), Pwyll’s nominal authority over the otherworld is granted a certain permanence beyond the year and a day of his princely interlude. (Thomson 1957: 7; for a modern English translation, cf. Jones & Jones 1993: 8.) The period of a year and a day is a common motif throughout Celtic literature and may, in this instance, parallel the intended duration of Fergus’ loan of the Ulster kingship to Conchobar before the latter became the permanent ruler. The similarity is too vague to represent any kind of direct literary borrowing from the Irish sources mentioned here. Patrick Sims-Williams has recently surveyed the extent of Irish influence on medieval Welsh literature and found that, while certain borrowings did take place, Irish vernacular texts never exercised any kind of literary hegemony over the Welsh tradition (Sims-Williams 2011: 334–39). If any connection is to be drawn between Pwyll’s more permanent designation as “Head of Annwn” and the extended authority of legendary Irish figures like Conchobar and Niall Noígíallach, then such parallels are likely due to a common Celtic (or even Indo-European) inheritance that had given rise to an international popular tale not unlike those explored by Kenneth Hurlstone Jackson (Jackson 1961). Nora K. Chadwick has pointed to some rather compelling Scandinavian analogues to the Pwyll tradition in *Egils saga einhenda ok Ásundar berserkjabana* and Saxo Grammaticus (Chadwick 1953–57: 173–76).

thidnacul do a[n]radaib Ulad and silver were given to the champions of Ulster because of the result to her son.

ardaiú iartaige dia mac.
Tanic *idu* cend na ree hísín dia Now [a year from that day] the end of that time arrived. Thereupon Fergus, claimed his pledges. “A colloquy about it!” say the Ulstermen. They took counsel in a single assembly. They deemed it a great dishonour that Fergus had given them (to Ness) as a bride-price. But they were thankful to Conchobar for his goodly gift to them. This then was their suffrage: “What Fergus sold, let it part from him: what Conchobar bought let it stay with him.”

Ba dímicin mór leo Fergus dia tabairt hi tindscra. Roptar buidig immorro do Chonchobar ar a degthidnacul dóib. Ba sí immorro a n-immacallaim, an ro rir Fergus scarad dó friss: an ro chennaig Conchobar anad aici.
Is andsin tra ro scar Fergus fri rige n-Ulad, *ocus* iss andsin tra ro [con]gairid ardrige choicid Herenn do Chonchobar mac Cathbad. (Stokes 1910: 22–24)¹⁵

So ’tis then that Fergus parted from the kingship of Ulster, and ’tis then that Conchobar was called the overking of a fifth of Ireland. (Stokes 1910: 23–25)

So ’tis then that Fergus parted from the kingship of Ulster, and ’tis then that Conchobar was called the overking of a fifth of Ireland. (Stokes 1910: 23–25)

Just as the motif of the temporary king made permanent may appear in medieval Irish literature without deceptive equivocal phrasing, so too can the purposeful double meaning of temporal language appear in tales that involve neither kingship nor land claims. There are several Irish tales that demonstrate another equivocal deception in which a phrase denoting a finite period of time to the listener actually turns out to mean “in perpetuity”. Rather than draw on the notion of day and night lasting for all time, this group of tales plays on the dual meaning of the word *Luan*, which can refer to both “Monday” or “Judgment Day”. The most elaborate use of this motif can be found in a narrative recounting the various attempts by the high kings of Ireland to levy a tribute known as the *bórama* on the province of Leinster (Best et al. 1954–83 vol. 5: 1307–11).¹⁶ According to this legend, St. Moling is enlisted by King Finnachta to resurrect his dead son, Donnigilla. As compensation for the miracle, Moling requests that payment of the *bórama* be forgiven until *Luan*. Thinking that Moling simply means until the following Monday, Finnachta rashly agrees to the saint’s terms. St. Adomnán later hears from Moling about the tribute’s remission and is left to inform Finnachta that he has actually given up the *bórama* until the day of judgment—i.e. until the end of time.

¹⁵ Cf. also the semi-diplomatic edition: Best et al. 1954–83 vol. 2: 401.

¹⁶ Cited here is the semi-diplomatic text of the Book of Leinster edited by Best and O’Brien. For the Irish text with facing modern English translation, cf. Stokes 1892: 104–13. Cf. also O’Grady 1892 vol. 1: 384–387, with modern English translation in vol. 2: 420–23.

Since the story of St. Moling and the *bórama* is preserved in the Book of Leinster, the tale can be dated to at least the twelfth century and may represent an older tradition.

Variants on this *Luan*-deception continued to be adapted and disseminated within Irish folk narratives down through the nineteenth century. In one tradition, St. Patrick fends off a water-monster when it acquiesces to having a cauldron placed over its head until *Luan*. To the best of my knowledge, this variant is first attested in Lady Wilde's collection of Irish folklore and popular superstitions (Wilde 1887 vol. 1: 216).¹⁷ Unfortunately, the age of this particular variant cannot be determined with any certainty. As seen above, deceptions based on the equivocation of *Luan* can be traced back to at least the twelfth century. In his survey of water-monsters in Irish folk traditions, Dáithí Ó hÓgáin has shown where legends about Patrick battling lake-serpents are attested as far back as the tenth century (Ó hÓgáin 1983: 90–99, 121–23). Ó hÓgáin also discusses folktale variants in which Patrick banishes a watermonster into a lake until *Luan*, though all of the cited examples were first recorded in the late nineteenth or early twentieth centuries. Thus, it remains unclear when the motif first became attached to Patrick's exploits. Additionally, W. G. Wood-Martin has drawn attention to a related folk narrative which relates how a goddess lends an entire lake, Lough Foyle, to her sister by pouring it into a large cow hide (Wood-Martin 1902 vol. 1: 345–46). The sister promises to return the lake by *Luan*, but when she fails to return on Monday, the ruse is revealed and the province of Connaught is left with a barren hollow where the lake once stood. Again, the relative antiquity of the legend cannot be ascertained and may represent a much later, even nineteenth century variant. Despite their recent date, however, both of these variants bear witness to an oft reworked folk motif based upon the equivocation of the word *Luan* and related, albeit distantly, to the trick used by St. Moling to free Leinster from the burden of the *bórama*.

Having established the similarities between the equivocal land-tricks in both *Tochmarc Étaíne* and *Guta saga*, as well as many of the reminiscent variants to be found in Irish literature and folklore, it is, perhaps, useful to outline some of the previous scholarship that has attempted to identify parallels between *Tochmarc Étaíne* and Old Norse texts on the one hand, and *Guta saga* and the Irish tradition on the other. For well over a century now, scholars have explored analogous material in the Old Norse and medieval Irish literary traditions.¹⁸ Noting a wealth of parallel

¹⁷ Cf. also Wood-Martin 1902 vol. 1: 377.

¹⁸ Both Bo Almqvist and Michael Chesnutt have provided lucid summaries of the so-called "Norse-Irish" question and the scholarship weighing in on it. cf. Almqvist (1996):

motifs and narrative structures, the Norwegian philologist Sophus Bugge became one of the earliest proponents to argue in favor of Irish influence upon Old Norse literature (S. Bugge 1896 & 1901–1908). With his influential *Helge-Digtene i den Ældre Edda, deres Hjem og Forbindelser*,¹⁹ Bugge outlined, in particular, numerous similarities between the Helgi lays of the *Poetic Edda* and a variety of medieval Irish texts. Among the parallels originally noted by Bugge was how the Helgi-Sigrún relationship, in which the heroine, having never seen the hero, falls in love with the protagonist based largely on his reputation, mirrors the love Findchoem felt for Cú Chulainn in a variant tradition about Bricriu's Feast. (S. Bugge 1896: 178; Stokes & Windisch 1884: 175, 188–89.) Though Bugge never made specific mention of *Tochmarc Étaíne*, his work inspired a number of subsequent scholars to continue looking for analogues between the Helgi poems and the Irish tradition. Building upon Bugge's work, A. Heiermeier pointed out how Étaín, in the heavily interpolated British Library, Egerton MS 1782 recension of *Tochmarc Étaíne*, expresses her love for Eochaid Airem based solely upon prior knowledge of his exploits (Heiermeier 1941: 64–66; Windisch 1880: 120). Considering Étaín's blind affection to be cognate with the Helgi-Sigrún relationship, Heiermeier became one of the first scholars to explicitly draw a link between the Old Norse tradition and *Tochmarc Étaíne*. Nora K. Chadwick further refined the parallels between *Tochmarc Étaíne* and the Helgi lays by noting the analogous use of barrows and the common theme of rebirth (Chadwick 1953–57: 178–83). Furthermore, Chadwick drew attention to a parallel in the relationship between Helgi and Lára (alt. Kára) in *Hrómundar saga Gripssonar* (a possible variant on the Helgi-Sigrún pairing), where, similar to Étaín's transformation into a swan, Lára appears in the likeness of a whooper swan before being killed. In his extensive study *Gaelic Influence in Iceland*, Gísli Sigurðsson offered support for Chadwick's views, further emphasizing how, in the

140–142 & Chesnutt 2001: 153–70. For Norse-Celtic bibliography leading up to 1970, Michael Chesnutt began a “Norse-Celtic Bibliographical Survey”, of which two segments (covering Iceland, Norway, and the Faroe Islands) of an originally planned ten sections appeared in the journal *Medieval Scandinavia*; cf. Chesnutt 1970: 109–37 and 1971: 119–59. This incomplete bibliography can be supplemented up through the mid 1980's by the references found in Gísli Sigurðsson 1988: 120–155. For bibliography up through the 1990's, the aforementioned articles by Almqvist and Chesnutt are quite helpful.

¹⁹ Sophus Bugge's *Helge-Digtene i den Ældre Edda, deres Hjem og Forbindelser* represents the second volume in Bugge's *Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse* and was later translated by William Henry Schofield as *The Home of the Eddic Poems with Especial Reference to the Helgi-Lays*; cf. S. Bugge 1896 & 1899.

Eddic *Helgakviða Hjörvarðssonar*, Héðinn, the brother of Helgi, falls in love with Helgi's wife Svava, thereby offering a possible parallel to how Eochaid Airem's brother, Ailill Ánguba, suffers a waisting-sickness for love of Étaín (Gísli Sigurðsson 1988: 54–56).²⁰ Most recently, Michael Chesnutt has demonstrated the ubiquitousness of the “fatherless hero in the playground” story as far afield as the Old French *Vie de sainte Grégoir*, Heinrich von Aue's Middle High German *Gregorius*, the Cymro-Latin *Historia Britonum*, Geoffrey of Monmouth's *Historia regum Britanniae*, *Tochmarc Étaíne*, *Immram Cúraig Maíle Dúin*, *Orgain Denn Ríg*, *Hrafns þátr Guðrúnarsonar*, *Heiðreks saga*, as well as several Faeroese and Danish ballads (Chesnutt 2000). According to Chesnutt, this tale-type centers around a hero who is born of an illegitimate union, fostered off to be raised, kept in the dark about his true parentage, and attains surpassing strength at an early age. When the youth is teased about his unknown lineage on the playground, he defeats his peers in a fight and returns to his foster-parent to have his actual heritage revealed.²¹ While previous scholars have sought out parallels between other sections of *Tochmarc Étaíne* and Old Norse literature, Chesnutt's study is among the first to deal specifically with the first part of the narrative in which Óengus is born of the illegitimate union between the Dagda and the river-goddess Bóinn, fostered into Midir's care, teased by Triath son of Febal, and ultimately seeks recognition and an inheritance from his true father.

Of the various Norse “analogues” to *Tochmarc Étaíne* mentioned here, Chesnutt's proposal seems the most compelling in that multiple, successive details of the “fatherless hero in the playground” tale-type are preserved in tact within the narrative framework of several Irish and Norse variants. That said, the widespread attestation of the tale-type throughout Europe makes it difficult to attribute the presence of such an analogue specifically to the Norse-Celtic exchange of narrative lore. The parallels between the Helgi lays and *Tochmarc Étaíne* espoused by other

²⁰ Gísli Sigurðsson appears to overlook another possible parallel between *Tochmarc Étaíne* and Old Norse literature. Drawing upon the work of A. B. Rooth, he mentions how a tradition in which Fergus mac Róich is wounded by a spear of “hardened holly” offers a parallel to Baldr's death by mistletoe in *Snorra-Edda's Gylfaginning* (Gísli Sigurðsson 1988: 77–78). Gísli Sigurðsson neglects, however, to note a similar occurrence in *Tochmarc Étaíne*. Here, Midir has one of his eyes knocked out by a spit of holly (*bir cuilind*) while trying to break up a quarrel between the youths of Ireland. Midir's wound does not prove fatal and his eye is healed by the Tuatha Dé Danann's leech, Dian Cécht; cf. Bergin & Best 1938: 146–49.

²¹ Cf. also de Vries 1959.

scholars seem rather less convincing in that they represent little more than floating folk motifs. After all, instances of blind love based on reputation, reincarnation, enchanted burial sites, shape-shifting, and a man's love for his brother's wife seem common enough occurrences elsewhere in folklore. Taken in conjunction, these motifs may appear to reveal cognate traditions. None of the Helgi lays nor *Hrómundar saga Gripssonar*, however, combine all the motifs on their own, and it is possible that the motifs were incorporated independently into the cycle of Helgi lore rather than descending from a single, unified tradition. Furthermore, the individual motifs are found in the different sections of *Tochmarc Étaíne*, which the earliest manuscript witness, *Lebor na hUidre*, treats as discreet narratives. For instance, the love-triangle of Étaín, Eochaid and Ailill appears in the second section, whereas Étaín's transformation into a swan comes in the third. Only in later manuscripts such as the Yellow Book of Lecan do the sections come to be treated as a single, cohesive narrative.²² Even then, not all of the motifs are present. Étaín's initial love for Eochaid Airem based on reputation appears in neither the *Lebor na hUidre* nor the Yellow Book of Lecan recensions, instead showing up somewhat later as an interpolation in Egerton 1782.²³ Thus, *Tochmarc Étaíne* itself acquired some of the motifs only piecemeal over time. Even Chadwick, who argued for a "close relationship in origin", confesses that the motifs "appear rather to be common themes, developing independently in the two countries, Ireland and Scandinavia or Iceland" (Chadwick 1953–57: 177). By no means do I wish to negate the possibility that some of the motifs as represented in the Helgi lays might derive ultimately from Celtic stock. Rather, I simply mean to show that no close connection between *Tochmarc Étaíne* and the Helgi lays can be established based upon the evidence of these particular motifs. While the motifs may betray a common Indo-European or even Celtic inheritance, they appear too inconsistently among the various texts and their recensions to demonstrate a genetic relationship between *Tochmarc Étaíne* and the Helgi lore.

²² Cf. above, note 9. For a discussion of the narrative structure and potential cohesiveness of *Tochmarc Étaíne*, cf. Charles-Edwards 2002. The compiler of *Lebor na hUidre* certainly saw the narratives as complimentary and may have worked to highlight their interconnectedness, though the fragmentary remains of the manuscript cannot support any definitive answer on the topic. To what extent the narratives represented a single, unified tradition prior to *Lebor na hUidre* and the subsequent reworkings in the Yellow Book of Lecan and Egerton 1782 is unclear.

²³ Compare Bergin & Best 1938: 162–65 and Stokes & Windisch 1884: 175, 188–89.

Far less work has been done on establishing possible links between *Guta saga* and Irish traditions. In fact, I am aware of no research that has proposed specific analogues between the legendary history of the Gotlanders and medieval Irish texts. Following in the footsteps of his father, the Norwegian historian Alexander Bugge brought forth several studies about Western (including Irish) influence on the Scandinavian way of life (A. Bugge 1904 & 1916). In his *Vesterlandes Indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden*, the younger Bugge proposed that, for a time, Gotland stood paramount among the Scandinavian lands in terms of art and material culture, noting the strong impact exerted upon the island by the Irish, Anglo-Saxons and Franks. In the same breath, he even touched briefly upon *Guta saga* as an example of Gotland's cultural and artistic vitality during the Middle Ages (A. Bugge 1904: 402). Bugge, however, stopped short of claiming that *Guta saga* may actually betray some vestiges of foreign or even Irish influence. Thus, any potential connection between *Guta saga* and Ireland was left to be drawn by later scholars.

That the analogous land-trick in both *Tochmarc Étaíne* and *Guta saga* has gone unnoticed for so long should come as little surprise. There have been, of course, too few scholars over the past century and a half who have worked in both medieval Irish and Old Norse literature. This shortage of qualified experts has meant that precious few have been in a position to note such parallels. We should be extremely grateful, therefore, for what little work has been produced on the subject of Norse-Celtic analogues thus far. Nevertheless, the previous neglect of this particular analogue raises methodological concerns within the field that must briefly be addressed. For far too long, most of the scholarly debate surrounding Irish influence on Scandinavian literature (and vice versa) has focused around the vast repositories of Icelandic, i.e. West Norse, written traditions. Gísli Sigurðsson's admirable survey on the topic focused on Gaelic influence in Iceland, and *Guta saga*, composed in Gotland, would necessarily have fallen outside its purview. Consequently, Gísli Sigurðsson's work makes no mention of *Guta saga*. For scholars and students looking for folk motifs in Old Norse literature, one of the go-to sources has long been Inger Boberg's *Motif-Index of Early Icelandic Literature*. Again, the focus is on Icelandic traditions, and *Guta saga* is accordingly absent from Boberg's bibliography of source materials (Boberg 1966: 9–18). Boberg's work was later integrated into Stith Thompson's monumental *Motif-Index of Folk-Literature* alongside Tom Peete Cross' parallel con-

tribution on early Irish literature.²⁴ Thanks to the latter's incorporation, Cross' entries for "one day and one night: object borrowed for a day and a night retained" and "Fairy (god?) loses stronghold by consenting to lend it for 'a day and a night'" now appear in this oft consulted reference work with the variant traditions about Óengus duly noted. The parallel passage in *Guta saga*, however, remains absent. The study of Old Norse literature, of course, extends well beyond Old Icelandic sources, and scholars looking for Norse-Celtic analogues must broaden their scope to encompass the literary inheritance of continental Scandinavia (including East Norse traditions) as well. While catalogues for modern Scandinavian folklore have appeared during the twentieth century, some sort of Old Norse motif-index that more systematically incorporates medieval sources from the continent is still to be desired.²⁵ To some extent, scholars have already acknowledged the need to break away from a West-Norse-centric mode of thought and look more thoroughly at Eastern Scandinavia. One striking confirmation of this trend was the theme of the Fourteenth International Saga Conference, "Á austrvega: Saga and East Scandinavia" (Ney et al. 2009). Among the papers presented at the conference was an interesting essay by Robert Avis comparing Icelandic foundation-myths with *Guta saga*. As regards the *Grikland*-episode, Avis plausibly argues how the migration myth attests to an independent and self-defined Gotlandish identity in the thirteenth century such that "the concept of a 'Gotlander abroad' was meaningful" (Avis 2009: 54). It is interesting to posit how Avis' arguments about Gotlandish identity might be nuanced if the Gotlander's equivocal land-claim in Byzantium were recognized to be dependent on a migratory legend of foreign and possibly Irish origin.

²⁴ Thompson's *Motif-Index of Folk-Literature* as referenced above represents his continued work following his translation and expansion of Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen* (1910). Thompson's original work based on Aarne's book can best be assessed by consulting the first publication of his translation which appeared under the title *The Types of the Folk-Tale: A Classification and Bibliography* (1928). This translation was then later published in a revised and enlarged edition in 1961. The more comprehensive *Motif-Index of Folk-Literature* as published in six volumes by Indiana University Press from 1955 to 1958 represents Thompson's expanded work supplemented by further motif-indexes produced by other scholars such as Tom Peete Cross and Inger M. Boberg who possessed a more specialized knowledge of the literatures in their respective fields of research. The motif-index can most easily be utilized now via a more recent electronic version (Thompson 1993).

²⁵ A useful catalogue of modern Scandinavian folk-tales is Kvikeland & Sehmsdorf 1988. The editors' introduction also includes a helpful summary of Scandinavian folklore editions, collections and research.

The important question remains as to how these correspondences between Óengus' claiming of the Brug na Bóinne and the Gotlanders' seizure of Byzantine territory might have come about. The characters, location, and precise wording of the episodes are different enough in the two narratives to caution against any genetic relationship based on written traditions. There is the distinct possibility that any similarities may stem from reflexes of a common Indo-European tradition that evolved independently in both Scandinavia and Ireland. While the equivocal land-trick appears here in two very different contexts, i.e. the fabled migration story of a people and the coming-of-age tale of mythic hero, the details of the fabulate as outlined above remain remarkably in tact for variants diverging at such an early date. It is, of course, the nature of a good legend to maintain its basic form across time and space. That said, no variants incorporating both a land-claiming trick and an equivocal phrase implying a fixed period of time, but meaning "forever and ever", have as yet come to my attention outside the Irish material and this one instance in the medieval Scandinavian tradition. Stith Thompson includes a section for "deception by equivocation" (K2310) in his *Motif-Index of Folk-Literature*, but no equivocal formulas such as "a day and a night", "a year and a day", or "the waxing and waning" appear there outside of the examples cited by Cross from Irish sources. While the possibility of an Indo-European origin cannot be ruled out, until further examples of this kind of equivocation come to light in other folklore traditions, the closeness of the parallels seems to speak for a more recent point of common origin.

If the analogue does not represent an international popular tale of Indo-European origin, then it may constitute a verifiable migratory legend that travelled from Ireland to Scandinavia (or the other way around) during the medieval period. In this case, the analogue would adhere nicely to Almqvist's definition of a migratory legend as a short narrative "found in more or less the same form over sizable geographic areas, usually in several countries" (Alvqvist 1991: 2, note 2). Again, the deception is localized in different places and demonstrates verbal dissimilarities, but the fabulate's structure remains "more or less the same". Dáithí Ó hÓgáin has discussed Óengus' equivocal land-trick in *Tochmarc Étaíne* as an example of a widespread migratory legend, at least within Ireland (Ó hÓgáin 1992/1993: 59–61). The main purpose of Ó hÓgáin's article is to establish the difficulties of dating Irish legends about the otherworld by noting the pervasiveness and variability of such stories in both written and oral traditions. Accordingly, Ó hÓgáin addresses

Óengus' seizure of the *síd*, St. Moling's *Luan*-deception, and some modern Irish folklore variants, but makes no attempt to identify parallels in Scandinavia or elsewhere in the world. Whereas Ó hÓgáin has demonstrated the broad dissemination of the migratory legend in Ireland, the fabulate does not seem to have enjoyed the same widespread treatment in Scandinavia. This is not to say that deceptive land-claiming practices have no place in Scandinavian lore. There is, of course, the aforementioned ox-hide ruse identified in Boberg's motif-index and later cited by Peel as a possible parallel (Boberg 1966: K185.1; Peel 1999: xxix–xxx). Reimund Kvideland and Henning K. Sehmsdorf have documented another trick of equivocation used to claim land. According to this tradition, a farmer, seeking to resolve a boundary dispute in Västergötland, took some soil from a graveyard in his home parish and put it in his shoes. He then walked over the disputed territory and swore under oath that he was “standing on the soil of his own parish” (Kvideland & Sehmsdorf 1988: 333). Neither of these duplicities, however, parallel the *Grikland*-episode of *Guta saga* nearly as closely as Óengus' taking of the Brug na Bóinne or even the *Luan*-deception. If the land-trick based on equivocation of time was apt to grow metaphorical feet and migrate from one geographical area to another as Ó hÓgáin's study of the Irish variants would suggest, then we might ask in which direction it travelled. Given the relative antiquity of some of the Irish variants (possibly as early as the ninth century) compared to the thirteenth-century *Guta saga*, combined with the fabulate's wide dissemination throughout the medieval Irish written tradition and relative absence in Scandinavian folklore, it most likely originated in Ireland and then migrated to Scandinavia via the cultural exchange of neighboring peoples.

When precisely this exchange would have taken place is difficult to say. Scholars such as Gísli Sigurðsson, focusing on a bilingual Gaelic substratum in Norse communities brought about through intermarriage and slaving, have argued that the Viking era, with its Norse settlements in Scotland and Ireland, provided the ideal opportunity for the exchange of ideas and folk motifs (Gísli Sigurðsson 1988: 25–30). By contrast, Michael Chesnutt has contended that the period after the Battle of Clontarf in 1014, with its “collapse of Norse imperialism in the West and the beginning of a period of more peaceful coexistence”, offered a more conducive environment for Norse-Celtic cultural exchange (Chesnutt 1999: 158–60). According to Chesnutt, it was at this time that the earldom of Orkney occupied a “pivotal position” in the exchange of narrative lore between Norsemen and Gaels. Both of these scenarios offer plausible avenues for

Irish material to find its way into Norse tradition and eventually to Gotland. It is also possible that the migratory legend journeyed across the sea at a somewhat later date via the northern Atlantic trade routes of the twelfth or thirteenth centuries.

That the attestation of this particular land-trick in *Guta saga* seems to be a unique occurrence among recorded Scandinavian traditions may prove quite significant. Iceland has oft been pointed to as the intermediary through which Celtic motifs or traditions found their way to continental Scandinavia. In this instance, however, there is no evidence of the fabulate appearing in Old Icelandic texts. It remains possible that the migratory legend took a detour through Iceland, and that any subsequent West Norse variants have simply been lost to time. In the absence of further proof, however, this lone Norse witness to the fabulate opens up the possibility for direct exchange of narrative lore between Insular cultures and continental Scandinavia during the Middle Ages.²⁶ If this be the case, then scholars would be forced to reevaluate their current understanding of cultural relations between the Insular Gaels and continental Scandinavia, including more easterly territories such as Gotland. This should in no way impinge upon Icelandic preeminence in introducing Celtic motifs and narrative traditions to the Scandinavian world. The Norse migrations to Iceland via Ireland, Scotland and the Isle of Man, as well as later Icelandic contacts with the earldom of Orkney, were undoubtedly of primary importance to the encroachment of such traditions upon medieval Scandinavian literature; a fact born out by the vast preponderance of evidence found in Old Icelandic writings. Nevertheless, this analogue may demonstrate another plausible, if less frequent means by which a legend could have migrated from Ireland to areas like Gotland. In the end, it is impossible to trace with any certainty the exact route by which this analogue travelled from Ireland to its unique Scandinavian occurrence in *Guta saga*. For now, it remains a striking, yet tantalizing indefinable parallel that cannot prove on its own direct exchange between Ireland and Eastern Scandinavia. At the same time, it at least warrants further data-gathering by scholars better versed in the methodologies of folklore studies than myself. Hopefully, further research will uncover additional variants, particularly ones involving land claims and the equivocation of time, in Scandinavian folklore and beyond that will shed further light on a truly intriguing migratory legend.

²⁶ For at least one other instance of a continental Scandinavian borrowing from Irish tradition, see the *Speculum Regale* (or *Konnungs skuggsjá*), a Norwegian instructional book on kingship that incorporates several Irish *mirabilia*; cf. Meyer 1894; Young 1938; Hallseth 1967; and Sayers 1985.

In conclusion, a comparison between the land claims based on equivocal language found in *Guta saga* and *Tochmarc Étaíne* (as well as the other Irish variants) yields a clear and compelling analogue that has hitherto been overlooked by scholars. The fabulate likely circulated in Ireland first, where it was attached to the mythical origin story of Óengus (alt. Mac Óc) at a relatively early date such that it appears recognizably in *Tochmarc Étaíne*, *De Gabáil in t-Sída* and Cináed Úa h-Artacáin's poem on the Brug na Bóinne. Even the more distantly related *Altrom Tige Dá Medar*, with its poetic descriptions of Elcmar's permanent exile from the *síd*, may demonstrate vestiges of the deception. Similar equivocations on time were incorporated into traditions about St. Moling and the *bórama* tribute, later to survive in various nineteenth-century Irish folk tales involving the *Luan*-deception. Some time between the Viking Age and the thirteenth century, the fabulate found its way to Gotland, where it was eventually integrated into *Guta saga*. What precise form this variant took is impossible to say. The *Grikland*-episode most closely resembles the version recounted in *Tochmarc Étaíne*, though the differences in context and detail are great enough that we cannot assume a direct relationship between the two. Overemphasizing the importance of such a singular folkloric parallel remains a real danger, but recognition of this analogue raises certain key issues. First of all, in the absence of any clear parallels in medieval West Norse literature, this analogue may offer a sliver of evidence for direct cultural exchange between Insular Gaelic communities and Eastern Scandinavia. If this is indeed found to be the case, East Norse analogues such as this complicate our view of transmission history and force us as scholars to acknowledge that trade and travel between the Insular Gaels and Eastern Scandinavia via the sea routes of the northern Atlantic provided a viable means of cultural dissemination which did not necessitate the intermediation of Icelandic poets and scholars. Furthermore, the lengthy neglect of the analogue highlights certain methodological shortcomings within the field of comparative Norse-Celtic studies. The previous emphasis on the relationship between Ireland and Iceland, while fruitful, has lent a certain degree of myopia to earlier scholarship, which has failed to account fully for those traditions preserved in Eastern Scandinavia. In the future, scholars of folklore and early medieval literature wishing to gain a comprehensive understanding of Norse-Celtic relations must broaden their scope of interest to include East Norse traditions; that is, they must also look to Old Swedish and Gutnish writings for additional evidence. As touched upon in this paper, the tools currently available for Norse-Celtic comparison are woefully

inadequate to aid in competent research of this sort. Consequently, the task falls to future scholars of Celtic and Norse literatures to identify and catalogue more fully the literary analogues that exist in the early written traditions of the two cultures, paying special attention to expand the search for Scandinavian parallels beyond Icelandic and West Norse sources. The similarity between the Gotlanders' experience in Byzantium and Óengus' seizure of the Brug na Bóinne may, in the end, prove a mere one-off analogue, as unique as it is compelling. Only time and diligent research shall tell if the parallel is an anomalous peculiarity or symptomatic of some larger cultural exchange. Let us hope that it will not take "a day and a night" or the "waxing and waning of the moon" to discover the analogue's true significance.

Works Cited

- Aarne, A. (1910): *Verzeichnis der Märchentypen*, FF communications no. 3, Academia Scientiarum Fennica = Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- (1928): *The Types of the Folk-Tale: A Classification and Bibliography*. *Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FF communications no.3)*, trans. S. Thompson, FF communications no. 74, Academia Scientiarum Fennica = Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- (1961) *The Types of the Folk-Tale: A Classification and Bibliography*, 2nd revised edition, trans. S. Thompson, FF communications no. 184, Academia Scientiarum Fennica = Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- Almqvist, B. (1991): "Irish Migratory Legends on the Supernatural: Sources, Studies and Problems". *Béaloideas* 59, pp. 1–43.
- (1996): "Gaelic/Norse Folklore Contacts: Some Reflections on their Scope and Character". *Irland und Europa im früheren Mittelalter: Bildung und Literatur = Ireland and Europe in the Early Middle Ages: Learning and Literature*, ed. P. Ní Chatháin & M. Richter, Klett-Cotta, Stuttgart, pp. 139–72.
- Avis, R. (2009): "Writing Origins: The Development of Communal Identity in some Old Norse Foundation-Myths and their Analogues in *Guta saga*, in Ney et al., pp. 52–59.
- Bergin, O. J. & R. I. Best (1938): "Tochmarc Etáine". *Ériu* 12, pp. 137–96.
- Best, R. I. & O. J. Bergin (1929): *Lebor na hUidre: Book of the Dun Cow*, Dublin, Royal Irish Academy; 3rd reprinting, Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin 1992.
- Best, R. I., O. Bergin, M. A. O'Brien & A. O'Sullivan (1954–1983): *The Book of Leinster, formerly Lebar na Núachongbála*, 6 vols., Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.

- Boberg, I. M. (1966): *Motif-Index of Early Icelandic Literature*, Bibliotheca Arnamagnæana 27, Munksgaard, Copenhagen.
- Bødker, L. (1965): *Folk Literature (Germanic)*, International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore, vol. 2, Rosenkilde and Bagger, Copenhagen.
- Bugge, A. (1904): *Vesterlandenes Indflydelse paa Nordboernes og særlig Nordmændenes ydre kultur, levesæt og samfundsforhold i Vikingetiden*, Videnskabs-Selskabets Skrifter II, Historisk-Filosofisk Klasse 1, A. W. Brøggers, Christiania.
- (1916): “Irsk paavirkning paa den Islandske Saga”. [*Festskrift*] *Til Gerhard Gran: 9. December 1916, fra venner og elever*, Aschehoug, Christiania, pp. 17–31.
- Bugge, S. (1896): *Helge-Digtene i den Ældre Edda, deres Hjem og Forbindelser*, G. E. C. Gad, Copenhagen.
- (1899): *The Home of the Eddic Poems with Especial Reference to the Helgi-Lays*, trans. W. H. Schofield, Grimm Library 11, D. Nutt, London.
- (1901–1908): *Norsk Sagaskrivning og Sagafortælling i Irland*, Grødal & Søn, Christiania.
- Calder, G. (1907): *Imtheachta Éniasa. The Irish Æneid; being a translation, made before A.D. 1400, of the XII books of Vergil's Æneid into Gaelic*, Irish Texts Society 6, D. Nutt, London.
- Chadwick, N. K. (1953–1957): “Literary Tradition in the Old Norse and Celtic World”. *Saga-Book* 14, pp. 164–99.
- Charles-Edwards, T. M. (2002): “*Tochmarc Étaíne*: A Literal Interpretation”. *Ogma: Essays in Celtic Studies in Honour of Próinséas Ní Chatháin*, ed. M. Richter & J.-M. Picard, Four Courts, Dublin, pp. 165–81.
- Chesnutt, M. (1970): “Norse-Celtic Bibliographical Survey: First Report”. *Medieval Scandinavia* 3, pp. 109–37.
- (1971): “Norse-Celtic Bibliographical Survey: Second Report”. *Medieval Scandinavia* 4, pp. 119–59.
- (2000): “The Fatherless Hero in the Playground: Irish Perspectives on the Norse Legend of Sigurd”. *Béaloideas* 68, pp. 33–65.
- (2001): “Nordic-Celtic Links in Folk Literature”. *Denmark and Scotland: The Cultural and Environmental Resources of Small Nations*, ed. G. Fellows Jensen, Historisk-filosofiske Meddelelser 82, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, pp. 153–70.
- Cross, T. P. (1952): *Motif-Index of Early Irish Literature*, Indiana University Publications, Folklore Series 7, Indiana University Press, Bloomington.
- de Vries, J. (1962–1965): “Germanic and Celtic Heroic Traditions”. *Saga-Book* 16, pp. 22–40.
- Dobbs, M. E. (1930): “Altromh Tighi da Medar”. *Zeitschrift für celtische Philologie* 18, pp. 189–230.
- Duncan, L. (1932): “Altram Tige Dá Medar”. *Ériu* 11, pp. 184–225.
- Gísli Sigurdsson (1988): *Gaelic Influence in Iceland*, Studia Islandica 46, Bókaútgáfa Menningarsjóðs, Reykjavík.

- Gwynn, L. (1914): "Cináed Úa Hartacáin's Poem on Brugh na Bóinne". *Ériu* 7, pp. 210–38.
- Hallseth, B. T. (1967): "Irland-Afsnittet i Konungs Skuggsjá: Til spørsmålet om værkets komposition". *Maal og Minne*, pp. 50–63.
- Heiermeier, A. (1941): "Zwei Irisch-Isländische Parallelen". *Zeitschrift für celtische Philologie* 22, pp. 58–66.
- Hull, V. (1933): "De Gabáil in t-Śída (Concerning the Seizure of the Fairy Mound)," *Zeitschrift für celtische Philologie* 19, pp. 53–58.
- Jackson, K. H. (1961): *The International Popular Tale and Early Welsh Tradition*, The Gregynog Lectures, University of Wales Press, Cardiff.
- Jones, G. & T. Jones (1993): *The Mabinogion*, revised edition, Everyman, London.
- Joynt, M. (1910): "Echtra Mac Echdach Mugmedóin". *Ériu* 4, pp. 91–111
- Kartschoke, D. (1986): *Heinrich von Veldeke: Eneasroman*, Reclam, Stuttgart.
- Kvideland, R. & H. K. Sehmsdorf (1988): *Scandinavian Folk Belief and Legend*, The Nordic Series 14, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Meyer, K. (1885): *Cath Finntrága*, Anecdota Oxoniensia, Mediaeval and Modern Series 1, pt 4, Clarendon Press, Oxford.
- (1894): "The Irish Mirabilia in the Norse 'Speculum Regale'". *Folklore* 5, pp. 299–316.
- Ney, A., H. Williams & F. C. Ljungqvist (2009): *Á austrvega: Saga and East Scandinavia. Printed Papers of the 14th International Saga Conference, Uppsala 9th–15th August 2009*, 2 vols., Gävle University Press, Gävle.
- O'Grady, S. H. (1892): *Silva Gadelica: A Collection of Tales in Irish with Extracts Illustrating Persons and Places*, 2 vols., Williams and Norgate, London.
- Ó hÓgáin, D. (1983): "'Moch Amach ar Maidin Dé Luain!': Staidéar ar an seanchas faoi ollphiasta i lochanna na hÉireann," *Béaloidéas* 51, pp. 87–125.
- (1992/1993): "Migratory Legends in Medieval Irish Literature". *Béaloidéas* 60/61, pp. 57–74.
- (2006): *The Lore of Ireland: An Encyclopaedia of Myth, Legend and Romance*, Boydell Press, Woodbridge.
- Peel, C. (1999): *Guta Saga: The History of the Gotlanders*, Viking Society for Northern Research Text Series 12, University College London, London.
- Poppe, E. (1995): *A New Introduction to Imtheachta Aeniása / The Irish Aeneid: The Classical Epic from an Irish Perspective*, Irish Texts Society, Subsidiary Series 3, London.
- Rees, A. & B. Rees (1961): *Celtic Heritage: Ancient Tradition in Ireland and Wales*, Thames and Hudson, London.
- Sayers, W. (1985): "Konungs Skuggsjá: Irish Marvels and the King's Justice". *Scandinavian Studies* 57, no. 2, pp. 147–61.
- Simek, R. & Hermann Pálsson (1987): *Lexikon der altnordischen Literatur*, Alfred Kröner, Stuttgart.
- Sims-Williams, P. (2011): *Irish Influence on Medieval Welsh Literature*, Oxford University Press, Oxford.

- Stern, L. C. (1905): "Das Märchen von Étáin". *Zeitschrift für celtische Philologie* 5, pp. 522–34.
- Stokes, W. (1892): "The Boroma". *Revue Celtique* 13, pp. 32–124.
- (1910): "Scéla Conchobair Maic Ness (Tidings of Conchobar Son of Ness)". *Ériu* 4, pp. 18–38.
- Stokes, W. & E. Windisch (1884): *Irische Texte mit Übersetzungen und Wörterbuch: Zweite Serie*, Heft 1, S. Hirzel, Leipzig.
- Thomson, R. L. (1957): *Pwyll Penduic Dyuet: The first of the four branches of the Mabinogi edited from the White Book of Rhydderch with variants from the Red Book of Hergest*, Mediaeval and Modern Welsh Series 1, Dublin Institute for Advanced Studies, Dublin.
- Thompson, S. (1955–1958): *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends*, 6 vols., revised & enlarged edition, Indiana University Press, Bloomington.
- (1993): *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folk Tales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances*, Indiana University Press, Bloomington. [electronic resource]
- Thurneysen, R. (1921): *Die irische Helden- und Königsage bis zum siebzehnten Jahrhundert*, Max Niemeyer, Halle.
- Wilde, Lady, J. F. A. (1887): *Ancient Legends, Mystic Charms, and Superstitions of Ireland*, 2 vols., Ward and Downey, London.
- Windisch, E. (1880): *Irische Texte mit Wörterbuch*, S. Hirzel, Leipzig.
- Wood-Martin, W. G. (1902): *Traces of the Elder Faiths of Ireland: A Folklore Sketch. A Handbook of Irish pre-Christian Traditions*, 2 vols., Longmans, Green and Co., London.
- Young, J. I. (1938): "Two of the Irish 'Mirabilia' in the King's Mirror". *Études Celtiques* 3, pp. 21–26.

GUDLAUG NEDRELID

Sira Simon a Agdum – to brev med same hand, eller berre same mann?

1 Innleiing

To 1300-talsbrev frå Aust-Agder, DN II 545, Øyestad (27.03.1396), og DN XIII 55, [Froland] (sept. 1399 – sept. 1400) nemner ein Simon prest. Begge originalane ligg no i Riksarkivet.¹ Ut frå den vanlege oppfatninga om prestane som skrivarar (jf. Grøtvedt 1954b, Pettersen 1975, Vågslid 1989) skulle ein i utgangspunktet kunne rekna med at Simon prest har skrive begge to, men noko eventuelt samband mellom dei to breva ser ikkje ut til å ha vore drøfta tidlegare, Vågslid set opp dei to som ulike hender, men han har oversett at Sira Simon er involvert i DN XIII 55 (“ikkje nemnd elles”, 1989, s. 626). Dessutan har Vågslid vorte kritisert for å operera med for mange hender i katalogen sin (Blom 1990, s. 450 f., Bakken 1997a, s. 4). Her blir derfor dei to breva samanlikna på paleografisk og ortografisk/språkleg grunnlag, for å sjå om dei kan kan først til same hand. I samband med dette blir det ført fram generelle åtgåingar om identifikasjon av skrivarhender og premissar for skrivarattribusjon.

Simon Sigvatsson var prest i Øyestad på Aust-Agder på slutten av

¹ DN II 545 var tidlegare i danske Geheimearkiv, DN XIII 55 kom til Riksarkivet frå Froland i 1874.

Takk til anonyme konsulentar for konstruktiv kritikk.

Nedrelid, G., professor in Scandinavian languages, Universitetet i Agder, Norway. “Sira Simon a Agdum: Two letters by the same hand, or merely about the same man?”. *ANF* 128 (2013), pp. 125–150.

Abstract: A priest named Simon is mentioned in two late fourteenth-century letters from Aust-Agder, DN II 545, Øyestad (27.03.1399) and DN XIII 55 [Froland] (Sept. 1399–Sept. 1400). A possible connection between the two letters does not seem to have been discussed before now. The present article considers whether both letters refer to the same man and are by the same hand. Accordingly, general principles for the identification of hands are discussed, as well as parameters for the ascription of documents to a single hand. On the basis of both palaeographic and linguistic evidence, the author concludes that whereas both letters probably refer to the same man, they are not by the same hand.

Keywords: fourteenth-century letters, Norwegian, identification of hands, parameters for the ascription of documents.

1300-talet. Han står som utstedar av eit brev frå Øyestad frå 1396 (DN II 545), saman med Arne Ulfsson og Eindride Gunnarsson.² Vågslid har sett han opp som skrivar, rimeleg nok, både fordi han er prest,³ og fordi han er nemnd fyrst av utstedarane. “Det er visseleg Simon Sigvatson (sic) som hev skrivi brevet. Han er ikkje nemnd elles” (Vågslid 1989, s. 626). Dette er rett nok einaste gongen Simon Sigvatsson er nemnd med førenamn og farsnamn,⁴ men det ser likevel ut til at Vågslid kan ta feil i at han ikkje er nemnd, for ein sira Simon (utan farsnamn) er faktisk nemnd, som medinnseglar på DN XIII 55 ([Froland] 1399–1400). Det kan godt ha vore den same presten, korkje tidsavstand eller geografi er til hinder for det. Som før sagt skulle ein ogso ha rekna han som sannsynleg opphavsmann til begge breva, fordi han er prest.⁵ Vågslid set opp DN XIII 55 som “serskild” hand (1989, s. 654), so me får tru han har vurdert handskrifta til å vera for ulik. Men han har altså oversett at Sira Simon er involvert i dette brevet, og drøftar ikkje han som mogeleg skrivar, so me kan ikkje vera sikre på at det er slik (jf. note 11 nedanfor).

Sidsel Winther Egdalen, som har djupgranska diploma frå Aust-Agder, har heller ikkje drøfta nokon mogeleg samanheng mellom dei to breva. Om DN II 545 (27.03.1396, Øyestad) seier ho fylgjande:

Dateringa står i narratio, og det er vist til den i eskatokollen. Heimfestinga står berre i narratio. Utferdarane er Simon Sigvatson, prest i Øyestad og 2 utitulerte menn⁶ som gjer kjent at brørne Ulf og Gudmund Gunnarsson⁷ har skifta arv etter Olaf Gregoriusson. (Egdalen 1994, s. 29)

Og om DN XIII 55 (sept. 1399 – sept. 1400, [Froland]) får me høyra dette:

Dateringa står i narratio med året, men utan dagen, og det er vist til denne dateringa i eskatokollen. Heimfestinga vantar. Utferda-

² Namna blir attgjevne i nynorske former, bortsett frå i direkte sitat.

³ “Brev der en sokneprest er utsteder eller medutsteder, vil vi i regelen trygt kunne regne som egenhendige” (Pettersen 1975: 64).

⁴ Søk i nettversjonen av diplomatariet gjev mange tilslag på ulike skriftvariantar av Simon og Sigvatsson, men heile namnekomplekset finst berre i dette brevet.

⁵ “Ofte har nok prester skrevet brevene, selv om de ikke nevnes blant utstederne” (Grøtvedt 1954b. s. 57).

⁶ Arne Ulfsson og Eindride Gunnarsson (min note).

⁷ Her ser det ut til at Egdalen har vidareført ein feil frå samandraget i diplomatariet. Der står: “Tre Mænd kundgjöre, at Brödrene Ulf og Gudbrand Gunnarssöner hadde skiftet Arven efter deres Fætter Olaf Gregoriussön.” Men ingen Gudbrand Gunnarsson (DNs versjon) og heller ingen Gudmund Gunnarsson (Egdalens versjon) opptre i brevteksten. Derimot har brørne Ulf og Bjørn Gunnarsøner selt all sin arv etter Olaf Gregoriusson til Gudbrand Ellingsson.

ren er Ketil Aslaksson som gjer kjent at han sel jorda si i Espeland som er 10 månadsmatleige til Gunnar Torgilsson (jfr. Vågslid 1989:654). I brev 17⁸ kjøper Gunnar Torgilsson den andre halvparten av garden Espeland. (Egdalen 1994, s. 32)

Ho nemner ikkje at sira Simon er medinnseglar (*sætti siri simvn sit insigli mædr minv insigli firi þetta bref er giort var a degi ok are sem fyr segir*).

Seip (1961, s. 26) har med begge breva i sitt materiale (som døme på brev med forma *sia*), utan å nemna at det kan vera samband mellom dei.

2 Om å identifisera skrivarhender

I sin store artikkel om “Gunnleik Ormsson – en skriver og hans norm” fører Kristin Bakken (1997a) ein svært grundig diskusjon om metode og kriterium for å identifisera skrivarhender i mellomalderdiplom. Eit opplagt kriterium er tilstrekkeleg nærleik i tid og stad,⁹ og om ein ogso har same person, er det naturleg å gå ut frå at det er same hand. Men det viser seg at det stemmer ikkje alltid: Til dømes står Håvard Jonsson, prest i Lyngdal, som utstedar av både DN XVIII 32 frå 1388 og DN VII 323 frå 1390, “men det er etter målet heilt tydeleg skrive med annar hand” (Vågslid 1989, s. 570). Det brevet er derfor sett opp som “serskild hand” hos Vågslid (1989, s. 587), og sameleis hos Gro Schimmelpfennig (1985, s. 9). At same person står som utstedar er ikkje nok, “både paleografisk likhet og ortografisk likhet er nødvendige forutsetninger for å regne med skriveridentitet i originalhåndskrifter” (Bakken 1997a, s. 7).¹⁰

For å kunna føra saman brev under same hand, krevst det altså både

- tilstrekkeleg nærleik i tid og stad (eventuelt same person),
- tilstrekkeleg likskap i paleografien og
- tilstrekkeleg likskap i ortografien.

Men kva som er tilstrekkeleg likskap, er i noko mon eit skjønsspørsmål, og i mange arbeid står det rett og slett berre “same hand” (soleis gjen-

⁸ DN IV 807, frå Holt, 1418 (min note).

⁹ Om same person er nemnd, kan det vera identitet sjølv om stadene ligg langt frå ein annan, fordi det fanst mobile skrivarar, jf. m.a. Pettersen 1990, s. 4.

¹⁰ I avskrifter må ortografiske trekk tilleggjast mindre vekt enn paleografiske, jf. Kyrkjebø: “Dei sterkaste kriteria for skrivaridentifiseringa vil eg hevde er dei paleografiske. Forma på skrifteikna, og særleg på detaljar av skrifteikn, er noko som ligg meir fast i handa enn ortografien gjer” (2003, s. 22 f.).

nømgåande i Vågslid 1989, Blom 1992, s. 451). Og sjølv sagt finst det skriftstykkje som er so hoggande like at argumentasjon rett og slett er overflødig, slik som t.d. DN XV 21 og DN XV 22, som Schimmelpfennig fører saman under ei hand. “Skriften virker helt identisk”, seier ho (Schimmelpfennig 1985, s. 24), og eit augnekast på handskriftfotoa kan overtyda alle om at ho har rett.¹¹ Andre gonger er det meir problematisk, og ulike granskarar har vore av ulik meining og sett ulikt strenge krav, noko som kan føra til svært ulike konklusjonar.¹² Kristin Bakken framstiller eksemplarisk tydeleg kva krav ho stiller, og korleis ho kjem fram til sine konklusjonar. Ho minner om at “lik” og “ulik” er relative omgrep, og at “helhetsinntrykket av et håndskrift skulle dermed kunne variere avhengig av variasjoner i skriveredskap, størrelsen på pergamentet, tida skriveren har hatt til rådighet, og skriverens alder” (Bakken 1997a, s. 8).

Her kan det leggjast til at ikkje berre alder, men ogso fysisk og psykisk dagsform kan spela inn, for sjølv med berre kort tidsavstand kan skrivaren vera trøyt og lei, sjuk eller full. Slike omstende kan verka inn på handskrifa. Folk kan ogso endra handskrifa si, eit kjent døme på det er Henrik Ibsen, som la seg til heilt ny handskrift i 1866, “istedenfor en alminnelig og nokså slurvet skråskrift skapte han en egenartet, fast og steil, nesten bakover-hellende skjønnskrift” (Bull 1960, s. 362). Det spørst ei streng paleografisk gransking ville godteke det som same hand før og etter “forvandlinga”? Ogso mindre kjende skribentar kan produsera tekst med svært variabel skrift, jamvel i løpet av same dagen. Når folk sit og skriv opp til åtte timar i strekk (td. til skriftleg eksamen), blir det i mange tilfelle stor skilnad på skriftbiletet frå fyrste til siste sida i dei innleverte manusskripta, sjølv om kvart manus bevisleg er produsert av berre ei hand. Den individuelle variasjonen er stor. Det må me ogso rekna med han har vore i norrøn og mellomnorsk tid.¹³

Nærleiken i tid og stad, og det faktum at den same personen er nemnd,¹⁴ gjer det rimeleg å samanlikna dei to breva med tanke på å eventuelt kunna

¹¹ Vågslid 1989 har utstedaren, Jon Torkjellsson, prest i Audnedal, som skrivar i DN XV 22 (1989, s. 418), medan han har ført opp DN XV 21 som “Serskild hand” (1989, s. 376). Dermed er dette eit nytt døme på at Vågslid fører opp for mange skrivarhender (andre døme hos Blom 1990, s. 450 f. og Bakken 1997a, s. 4).

¹² Som eksempel på det nemner Bakken at to forskarar (van Wenen og Westlund) har kome fram til høvesvis éi og tolv skrivarhender i det same handskriftet (Bakken 1997a, s. 5).

¹³ Korleis me sjølve skriv, kan eventuelt påverka tolkinga. Individuelle personlege erfaringar er ein komponent i forforståelsen (Gilje og Grimen 1993, s. 148). Den som skriv uregelmessig, vil kanskje akseptera større variasjon frå same hand enn ein som alltid skriv regelmessig?

¹⁴ I DN II 545 står det *si... sigvætsson prester a eyestadum*, siste delen av namnet er utydeleg og utfyllt som Si[mon] av utgjevaren. I DN XIII 55 står det tydeleg *siri simvön*.

føra dei til same hand. Kristin Bakken seier at ein kan samanlikna helheitsinntrykk “ved å legge de aktuelle skriftstykkene ved siden av hverandre for å se om de ligner” (1997a, s. 8). Ved fyrste augnekast er ikkje likskapen slående mellom dei to breva. Skrifta i DN II 545 verkar meir føreseggjord, med noko fleire sløyfer og svingar (meir om det nedanfor), enn i DN XIII 55. Dessutan er skrifta monaleg mindre i DN XIII 55. “Skrifta er lita, men jamn og regelmessig. Det er god avstand mellom linjene” (Egdalen 1994, s. 32). Men begge brev er førde i pennen med øvd hand, ganske brei penn og jamnt trykk. Egdalen karakteriserer skrifta i DN II 545 som “klår og ordentleg” (1994, s. 29), og i DN XIII 55 altso som “jamn og regelmessig” (1994, s. 32). Begge brev har ganske bein skrift, god linjeavstand som er den same (ca. 0,6 cm) gjennom heile brevet,¹⁵ og tydeleg orddeling, med bokstavstore mellomrom mellom kvart ord.¹⁶ Begge breva verkar ryddige og ordentlege (jf. Egdalens karakteristikk ovanfor), men fyrsteinntrykket er altso at skrifta i DN II 545 er meir “føreseggjord”, med fleire dekorative krusedullar, medan DN XIII 55 er skrive rett ned, raskt og flytande, utan noko unødig pynt. Ja, so raskt ser det ut til å ha gått at skrifta er utydelegare i dei siste linjene, og skrivaren har ogso utegløymt noko som er skrive til mellom tredje og fjerde siste linje (sjå note 16). Eit anna teikn på at det har gått fort for seg i slutten på dette brevet, er at han daterer med *a degi ok are sem fyr segir*. Men han har faktisk ikkje nemnt nokon ting om dagen før i brevet, berre om året (*a ælivpt are rikis mins vryrdvlegx hæra æiriks mædr gudis naad noxex kvuvger*).

3 Samanlikning av paleografiske trekk

Ved ei noggrannare samanlikning viser dei to breva likevel mange likskapstrekk, ikkje minst når det gjeld frekvente småord som *edr*, *fyr*, *ok*, og *sem*, som ofte ser heilt identiske ut. Når ein aukar skriftstorleiken i DN XIII 55 ved hjelp av fotokopiering, får ein ogso inntrykk av større likskap enn når ein ser på originalstorleiken, der skrifta i DN XIII 55 er monaleg mindre enn i DN II 545. Nedanfor fylgjer ei samanlikning trekk for trekk.

¹⁵ Bortsett frå at der er eit innskot (*ok ervin asbiarnar skuls*) mellom tredje og fjerde siste linje i DN XIII 55.

¹⁶ Bortsett frå i dei siste linjene i DN XIII 55, der det ser ut til å ha vorte for trongt. Skrifta blir endå mindre, og mellomromma skrumpar inn.

3.1 Små bokstavar

a: Begge brev har ein-etasjes <a>, og dei er skrivne på same måten. Mange stader, særleg i DN II 545, er det vanskeleg å skilja <a> frå <e>, meir om det nedanfor.

b: Begge brev har der hovudstaven er bøygd nedover til høgre og går innatt og møter bogen nede, slik at teiknet minner om ein (jf. Seip 1954, s. 116).

c: Finst berre i II 545 (1396), i *kunuct* og *incigli*. (XIII 55 har *kvnnight* og *insigli*). Bokstaven har litt kantete form (jf. Seip 1954, s. 117) i *incigli*, der han er best leseleg.

d: Det er gjennomført <d> for både /ð/ og /d/ i begge brev. I begge brev er <d> skriven slik at staven er bøygd nedover til høgre og lagar ei stor sløyfe (jf. Seip 1954, s. 117), slik at det minner om ei kringle (sjå Brøndum-Nielsen 1943, s. 21). I II 545 (1396) er sløyfa alltid lukka, og oftast svært stor. I XIII 55 er sløyfa jamnt over mindre (men heile skrifta er mindre i dette brevet), og ikkje alle sløyfer er lukka.

e: I begge brev, men særleg i DN II 545, går rundingen so langt nedatt mot grunnlinja at det er svært vanskeleg å skilja <e> frå den einetasjes a-en som er brukt i begge tekstene, ogso på originalen. (Meir om det nedanfor.)

f: I begge brev er det brukt ein variant av insulær <f>. Staven har underlengd, to lukka bogar på høgre sida, og staven som går under grunnlinja har sløyfe, som mest alltid er lukka.¹⁷ På somme av dei er det ogso ein liten, open halvboge på staven øvst til venstre. Teiknet liknar på ein stor B som er senka halvvegs under grunnlinja, med sløyfe nede og evt. krull opp på staven.

g: I begge brev er <g> open under grunnlinja. I DN II 545 har streken som går til venstre under grunnlinja ein ekstra kunstferdig krull nedover att. Denne "pynten" manglar i DN XIII 55. Men ogso i DN II 545 finst det eit par døme på <g> utan forsiring (i *kunuger*, *sagu*). Dei tilsvarar dei enkle, upynta g-ane i DN XIII 55.

h: I DN II 545 er <h> skriven med ei liten bøyg mot høgre nede på hovudstaven, slik at det mest alltid blir eit avstengt rom nede ved grunnlinja. Oppe på hovudstaven er det ei stor sløyfe på høgre sida som er førd

¹⁷ I DN XIII 55 er det ikkje sløyfa under grunnlinja lukka i alle posisjonar (*fulla ok frælsa*, *þiodolfss*, *hæfir* i linje 7 og *fyrta*), men alle desse stadene er skinnnet bulka, og det kan vera grunnen til den defekte sløyfa. Der skinnnet er glatt, er sløyfa heil.

innatt mot hovudstaven, slik at sløyfa mest alltid er lukka. Sløyfa treffer hovudstaven rett over der sidestaven på høgresa byrjar. Sidestaven går ned under grunnlinja med ein fin krull, som svingar fyrst mot venstre og deretter mot høgre.

I DN XIII 55 manglar h-en den vesle bøygen mot høgre nede på hovudstaven, slik at bokstaven mest alltid blir open i botnen (unntak: <h> i *borgar ek honum*, der rommet i h-en er lukka). Oppe på hovudstaven er ei stor sløyfe på høgre sida, som mest alltid er lukka. Somme gonger skjer ho hovudstaven, andre gonger ikkje. Somme gonger går ho innatt på hovudstaven lenger oppe enn der sidestaven byrjar (t.d. i *høyra*), andre gonger går ho heilt ned til startpunktet for denne (t.d. i det andre *hæfir*), på same måten som i DN II 545. Sidestaven går ned under grunnlinja med ein fin krull, som svingar fyrst mot venstre og deretter mot høgre.

i: I DN II 545 er <i> skriven med ei liten bøyg mot venstre oppe (som gjerne heng saman med føregåande bokstav) og ein liten bøyg mot høgre nede. Oftast er i-en markert med ein høgrevend strek (*eirix, þeire, eimni, ellings, biærner, sins, badir, eftir, sin, þui, incigli, firir, giort, deigi*) eller ein strekliknande prikk over (*sigvats, suie, seldi, bedi, eftir, þeira, til, segir*), men det hender prikken manglar (t.d. i *kendis, ikaup*). I DN XIII 55 manglar i-en den vesle krullen mot høgre nede, om ikkje då bokstaven er hengd saman med etterfylgjande bokstav. Ofte er i-en markert med ein høgrevend strek (t.d. i *sina, mins, æiriks*), eller ein strekliknande prikk over (t.d. i *kunnight*), men det hender han manglar (t.d. i *keatil, vl, leigu*).

j: Bokstaven <j> er brukt nokre gonger i DN II 545, nemleg i frasen *ja ok handr band*¹⁸ (to gonger tydeleg og ein gong utydeleg) og to gonger som preposisjon /i/ (ein gong tydeleg og ein gong utydeleg). Her har j-en litt overlengd og tydeleg underlengd. Både DN og Egdalens diplomatariske avskrift¹⁹ har to belegg på <j> i DN XIII 55, begge gonger som preposisjon (*j millium* og *jhvrfa nesi*). Men kontroll mot original har ikkje overttydd meg om at teiknet har underlengd i desse posisjonane, heller tvert imot.

k: I DN II 545 er <k> skriven slik at hovudstaven er bøygd nedover til høgre oppe og lagar ei stor, lukka sløyfe. Somme stader er sidestaven

¹⁸ Skrive som *handr band, handr bande* (hyperkorrekte former) og ein gong *hander bande*.

¹⁹ Egdalen har laga diplomatariske avskrifter av materialet sitt, der ho markerer oppløyste forkortingar. Bortsett frå liten førebokstav i personnamn samsvarar avskrifta med den trykte utgåva av DN.

bøygd innatt mot hovudstaven både oppe og nede, slik at han dannar to småe, lukka rom. Teiknet ser då ut som ein liten B med ei ekstra sløyfe over bogane, altso tre avstengde rom på høgresida (td. i *kunuct*, *kununger*). Men t.d. i *kaup* er den nedre sidestaven ikkje førd innatt på hovudstaven nede, slik at bokstaven blir open i botnen. I DN XIII 55 er sløyfa jamnt over mindre, og går oftast innatt på hovudstaven høgre oppe enn sidestaven (t.d. i *ek*, *kvnnight*, *kvnvgr*, *kænnest*), slik at det blir eit mellomrom mellom sløyfa oppe på hovudstaven og den på sidestaven. Somme gonger skjer sløyfa hovudstaven, andre gonger ikkje (jf. <h> ovanfor). I DN XIII 55 er den nedre bogen på sidestaven ikkje førd innatt på hovudstaven, so bokstaven er alltid open i botnen.

l: I begge brev er <l> skriven med ei sløyfe til høgre oppe på hovudstaven som går innatt mot hovudstaven, vanlegvis utan å skjera han. I DN II 545 er rommet som sløyfa dannar oftast lukka (unntak: *vilju*, *laupars*, *ellingsson*, *fullu*). I DN XIII 55 er det vanlege at sløyfa ikkje går heilt innatt på hovudstaden, og dermed ikkje lukkar rommet. Men unntak finst (t.d. i *keatil aslakss*).

m og n: Begge bokstavane har krok til venstre som går nesten eller heilt nedatt på grunnlinja og ofte er hengd saman med føregåande bokstav inne i ord. Bokstaven <m> har dermed tre bogar eller to bogar og ein halvboge. Bokstaven <n> har to bogar, eller ein boge og ein halvboge. I begge brev kan <n> av og til forvekslast med ein <u>. I DN XIII 55 har m-ane i ordslutt i forkortingane *Ollm mom* (med forkortingsstrek over) ei forlenging på sluttstaven som går ned under grunnlinja og endar i ein liten krull (jf. Seip 1954, s. 17). Andre m-ar i brevet manglar denne forsinga.

o: Bokstaven er litt kantete og hallar mot høgre i begge brev. Ofte er han spissa på toppen, men det finst einstaka døme på at spissen er på høgresida (t.d. i det nestsiste *ok* i DN II 545 og i *porgiulssyni* i DN XIII 55)

p: I begge brev er hovudstaven bein under grunnlinja, men han har ein liten krok oppe til venstre som kan hengja saman med føregåande bokstav (t.d. i *up* i DN II 545). Bogen som sidestaven dannar, ser ut til å vera open oppe, slik rommet ikkje blir lukka. Sidestaven skjer so vidt hovudstaven nede.

r: Det er brukt kløyvd <r> i begge brev. Fasongen er den same, men i DN XIII 55 går han i dei fleste tilfella litt ned under grunnlinja.

s: Det blir nytta lang <s> i begge brev. Fasongen er den same, hovudstaven er rett nede og har alltid underlengd. I DN II 545 har han av og til ogso overlengd, og ofte har han ein liten hake oppe som peikar mot ven-

stre (t.d. i *segir*). I begge brev er det nokre spreidde døme på at kroken oppe til høgre er bøygd innover mot hovudstaven so det nesten blir eit lukka rom (t.d. i *nesta* og *gudas* i DN II 545, i *espiland* i DN XIII 55).

t: I begge brev er <t> skriven med ein krok nede til høgre. I DN XIII 55 er det brukt låg <t>, hovudstaven går ikkje høgare enn tverrstreken. Same typen er brukt i DN II 545, men i dette brevet er det også døme på ein høg <t> med hovudstav som kryssar tverrstreken, t.d. i *eyesta(d)um*.

þ: Det er tradisjonell bruk av <þ> i begge brev (jf. Egdalen 1994, s. 29, 32). I DN II 545 har hovudstaven overlengd med sløyfe oppe til høgre, som oftast går innatt på hovudstaven og dannar eit lukka rom. Bogen på høgre sida er oftast lukka. Dertil går det oftast ein hårstrekk gjennom bokstaven, slik at han somme stader kan minna om ein B med loddrett gjennomstreking, eller jamvel om ein dobbel-B med bogar på begge sider av hovudstaven. Utforminga vekslar mykje i same brevet, alle dei 10 forekomstane i brevet er meir og mindre ulike, og ingen av dei andre bokstavane er so ulikt skrivne.

I DN XIII 55 har hovudstaven overlengd med sløyfe oppe til venstre, som går innatt på hovudstaven og dannar eit lukka rom, og han har også underlengd med bøygd til venstre. Tverrstreken kryssar hovudstaven og er bøygd oppover på venstre sida, på høgre sida dannar han ein boge som ofte ikkje er lukka, slik at bokstaven blir open i botnen. Men han kan også vera lukka, soleis i *þiodolfs* (siste gongen).

u: I begge brev er <u> skriven på same måten, med ein heller bein inngangsstrek frå venstre, og to bra tydelege vinklar i botnen. <u> og <v> blir brukte om eit anna i begge brev, <v> for /u/ er særleg vanleg i DN XIII 55, sjå nedanfor.

v: I begge brev er <v> skriven på same måten, med ein litt bøygd inngangsstrek frå venstre, og ein halvrund sving nede i botnen. I DN II 545 blir <v> (og <f>) av og til erstatta av <u> (sjå nedanfor).

x: Denne bokstaven har ulik utforming i dei to breva, og dei tre døma i DN II 545 er heller ikkje heilt like. I den fyrste forekomsten (*vyrdulax*) startar bokstaven med ein nedverbøygd inngangsstrek høgt oppe til venstre som går ned i ei lukka sløyfe litt under grunnlinja. Deretter kryssar streken hovudstaven, og går oppatt til høgre i ei lukka sløyfe over grunnlinja, medan det ikkje er lukka sløyfe i dei to andre forekomstane. I *vyrdulax* har bokstaven lite underlengd, og ser ut som ein etter måten høg bokstav, samanlikna med dei andre forekomstane. I ordet *eirix* heng inngangsstreken saman med føregåande bokstav, og det same gjer han i *norex*, det er nok grunnen til bokstaven blir lågare her.

I DN XIII 55 er dei to forekomstane (*vyrdvlegx* og *norex*) av same type. I *vyrdvlegx* er rett nok bokstaven noko utblingra, men det er klårt same type som i *norex*. Der kan bokstaven minna om ein litt skråstilt, omvend R, der berre bogen er over grunnlinja. Staven til høgre under grunnlinja er litt kortare enn den til venstre. Det er ikkje lukka sløyfe under grunnlinja i nokon av dei to forekomstane, derimot er det eit lukka rom over grunnlinja, utan overlengd.

y: Ogso denne bokstaven er ulikt utforma i dei to breva. I DN II 545 byrjar bokstaven med ein nedoverbøygd krok oppe til venstre, som av og til heng saman med føregåande bokstav, av og til ikkje. Han går ned under grunnlinja, og i nokre høve bøyer han lett mot venstre. Den høgre staven er i nokre høve bøygd mot venstre oppe, slik at han nesten dannar eit lukka rom. Men i mange tilfelle dannar opet mellom dei ein open, spiss vinkel, som ofte er forsynt med ein ståande strek eller prikk.

I DN XIII 55 ser bokstaven ut til å byrja med ein nedoverbøygd krok oppe til venstre, som av og til heng saman med føregåande bokstav. Deretter er han førd i ein v-liknande spiss, nedatt til grunnlinja og under denne, der han ofte bøyer oppatt mot høgre i ein krok. I vinkelen over grunnlinja er det ofte plassert ein prikk (*fyr*) eller strek (*fyrta*).

æ: I den prenta versjonen av DN II 545, og sameleis i Egdalens diplomatariske avskrift, er det ein forekomst av <æ>, nemleg i *sigvæts*. I mi lesing av originalen (med aukeglas), kan eg vanskeleg få dette til å vera noko anna enn ein <a>. Derimot nær sagt myldrar det av æ-ar i DN XIII 55, sjølv om der kanskje er vel mange i trykkversjonen.²⁰ Ligaturen er skriven som ein ein-etasjes <a> av den typen som er vanleg i brevet, med ei lykkje opp til høgre, slik at bokstaven liknar på eit liggjande 8-tal som ikkje går heilt saman på midten (jf. Halveg 1988, s. 59).

ø: I DN II 545 er det berre ein forekomst, i *brøder*. Bokstaven er skriven som ein <o> med skråstilt tverrstrek, som som skjer ringen både oppe og nede. Tverrstreken skrånar litt mot venstre. I XIII 55 er det ein tydeleg forekomst i <ø> (i *høyra*)²¹ og ein utydeleg (i *øfsta*). Bokstaven i *høyra* er skriven som ein <o> med skråstilt tverrstrek, som skjer ringen både oppe og nede, og er forsynt med lukka sløyfe mot venstre oppe og bøygd mot høgre nede. Tverrstreken skrånar tydeleg mot høgre. I *øfsta* er teiknet ein <o> som er forsynt med ei lykkje oppover mot høgre oppå ringen, og ein skråstilt strek nedover til venstre under ringen. Der går ingen tverrstrek

²⁰ Lesing av originalen har overttydd meg om at rotvokalen i *sætti* (*siri simvōn sit insigli*) må lesast som <e>.

²¹ I DN II 545 er ordet utydeleg, og det er utfyllt som *h[ey]ra* i DN.

gjennom ringen, men det er ein bulk i skinnet her, og det kan vera årsak til det manglande sambandet mellom lykkja oppå og streken under. Om det hadde vore ein tverrstrek, hadde han skrâna klart mot høgref, på same måten som i *høyra*.

3.2 Store bokstavar

I DN XIII 55 er det stor førebokstav i inngangen av brevet, o-en i *Ollum* er svært brei og nesten like høg som dei etterfylgjande l-ane. Dessutan er han pynta med to gjennomgåande vertikale strekar, slik at det blir danna tre rom inni bokstaven, og ein prikk i kvart av dei to romma på kantane. Egdalen set inn stor <o> i den diplomatariske avskrifta av DN II 545, men initialen her er ikkje større enn vanleg. Derimot er han forsynt med ein liggjande tverrstrek.

3.3 Interpunksjon og orddeling

Skiljeteikn finst ikkje i noko av breva. Orddeling ved linjeslutt er ikkje markert, men der det finst, går delinga i stavingsgrensa i samansetjingar, *gud brande* og *up borit* i DN II 545, og i *millivm* i DN XIII 55 (elles i brevet skrivne i eitt, *imilivm*).

3.4 Særskrivning

Kristin Bakken legg vekt på korleis skrivaren handsamar samanliknbare grupper av substantiv, og ho djupgranskar patronym, uttrykk frå jordegodsrekninga og dagnemningar (1997a, s. 20 f.). I desse to breva er patronyma alle stader forkorta, ein jordegodsterm finst berre i DN XIII 55 (*mamato leigu*) og ei dagnemning berre i DN II 545 (*sunnudagen*). Ein type som finst i begge brev, og som derfor er samanliknbar, er samansette gardsnamn. I brevet II 545 finn me *eyestadum* (to gonger), i DN XIII 55 *espiland* (to gonger), *frodoland* (*i frodolands sokn*) og (*i*) *hvrfa nesi*. I brevet DN II 545 er det eine namnet som er belagt, skrivne i eitt,²² i DN XIII 55 er to av dei tre namna skrivne i eitt, medan eitt er særskrive.

Dessutan finst det to-tre ord som er belagde i begge breva, nemleg *handarband* (*handr band*, *handr bande* og *hander bande* i DN II 545, *handabande* i DN XIII 55), *umbod* (*i fullu umbode* i DN II 545, *i fullu* og *loglagt umbode* i DN XIII 55) og *upborit* (*vp borit* i DN II 545,

²² Derimot er personnamnet *gud brande* særskrive ein gong, men då står det i linjeskiftet.

delinga står i linjeskift, *vþbort* i DN XIII 55). Her kan det nesten sjå ut som det tenderer mot fleire særskrivingar i DN II 545. Men skrivaren er ikkje konsekvent, til dømes skriv han både *fyr nemder* og *fyr nemden* med særskriving, men *fyrnemdum* i eitt ord. Det er, etter mi meining, eitt døme på samanskriving (av preposisjon og styring) i DN II 545, nemleg *ikaup*. I DN XIII 55 er skrifta so lita, og so samantrengd på slutten, at det kan vera tvil om orddelinga. Om ein legg vrangviljen til, kan ein soleis lesa både *ifulluok* og *umbodeketils*, og dessutan *ihvrfá nesi*. Men i det store og heile må det likevel seiast at orddelinga i begge breva er rimeleg stø, og fullt på høgd med det me kan sjå i dagens tekstprøver.

3.5 Forkortingar

I begge brev finn me forkortingar i dei vanlege frasane *ollum monnum* og *kvedju guds*.²³ I begge brev er alle patronym forkorta (sjå nedanfor). I begge brev finn me ogso forkortingar for preposisjonen *med*, i DN XIII 55 heile fire gonger (mot ein gong fullt utskreven, som *mædr*), i DN II 545 berre ein gong (mot to gonger fullt utskreven, som *medr*). I DN II 545 er dessutan verbalendingane forkorta i fyrste person plural (*vilium*, *varum*, *sagvum*, *heyrdum*, *settum*)²⁴ med nasalstrek over u-en, og sameleis dativendingane (*eyestadum*, *eyestaum*, *agdum*, *fyrnemdum*). I DN XIII 55 er pronomenet *þeim* forkorta ved kontraksjon (*þm*).

I DN II 545 er *ollum monnum* forkorta *ollm* med forkortingsstrek over m-en, og *mom* med forkortingsstrek, forma som ei liggjande sløyfe, over heile ordet. Frasen *qvedju guds* er forkorta som *q g* med forkortingsteikn,²⁵ q-en har bein hovudstav og ein påsett hake på høgresida under grunnlinja (jf. Seip 1954, s. 17), med ei påhengd, lukka sløyfe i x-høgd,²⁶ medan g-en er av den sorten som er mest vanleg i brevet, med ein lang, svinga krok mot venstre nede under grunnlinja. Etter g-en og samanhengd med han fylgjer eit s-liknande teikn (jf. Seip 1954, s. 125 f.), forma som ei stor, rund sløyfe på høgresida i b-høgd²⁷ og ein rett stav ned under grunnlinja.

²³ Her og nedanfor er frasane utfylte etter tekstens indre "norm", med <o> og <d> for <q> og <ð> i normalisert norrønt.

²⁴ I DN XIII 55 finst ikkje fyrste person plural.

²⁵ Jf. Svensson 1974, s. 44: "Suspension markeras med en båge, en släng eller ett streck av skiftande utseende över ordet eller en del av ordet".

²⁶ "Högda mellom grunnlinja og linje 2 vert kalla x-høgda. Bokstaven <x> fyller heile dette rommet" (Svelling 1999, s. 47).

²⁷ "Högda mellom linje 1 og 2 er b-høgda. Overlengda på bokstaven fyller dette rommet" (Svelling 1999, s. 47).

Alle patronym, *sigvatsson*, *gunnesson*, *vlfsson*, *ellingsson*, *gunnersson* (to gonger), *gregoriussón*, er forkorta. Kristin Bakken seier at “vanligvis forkortes både <u>/<o> og <n> slik at det bare skrives <s> og forkortelsestegn” (1997a, s. 2). Seip opplyser at “For ordet *sonr* i ulike kasus blir brukt et tegn utviklet av *f*” (1954, s. 82).²⁸ Her ser det ut til å vera ein ligatur av (høg) <s> og forkortingsteiknet. Det er forma med to loddrette strekar med krok oppe til høgre, ein ekstra boge på den høgre staven og sløyfe ned under grunnlinja, slik at det blir danna fem, eller jamvel seks lukka rom (i *gregoriussón*). Teiknet kan minna om stor B med dobbel hovudstav og underlengd (med sløyfe under grunnlinja). Det står til vanleg ingen <s> mellom farsnamnet og forkortinga, men patronymet i *uluer gunnerss* kan likevel lesast som <s> + forkortingsteikn, og i det tilfellet manglar forkortingsteiknet både den doble hovudstaven og den ekstra krullen oppe til høgre.

Dativendingar (*eyestadum*, *eyestaum*, *agdum*, *fyrnemdum*) og verbaendingar i fyrste person plural (*viliium*, *varum*, *sagvum*, *heyrdum*, *settum*) er forkorta på same måten, som <u> med nasalstrek over. Preposisjonen *medr* er forkorta ein gong, som <m> etterfylgd av det semikolon- eller tretalsliknande forkortingsteiknet for *-edd* (Benediktsson 1965, s. 92).²⁹ Forkortinga er heilt lik med dei fire forekomstane i DN XIII 55 (sjå nedanfor).

I DN XIII 55 er *Ollum monnum* fort korta som *Ollm* med forkortingsstrek over m-en, og likeeins *ollm* lenger ned (*ollm þm lunnendom*³⁰), men her manglar forkortingsstreken, og *mom* med forkortingsstrek over o-en. Frasen *qvedju guds* er forkorta som *q g* med forkortingsteikn. Begge bokstavane er skrivne små, q-en har bein hovudstav under grunnlinja, utan sving eller sløyfe (jf. Seip 1954, s. 17), g-en er den vanlege som er brukt elles i brevet. Begge bokstavane har forkortingsteikn i b-høg (Svellingen 1999, s. 47), ein apostrof- eller nitalsliknande krull (jf. Seip 1954, s. 60, 144, Svellingen 1999, s. 77) som ser ut til å starta på venstresida, og går ned og møter bokstaven i det høgre øvre hjørnet. Pronomenet *þeim* (normalisert form) er to gonger forkorta som *þm*, utan forkortingsteikn over. Patronyma (*aslaksson*, *þorgiwlssyni* og *þiodolfsson*) er

²⁸ “Et lignende tegn kan sammen med g bety *guds* eller *gudes*” (Seip 1954, s. 82, 123, 125 f.)

²⁹ Benediktsson omtalar det rett og slett som semikolon (1965, s. 92), medan Kroman kallar det “et semikolonaktigt Tægn” som etterkvart vart “skrevet omtrent som arabisk Tretal” (1944, s. 40). Bruken er omtalt i Kroman 1982 (I, sp. 6 f., XVIII, sp. 392), sameleis Vågslid 1930, s. 40, Brøndum-Nielsen 1943, s. 31f., Seip 1954, s. 125, Jansson 1974, s. 99, Svellingen 1999, s. 57.

³⁰ Endinga er utydeleg, ogso i originalen.

forkorta slik at (vanleg høg) <s> står, medan *-son* er erstatta av forkortingssteiknet. Teiknet kan minna om ein B med ei ekstra sløyfe under grunnlinja, og det liknar på den <f>-en som er brukt i begge brev, det ser ein særleg godt i *þjodolfs[son]*, der dei står jamsides. Men samanlikna med <f> manglar forkortingsteiknet kroken til venstre oppe på hovudstaven. Preposisjonen *medr* er forkorta (fire gonger) som *m* og det treltalsliknande forkortingsteiknet for *-edd* (sjå ovanfor). Dessutan finn me to gonger den vanlege forkortinga *mamato*, for (normalisert) *mánaðarmatarból*, jordveg som ein betaler ein *mánaðarmat* i landskyld av.

3.6 Oppsummering av paleografien

Det er både likskapar og ulikskapar mellom dei to breva, og ved ei gran-sking bokstav for bokstav er likskapen faktisk større enn det fyrsteinntrykket fortel oss. Mange bokstavane er skrivne likt (<a>, , <e>, <f>, <n>, <o>, <p>, <u>, <v>), eller delvis likt (<g>, <m>, <s> og <t>), og mange frekvente småord er heilt like i dei to breva. Kristin Bakken set opp storleiken på pergamentet som ein faktor som påverkar skrifta (Bakken 1997a, s. 8). Skinnflata er monaleg større i DN II 545, og det kan vera ei årsak både til at skrifta er større, og at til at det er fleire forsiringar i dette brevet enn i DN XIII 55. Derfor er det vanskeleg å konkludera på grunnlag av paleografien åleine.

4 Ortografi

Kristin Bakken minner betimeleg om at “det er vanskelig å beskrive ortografi uten å trekke inn de fonologiske realitetene ortografien uttrykker”, og særleg vanskeleg er det “på bakgrunn av en situasjon der ortografien for en del var avhengig av fonologisk variasjon” (1997a, s. 22). Det blir ikkje mindre komplisert av det faktum at den viktigaste kjelda til vår kunnskap om fonologien nettopp er skrift, “de fonologiske realitetene formidles via ortografien” (Bakken 1997a, s. 27).³¹ Når me skil mellom ulike nivå med ulike klammetypar, inneheld grafemklammene skriftteikn, bokstavar som me faktisk kan sjå (sjølv om ikkje alle ser det same), medan det me set i fonemklammar er kunnskap som generasjonar av forskarar har bygt opp gjennom trottig studium av dei skrivne kjeldene.

³¹ “Ved en undersøkelse av eldre skrevne kjelder er det skriftformene vi kan finne noe sikkert om, ikke om talemålsformene” (Pettersen 1975, s. 22).

4.1 Diftongar

Diftongen /au/ er skriven to gonger med <au> (*laupars*, *kaup*) og ein gong med <ev> (*sievnde*) i DN II 545, ingen belegg i DN XIII 55. Diftongen /ei/ er skriven med <ei> (*þeim*, *eirix*, *þeire*, *einni*, *þeir*, *seineste*, *þeire*) i DN II 545. Dertil kjem eit belegg med “falsk” (uetymologisk) diftong (*deigi*). Monoftongert form finst i namnet *Endride* (jf. Seip 1931, s. 250). I DN XIII 55 er diftongen skriven fullt ut som <æi> (*æiriks*) og som <ei> (*leigu*). Elles er han forkorta (i *þm*), forkortingane er oppløyste med <æi>.³² Diftongen /ey/ er skriven med <ey> i DN II 545, i *heyra* (utydeleg), *eyestadum*, *eyestaum*, og *heyrdum*, og med <øy> i DN XIII 55 (*høyra*).

4.2 Sekundærdiftong

“I utgreidingi um rygjamaalel [sic!]³³ er det umtala, at frammed sjøsida av Agder vil gamall stutt vokal liksom i Ryfylke og SSHordland framfor *gi* (>nyn. *je*) halda seg stutt ogso i vaar tid (*hagi* > *haje*) eller renna saman med *j* til ein tviljod (*haie*, *haije*)” (Hægstad 1916, s. 83). Det siste ser me truleg eit døme på i DN II 545, der dativ singular av *dagr* er skrivi <deigi> (jf. Egdalen 1994, s. 174).³⁴

4.3 Ulike konsonantsamd

Egdalen seier om DN II 545 at “Konsonantsambanda har <ft>, <m>” (1994, s. 29), og om DN XIII 55 “Konsonantsambanda har <pt> *alivpt*, <fs>, <sl>” (1994, s. 32). Egdalen skriv om “konsonantsambanda” utan å presisera nærare kva samband ho meiner, men dei ho omtalar, viser tydeleg at ho byggjer på Indrebø: “Både austvaldet og vestvaldet gjorde umskiping med konsonantlagi *ft*, *fs*, *mn*, *sl*: *pt*, *ps*, *fn*, *tl* — men på *kvar sin måte*” (1951 s. 132). I DN II 545 er <ft> bevart med fire belegg i *eftir*, og i konsonantsambandet /fn/ er overgangen til /m/ belagt i *fyrnemd-* (tre gonger i ulike kasus). I DN XIII 55 er konsonantsambandet /ft/ belagt

³² Egdalen skriv på side 103 at <æi> ogso er belagt i pronomenet *þeim*, men i den diplomatariske avskrifta har ho markert *þæim* som oppløyste forkortingar, som det òg er.

³³ Hægstad 1915, s. 60 f.

³⁴ At /g/ har gått over til /j/ (som gjev grunnlag for diftongering), ser me ogso av omvendte skrivemåter med uetymologisk *g(b)* (jf. Seip (1931, s. 176, 304). I DN XIII: 55 finn me omvendte skrivemåte med uetymologisk <g> i *nygu* (jf. Hægstad 1916, s. 131 f., Egdalen 1994, s. 161).

med både <pt> (i *aliþpt*) og <ft> (i *þfsta*). Konsonantsambandet /fn/ er ikkje belagt i dette brevet.

Konsonantsambandet /sl/ er derimot berre belagt i DN XIII 55, i mannsnamnet Aslak (to gonger), og sjølv om /sl/ kan gå til /tl/ ogso i personnamn (som Åslaug og Åslák, sjå Vågslid 1988, s. 417 f.), so fylgjer *propria* på mange måtar andre reglar enn appellativ.³⁵ Fonologiske endringar verkar ogso i namn, men prosessen går ikkje på same måten og med same farten i onomastikonet som i leksikonet.³⁶ Derfor kan stadnamn t.d. fortelja oss at språkendingar som seinare er reverserte, har hatt større utbreiing tidlegare (jf. Frøyset 1957, s. 296, Bakken 2001b, s. 73, Haslum 2004, s. 155 ff.).

I Kristin Bakkens material er skrivemåten <kt> for morfofonemisk /gt/ eitt av mange indisia på skrivaridentitet (1997a, s. 22). Dette trekket er belagt i begge brev og skrive ulikt. I DN II 545 er skrivemåten *kunnuct*, medan DN XIII 55 har *kunnight* og *loglagt*. I same retning peikar skrivemåten av morfofonemisk <gs>, DN II 545 har *vyrdulax*, medan DN XIII 55 har *vyrdulegx*. Men i begge brev er det skrive *norex*.

Ei oppsummering av konsonantsambanda blir då at /ft/ er belagt som <ft> i begge brev, men i DN XIII 55 finn me det ogso som <pt>. Morfofonemisk /gt/ er belagt i begge brev, og skrive ulikt, som <ct> i DN II 545 og som <ght> og <gt> i DN XIII 55. Morfofonemisk /gs/ er belagt i begge brev, og skrive både likt og ulikt, som <x> i DN II 545 og som <gx> og <x> i DN XIII 55.

4.4 Distribusjon av <f> og <v/u>

I framlyd blir /f/ alltid skriven som <f> i begge brev, i DN II 545 *fullu*, *fyrnemd*- (tre gonger i ulike kasus), *fyrste*, *firir* og *fyr*, i DN XIII 55 *frodoland*, *fulla* (to gonger i ulike kasus) *frælsa*, *forno*, *fiþgura* (to gonger), *fyrta* (fyrsta), *firi* og *fyr*. Sameleis finn me alltid <f> etter vokal i DN II 545, *bref* (to gonger), *eftir* (fire gonger), *af* (to gonger), *hafde* (to gonger), *olaf* (to gonger), og med få unntak ogso i DN XIII, *bref* (to gonger), *hæfir* (tre gonger), *ifra*, *stafsstoda*, og *þfsta*. Unntaka er *breve* og talordet *aliþpt*,³⁷ som nemnt ovanfor. Etter konsonant er det mykje meir vakling.

³⁵ Jf. diskusjonen om korvidt namn skal klassifiserast som ein eigen ordklasse (som i Christensen og Kousgård Sørensen 1972, s. 9 ff.), eller om dei er ei undergruppe av substantiv (som i *Norsk referansegrammatikk*, Faarlund m.fl. 1997), sjå m.a. Dalberg 1989, 2002, Bakken 2000a og b, 2002, Hagen 1998, Haslum 2002 og Pamp 1994.

³⁶ Sjå t.d. Bakken 1997b, 2001a og b.

³⁷ Egdalen tolkar dette som døme på austnordisk bryting y/i > ju (1994, s. 100).

I DN II 545 finn me <f> i *halfv/halfu*, i *erft* og *arf* og i patronymet *vlfs-son*. Derimot er det tilsvarende førenamnet (Ulf) skriva med <u> (tre gonger, *vluer/vlue*) og <v> (ein gong, *vlver*). I DN XIII 55 finn me <f> i *þiodolfs* og i *hvrfa nesi*, men <v> i *ervingium* og *ervin*.

4.5 Distribusjon av <u> og <v>

Som nemnt ovanfor blir <u> ofte erstatta av <v> i begge brev, både i framlyd (t.d. i DN II 545: *ymbode*, *vpborit*, *vp*, i DN XIII 55: *vpbort*, *ymbode*, *vttan*), innlyd (t.d. DN II 545: *sagv[m]*, DN XIII 55: *fvlla*, *svnar*, *millivm*) og utlyd (t.d. i DN II 545: *halfv* og i DN XIII 55: *tiv*, *minv*). Denne bruken ser ut til å vera mest vanleg i DN XIII 55, der er <v> for <u> svært utbreidd, og kanskje meir konsekvent.³⁸ I DN II 545 finn me t.d. både *halfu* og *halfv*, og i dette brevet finst det også døme på at <v> (ogso <v> av /f/, i *uluer*) blir erstatta av <u> i innlyd (*suie*, *sua*, *þui*).

4.6 Distribusjon av <æ>

Bokstaven <æ> er ikkje brukt i DN II 545,³⁹ medan han er svært vanleg i DN XIII 55: *ædr* (to gonger), *keætil* (ogso belagt som *ketil*), *gæra*, *ælivpt*, *hæra*, *æiriks*, *kænnest* (ogso belagt som *kennest*), *mædr*, *hæfir* (tre gonger), *sælt* og *frælsa*. (Men derimot etter min oppfatning ikkje i *setti*, sjå ovanfor i note 20).

4.7 Markering av konsonantlengd

I begge brev er dei lange konsonantane oftast dobbeltskrivne. I begge brev er det likevel døme på at at konsonantar som i normalisert skrift er lange, blir skrivne med berre ein bokstav. I DN II 545 finn me *kunuct*, *anare*, *þen* (to gonger), *vpboret*, *sanynde*, *incigli* og *fyr*, medan i DN XIII 55 står det *hæra*, *vpbort*, *ol*, *imilivm* (ogso belagt som *millivm*), *insigli* og *fyr*. I begge brev er det også døme på det motsette, at det me kjenner som korte konsonantar er dobbeltskrivne. I DN II 545 finn me *ollaf* og *arre*, i DN XIII 55 *vttan*.

³⁸ Egdalen seier at “<v> er konsekvent nytta for ‘u’ både initialt, i innlyd og i utlyd” (1994, s. 32). Men <u> er belagd i brevet, både i innlyd (*gudis*, *gunnare*) og utlyd (*leigu*, *nygu*, *ervingium*), og Egdalen har desse med <u> i si diplomatariske avskrift (1994, s. 12).

³⁹ Både i DN og hos Egdalen 1994 er det rett nok brukt i patronymet *sigvætsson*, sjå ovanfor.

4.8 Oppsummering av ortografien

Det er både likskapar og ulikskapar mellom dei to breva, og det er ogso mykje variasjon innanfor for same brevet. Men ei samanlikning trekk for trekk styrkjer neppe hypotesen om at det kan vera same skrivaren. Særleg skrivemåten av konsonantsamband og distribusjonen av <æ> talar imot det.

5 Språkform

Som alt nemnt er det på ortografisk grunnlag me kan utleia noko om språkforma. Egdalen påviser eit “austnorsk skriftmønster” hjå skrivaren i DN II 545, av fylgjande grunnar: “<e> står for ‘a’ og ‘u’ i endestavingar og syner såleis reduksjon av trykklette fullvokalar, dessutan er det gjennomført progressiv j-omlyd: *bierner*” (1994, s. 29). Rett nok er <e> i flittig bruk for /a/ i endestavingar,⁴⁰ men det er berre eitt døme på <e> for /u/, i preteritum plural *hafde*. Egdalen diskuterer ikkje språkforma i DN XIII 55 i sin presentasjon av det brevet, bortsett frå at ho seier at det har vokalharmoni (1994, s. 32). (Meir om det nedanfor.)

5.1 Svarabhaktivokal

I DN II 545 er svarabhaktivokalen gjennomgåande skriven med <e>, *prester*, *kunuger*, *vluer* (tre gonger, og ein gong *vlue*), *brøder* og *nemder*, både i diplomatariet og hos Egdalen. Dessutan har både DN og Egdalen *gudes* (jf. Indrebø 1951, s. 119).⁴¹ Skilnaden på <e> og <a> er minimal i dette brevet (sjå ovanfor), og etter mi lesing står det *gudas*. Bokstaven er ikkje til å skilja frå vokalen i det etterfylgjande ordet *nad*. I brevet er det døme på omvende (hyperkorrekte) skrivemåtar i *handr band/e* (to gonger), noko som viser at det ikkje har vore nemnande kvalitetsskilnad på svarabhaktivokalen og endingsvokalen i genitiv.⁴²

⁴⁰ Skilnaden på <e> og <a> er liten (sjå ovanfor), so det er ogso i noko mon eit tolkings-spørsmål.

⁴¹ Termen er her brukt i samsvar med framstillinga hos Indrebø. Han kallar innskotsvokalen mellom /f/, /g/, /ð/ og genitiv-s for svarabhaktivokal (1951, s. 119). I nyare framstillingar blir svarabhaktivokal definert som vokalinnkot framfor /r/, /l/ og /n/ (Beito 1970, s. 67) eller berre framfor /r/ (Almenningen m.fl. 2002, s. 34).

⁴² Brevet har ogso skrivemåten *gudbrandr* i genitiv, men det kan ikkje reknast som hyperkorrekt (korrekt form er med -s).

I DN XIII 55 er svarabhaktivokalen markert med <a> (*aslakar*), <e> (*kvrvøger*) og <i> (*gudis*, jf. Indrebø 1951, s. 119 og note 41). Omvend skrivemåte kan det vera i *vpbort* (normalisert form *uppborit*).

5.2 Vokalreduksjon

Både i diplomatariet og i Egdalens avskrift av DN II 545 er /a/ i endestavingar (og i komposita) attgjeven med <e> i dei fleste posisjonar: *þette* (to gonger), *gunnesson* (+ to gonger *gunnersson*), *sine* (to gonger), *neste*, *sievnde*, *suie*, *þeire* (to gonger), *bierner*, *mate*, *allen* (to gonger), *hander*, *nemden*, *fyrste*, *seineste*, *sanynde*). Dertil kjem to forekomstar av *þen* og ein av *þer* (Egdalen 1994, s. 147). I Egdalens avskrift (og i DN) finn me <a> berre i *h[ey]ra*, *gera*, *herra* og *dana*. Finlesing av originalen har overtydd meg om at endingsvokalen i det fyrste *þetta* ogso må lesast som <a>. Det kan ogso vera tvil på andre punkt, fordi skrivaren gjer so ubetydeleg skilnad på <e> og <a>, men det er påfallande mange døme på <e> for <a> i dette brevet. Endingane med <e> er alle etter lang rotstaving, men ikkje alle ord med lang rotstaving blir skrivne med <e> som endingsvokal. Ord med kort rotstaving (*gera* og *dana*) blir skrivne med endingsvokal <a>, men det er also ogso nokre døme på <a> etter lang rotstaving.

I DN XIII 55 er derimot <a>, med eitt unntak, på plass i alle endingar (og i komposita) der han tradisjonelt skal vera: *þetta* (to gonger), *høyra*, *sina*, *gæra*, *hæra*, *mina*, *fvlla*, *frælsa*, *vttan*, *innan*, *fvvgura* (to gonger), *stafsstoda*, *handabande*, *marretar*, *minnar*, *aslakar*, *fyrta* (fyrsta), *øfsta*, *svnar*, *borgar*, *iordena* og *asbiarnar*. Unntaket er i *siri* (i *siri simvñ*), som har fått <i> i staden for <a>. ⁴³ Til gjengjeld skriv han ogso *loglagt* med <a>.

5.3 Vokalharmoni

Vokalharmoni blir no rekna som eit allment norsk fenomen, medan det tidlegare var rekna som norsk med unntak for sørvestlandsk (Hagland 2013, s. 621). Egdalen finn vokalharmoni i DN XIII 55 og “etter måten mange unntak frå reglane for vokalharmoni” i DN II 545 (1994, s. 120). Det siste er inga overdriving. Skrivaren av DN II 545 brukar nemleg ikkje <o> i endestavingar, berre <u>, og dermed blir det mykje “regel-

⁴³ Forma er belagd før 1350 i fleire brev frå Oslofjords-området (Seip 1931, s. 249). Seip forklarar det som “direkte overføring av vokalkvalitet i rotstavelsen til vokalen i den svake stavelsen” (same).

brot” på dette punktet. Derimot vekslar han mellom <e> og <i>, men det finst mange “avvik” i distribusjonen av dei. Han brukar alltid <i> etter <ei> (*einni, deigi*) og <i> (*rikis, incigli, firir*), bortsett frå i *endride*. Han brukar alltid <e> etter <o> (*norex, vmbode, bode, bore*) og etter <a> (*arne, sunnudagen, are* to gonger, *anare, hafde* tre gonger, *gudbrande* to gonger, *handrbande* to gonger, *bande*), bortsett frå i *badir*. Og so brukar han konsekvent <i> etter <e> (*sendir, eftir* fire gonger, *kendis* to gonger, *seldi, bedi, segir*). Med so mange unntak er det vanskeleg å seia at det er vokalharmoni.

Skrivaren i DN XIII 55 har noko meir regelrett veksling i endevokalane. Han brukar både <o> og <v>, og vekslinga mellom dei stemmer med vokalharmoniske reglar, bortsett frå i *mino* (men *minv* er ogso belagt). Når det gjeld vekslinga mellom <i> og <e>, skriv han ogso rimeleg konsekvent, med <i> etter <i> (*kvinnight, rikis, insigli, firi*) og <e> etter <o> (*norex, vmbode*) og etter <a> (*are* to gonger, *gunnare, handabande*). Men etter <e/æ> vekslar han, han har <e> i *sender, kænness* (to gonger) og *breve*, men <i> i *Keatil* (to gonger), *hæfir* (tre gonger), *legit, nesi, setti, degi* og *segir*. Ogso her er det altso overvekt for <i> etter <e>, sjølv om fleire av forekomstane kan forklarast med føregåande palatal konsonant (jf. Seip 1931, s. 249).

5.4 Manglande u-omlyd

Når ein skal gjera seg opp ei meining om språkform, er (yngre) u-omlyd eit viktig trekk i diskusjonen. Egaldalen ser bort frå uttrykket “ollum monnum” i sin gjennomgang av yngre u-omlyd i trykksterk stilling, fordi “denne formuleringa gjekk i arv frå skrivar til skrivar, utan at eventuelle talemåls eller skriftmålsendingar fekk verka inn på skrivemåten” (1994, s. 78). Det interessante er andre mogelege forekomstar av yngre u-omlyd, om der er ein påviseleg skilnad mellom dei to skriftstykkka. I DN II 545 finn me ikkje døme på yngre u-omlyd anna enn det i faste uttrykket “ollum monnum”. Dei andre stadene der ein kunne ha venta seg omlydsformer, er det utjamna former med <a>: *eyestadum* (to gonger), *agdum*,⁴⁴ *halfo/halfu* (jf. Egaldalen 1994, s. 79). I tillegg finn me i brevet forma *hafde* i tredje person plural. Ogso dette trekket er med og underbyggjer Egaldalens konklusjon om at “Tvillaustr austnorsk skriftmønster må det vera i 2 brev” (1994, s.177), og det eine av dei to er just DN II 545, Øyestad 1396.

⁴⁴ “Utjammingsformer i heimlege stadnamn kan tyda på at vi her har å gjera med ei lokal utjamning av /a/ innan enkelte paradigme og at urunda former er i ferd med å slå gjennom i dialektane” (Egaldalen 1994, s. 80).

I DN XIII 55 finn me forma *oll-* ogso utanfor opningsformelen, nemleg i *ollom þm lunnendom* og i *ol þar imilivm* (jf. Egdalen 1994, s. 79). Men dette er ogso vanlege formlar i dokument av denne typen, og dermed kan ikkje desse forekomstane bli tillagde særleg stor vekt. Det er ikkje andre stader i dette brevet der ein skulle venta å finna u-omlydsproduktet.

5.4 Oppsummering av språklege trekk

Det er variasjonar og inkonsekvensar i begge brev, men ei samanlikning trekk for trekk peikar i kvar sin retning. I DN II 545 er det tydeleg vokalreduksjon, men ikkje i DN XIII 55. Til gjengjeld har dette brevet mykje tydelegare vokalharmoni, noko det knapt kan seiast å vera i DN II 545. Dei sprikande trekka talar imot at dei to breva har same opphavsmann.

6 Underliggjande premisser for skrivarattribusjon

I sin artikkel om norsk eller islandsk skrivar i mellomalderhandskrift har Rune Kyrkjebø sett opp ei systematisk liste over kriteria og premisser i heimfestingsdiskusjonar (2003, s. 30 ff.). Ogso når det gjeld originalbrev, er det underliggjande premisser som styrer våre hypotesar om moglege skrivarar, og den viktigaste er kanskje den om presten som den mest sannsynlege skriftprodusenten. “Ofte har nok prester skrevet brevene, selv om de ikke nevnes blant utstederne” (Grøtvedt 1954b, s. 57). Pettersen slår fast at “Brev der en sokneprest er utsteder eller medutsteder, vil vi i regelen trygt kunne regne som egenhendige” (Pettersen 1975, s. 64),⁴⁵ og etter den regelen må DN II 545 tilskrivast Simen prest. Når breva ikkje kan førast til same hand, blir konsekvensen av det at DN XIII 55 må setjast opp som særskild hand.

Eit anna kriterium, som Vågslid tydeleg brukar, er “å føre sistemann blant utstederne opp som skriver” (jf. Bakken 1997a, s. 4), eller sistemann av fleire skriftlærde utstederar som skrivar: “Det er evlaust ein av dei tri

⁴⁵ Unntak finst, som før sagt. Lyngdalspresten Håvard Jonsson står som utsteder av både DN XVIII 32 frå 1388 og DN VII 323 frå 1390, som er skrivne med ulike hender. Vågslid tilskriv Håvard Jonsson det fyrste (1989, s. 570) og set opp det andre som “særskild hand” (1989, s. 587), men i og for seg kan det vel like gjerne vera omvendt.

fyrste utsendararne som hev skrivi brevet,⁴⁶ og det er vel helst Fjallar Navarson som er nemnd sist av dei tri” (Vågslid 1989, s. 499). Men Vågslid er ikkje konsistent på dette punktet, for han attribuerer ogso ut frå den motsette regelen: “Det er tydeleg Gudtorm Torsteinson som hev skrivi brev a-c, av di han er medseglar i a og fyrste utsendar⁴⁷ i b og c” (Vågslid 1989, s. 429), og “Det er vel helst fyrste utsendar som hev skrivi brevet” (1989, s. 508). Det må tilleggjast at i det siste høvet er “fyrste utsendar” den einaste geistlege av dei fire, og når det gjeld dei tre breva Gudtorm Torsteinsson er involvert i, so er han den einaste geistlege i b og c. Kristin Bakken kritiserer Vågslid, med full rett, for å ikkje gjera greie for kva kriteria han legg til grunn (jf. Bakken 1997a, s. 4), men regelen om presten som skrivar har tydeleg “forkøyrrett” framfor andre reglar hos Vågslid, og rekkjefylgja i hans regelverk ser ut til å vera nokolunde slik:

1. Er det ein prest mellom utstedarane, har han skrive brevet (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 418, 509, 626, 656).
2. Den sist nemnde av fleire utstedarar har skrive brevet (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 98), om då ikkje den eine av dei er prest. I so fall gjeld regel 1 (t.d. Vågslid 1989, s. 418, 626, 656).
3. Er det fleire prestar mellom utstedarane, har den sist nemnde av dei skrive brevet (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 499).
4. Er ein prest nemnd i brevet, utan å vera nemnd mellom utstedarane, har han skrive brevet (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 408).
5. Står same presten som utstedar av to brev med ulike hender, blir det fyrste tilskrive presten, det neste sett opp som “serskild hand” (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 570 og 587).
6. Står berre ein mann som utstedar, har han skrive brevet (sjå t.d. Vågslid 1989, s. 445).

Det fyrste kriteriet gjer presten Simon Sigvatsson til skrivar av DN II 545. Etter det fjerde kriteriet skulle innseglaren, sira Simon, vera den mest sannsynlege skrivaren av DN XIII 55. Eg har ikkje tenkt å “anfakta” Vågslid og andre gode menns syn på presten som “hovud-mistenkt”, standpunktet verkar rimeleg og fornuftig. Det blir ogso underbygd av slike tilfelle som DN XV 21, 1358, Frøysland, der Gro Schimmelpfennig har påvist at skrivaren er presten Jon Torkjellson, sjølv om han ikkje ein gong er nemnd i brevet (1985, s. 24). Derimot saknar ein ei grunngjeving

⁴⁶ Fire menn står saman som utstedarar av DN IV 510, 1378, og dei tre fyrste er titulerte som geistlege.

⁴⁷ Mi understreking.

for at sistemann av fleire utstedarar skal vera den mest sannsynlege penneknekten når der er fleire å velja mellom. Det er ikkje mykje i vegen for at det likso godt kan vera den fyrste av fleire (jf. Vågslid 1989, s. 508).

7 Konklusjon og avslutning

Sidan det oftast var prestane som skreiv, var det rimeleg å rekna med at Sira Simon, som er nemnd i begge brev, hadde skrive begge to. Derfor var det naudturveleg å undersøkje om dei to breva kan førast saman under ei hand. Ulikskapane gjer at ein ikkje kan hevda at dei to omtalte breva er skrivne av same hand. Rune Kyrkjebø seier at paleografien må ha prioritet framfor ortografien i avskrifter (2003, s. 22f.). Men i dette tilfellet er det to originaldiplom, då har ikkje skrivaren hatt eit forelegg å sjå etter, det er hans eiga “norm” som kjem fram i dokumentet. I dette tilfellet er det både likskapar og ulikskapar i paleografien, og ulikskapane er ikkje større enn at ein likevel kunne ha argumentert for same hand, særleg på grunnlag av likskapen i frekvente bokstavar og frekvente småord. Men ortografien og dei språklege særdraga me kan lesa ut av han, hamnar i den andre vektskåla, og etter ei samla vurdering må konklusjonen bli at det er ikkje same hand. Derimot er det framleis grunn til å tru at den nemnde presten Simon er same person.

Om ein godtek Vågslids påstand om at sira Simon har skrive DN II 545, noko det er rimeleg å gjera, fordi han er den einaste presten av dei tre utstedarane, og dermed den presumptivt mest skriveføre, blir spørsmålet kven som skreiv DN XIII 55? Dersom me ikkje hadde hatt kjennskap til DN II 545, hadde me svart Simon prest, etter regel nummer 4 (sjå ovanfor) om at når ein prest er involvert i eit brev, er det han som har skrive det. Men når me no har funne ut at det ikkje stemmer, blir DN XIII 55 eit motargument mot tesen om at det alltid var presten som førde pennen. Om me skal ta ordlyden i brevet for pålydande, må skrivaren vera Kjetil Aslaksson. Han står som eineutstedar, og etter regel 6 ovanfor er det han som har skrive brevet.⁴⁸

⁴⁸ Korkje Kjetil eller faren, Aslak, som har teke imot betalinga, ser ut til å vera nemnde andre stader i Agder-materialet. Men den andre parten i handelen, kjøparen Gunnar Torgilsson, møter me att seinare. Han kjøper andre halvta av Espeland i 1418 (DN IV 807, 1418, Holt), og han er nemnd i oppgjeret etter den store elgtretta i Froland som enda med drap (DN II 694, 1427, Froland). Der er han omtalt som “Gunnar fader hans Haluards”. Den uheldige elgjegeren Halvard bøter 20 månadsmatsbol i Espeland i den saka, og det er truleg ei medverkande årsak til at breva er bevarte til denne dag.

Litteraturliste⁴⁹

- Almenningen, O. m. fl. (2002): *Språk og samfunn gjennom tusen år. Ei språkhistorie*, Universitetsforlaget, Oslo–Bergen.
- Bakken, K. (1997a): “Gunnleik Ormsson – en skriver og hans norm”. *Maal og Minne* 1997 (1), s. 1–37.
- (1997b): “Form and meaning. The basis for name-specific phonological development”. R. L. Pitkänen og K. Mallat (red.): *You name it: perspectives on onomastic research*, Studia Fennica Linguistica 7, Finnish Literature Society, Helsinki, s. 21–31.
- (2000a): “Teori i navneforskningen”. B. Sandnes m.fl. (red.): *Oluf Rygh. Rapport fra et symposium på Stiklestad 13.-15. mai 1999*, NORNA-rapporter 70B, NORNA-förlaget, Uppsala, s. 11–25.
- (2000b): “Personnavnforskning og stedsnavnforskning – to ulike disipliner?”. K. Bakken og Å. Wetås (red.): *Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11. –12. mai 2000. Namn gjennom 2000 år - navn i 2000 år*, Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo, Oslo, s. 137–157.
- (2001a): “Fonologisk endring i personnavn og dialekt. En komparativ analyse av materiale fra Fyresdal i Telemark”. G. Harling-Kranck (red.): *Namn i en föränderlig värld. Rapport från den tolfte nordiska namnforskarkongressen, Tavastehus 13–17 juni 1998*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, s. 20–36.
- (2001b): “Patterns of Restitution of Sound Change”. H. Andersen (red.): *Actualization. Linguistic Change in Progress*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, s. 59–79.
- (2002): “Navnestatus og bestemthetskategori”. T. Ainiala og P. Slotte (red.): *Avgränsning av namnkategorier. Rapport från NORNA:s tjugenionde symposium på Svidja 20–22 april 2001*, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors, s. 20–37.
- Beito, O. T. (1970): *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*, Det Norske Samlaget, Oslo.
- Benediktsson (1965): Sjä Hreinn Benediktsson.
- Blom, G. A. (1992): “Melding av Vågslid 1989”. *Historisk tidsskrift* 71, s. 448–459.
- Brøndum-Nielsen, J. (1943): “Indledning”. *Nordisk Kultur XXVIII: Palæografi A. Danmark og Sverige*, J. H. Schultz a/s, København, s. 1–34.
- Bull, F. (1960): *Norges litteratur fra februarrevolusjonen til første verdenskrig = Norsk litteraturhistorie* (red.: F. Bull m.fl.), b. 4:1, ny utg. 1955–1963, Aschehoug, Oslo.
- Christensen, V.: Sjø Dalberg Christensen, Vibeke.
- Dalberg Christensen, V. og Kousgård Sørensen, J. (1972): *Stednavneforskning I*, Universitetsforlaget i København i kommission hos Gyldendal, København.

⁴⁹ Dei uprenta hovudoppgåvene det blir vist til, kan lånast på fleire universitetsbibliotek (sjå <http://www.bibsys.no/norsk/>).

- Dalberg, V. (1989): "Afgrensingsproblemer i navneforskningen". *Danske studier* 84. bind, syvende række 12. bind (Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 511), København, s. 34–46.
- (2002): "De propriae særtræk – et diskussionsindlæg". T. Ainiala og P. Slotte (red.): *Avgrænsning av namnkategorier. Rapport från NORNA:s tjugenionde symposium på Svidja 20-22 april 2001*, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors, s. 9–20.
- Diplomatarium Norvegicum* - nettversjonen: <http://www.dokpro.uio.no>
- Diplomatarium Norvegicum : Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen, 1–22, 1847–1995*, Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt, Riksarkivet, Christiania – Oslo.
- Egdalen, S. W. (1994): *Lydverket i Aust-Agder-diplom 1348–1457, hovedoppgåve i nordisk*, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Frøyset, I. (1957): "Målføre". K. Helland-Hansen (red.): *Torridal sorenskriveri. Et fellesbind for Tveit – Randesund – Randesund – Oddernes – Vennesla – Øvrebo – Hægeland – Greipstad – Søgne*, Kristiansand kommune, Kristiansand, s. 285–327.
- Faarlund, J. T. m.fl. (1997): *Norsk referansegrammatikk*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Gilje, N. og Grimen, H. (1993): *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger: innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*, Universitetsforlaget, Oslo.
- Grøtvedt, P. N. (1954): *Skriftspråkstradisjonene ved Halvardskirken og Maria-kirken i Oslo 1350–1450. Skrifter. Det Norske videnskaps-akademi i Oslo. / 2 Historisk-filosofisk klasse - (bind-/heftenr. 1954, no 3)*, Oslo.
- Gunneng, H. (1992): "Ductus och skrivarhänder". J. Carlquist (red.): *Föreläsningar i medeltidsfilologi*, Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet MINS 38, s. 19–29.
- Hagen, J. E. (1998): "Litt om proprium som grammatisk kategori i norsk". G. Akselberg og J. Bondevik (red.): *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes 27. desember 1998*, Norsk bokreidingslag, Bergen, s. 115–124.
- Hagland, J. R. (2013): "Gammalisländsk og gammalnorsk språk". O. E. Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*, andre utgåve, Fagbokforlaget, Bergen, s. 600–640.
- Halveg, J. (1988): *Paleografien, ortografien og trekk ved fonologien i AM 61a 4^o*, hovedoppgåve ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Haslum, V. (2002): "Om avgrensning av stedsnavns-kategorier og teori". T. Ainiala og P. Slotte (red.): *Avgrænsning av namnkategorier. Rapport från NORNA:s tjugenionde symposium på Svidja 20-22 april 2001*, Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors, s. 124–149.
- (2004): "Blöte konsonanter". *Maal og Minne* 2004 (2), s. 148–161.
- Hreinn Benediktsson (1965): *Early Icelandic Script as illustrated in Vernacular Texts from the Twelfth and Thirteenth Centuries*, The Manuscript Institute of Iceland, Reykjavík.

- Hægstad, M. (1915): *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 1. Rygia-maal*, Videnskaps-selskabets skrifter. II, Hist.-filos. klasse; 1915:3, Videnskabselskapet i Kristiania, Kristiania.
- (1916): *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Fyrste bolken*, Videnskaps-selskabets skrifter. II, Hist.-filos. klasse; 1916:4, Videnskabselskapet i Kristiania, Kristiania.
- Indrebø, G. (1951): *Norsk målsoga*, John Grieg A/s, Bergen.
- Jansson, S. (1944): "Svensk paleografi". *Nordisk Kultur XXVIII: Paleografi A. Danmark og Sverige*, J. H. Schultz a/s, København, s. 88–135.
- Kousgård Sørensen, J. (1972): Sjø Dalberg Christensen, V.
- Kroman, E. (1944): "Dansk Palæografi". *Nordisk Kultur XXVIII: Paleografi A. Danmark og Sverige*, J. H. Schultz a/s, København, s. 36–81.
- (1982): "Abbreviaturer". *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 1*, Rosenkilde & Bagger, København, sp. 5–7.
- (1982): "Tironiske noter". *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 18*, Rosenkilde & Bagger, København, sp. 391–392.
- Kyrkjebø, R. (2003): "Norsk eller islandsk skrivar i mellomalderhandskrift – ei kritisk vurdering av bruken av språklege kriterium ved heimfesting". *Nordica Bergensia 29*, Bergen, s. 15–37.
- Pamp, B. (1994): "Övriga namn och andra. Ett försök till gruppering av egennamnen". Kristinn Jóhannesson m.fl. (red.): *Övriga namn. Handlingar från NORNA:s nittonde symposium i Göteborg 4-6 december 1991*, NORNA-rapporter 56, NORNA-förlaget, Uppsala, s. 49–59.
- Pettersen, E. (1975): *Språkbryting i Vest-Norge 1450-1550*, Universitetsforlaget, Bergen–Oslo–Tromsø.
- (1990): "Om studiet av diplomer". *Eigenproduksjon 36*, Bergen, s. 1–11.
- Schimmelfennig, G. (1986): *Lydverket i Vest-Agder-diplomer fra før 1450*, hovedoppgave i nordisk, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Seip, D. A. (1931): *Norsk språkhistorie til omkring 1370*, Aschehoug, Oslo.
- (1954): *Paleografi. B. Norge og Island. Nordisk Kultur XXVIII: B*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm.
- (1961): "Noen sørlandske dialektformer i historisk lys". *Årsskrift for Agder historielag*, s. 3–37.
- Svellingen, R. (1999): *Abbreviaturar og abbreviaturbruk i norske mellomalderhandskrifter, hovudfagsavhandling*, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Svensson, L. (1974): *Nordisk paleografi*. Studentlitteratur, Lund.
- Vågsli, E. (1930): *Norske logmannsbrev frå millomalderen. Ei skrifthistorisk etterrøking av logmannsbrev frå Oslo, Uppland, Skien, Tunsberg, Borgarting og Bohuslän*, Det Norske videnskaps-akademi i Oslo, Oslo.
- 1988: *Norderlenske fyrenamn*, Skjæveland, Eidsvoll.
- 1989: *Norske skrivarar i millomalderen*, i kommisjon ved Universitetsforlaget, Oslo.

LARS WOLLIN

”Hovets elokvens”. När Yvain blev Herr Ivan

Sofia Lodén: *Le chevalier courtois à la rencontre de la Suède médiévale. Du Chevalier au lion à Herr Ivan, Forskningsrapporter / Cahiers de la Recherche 47, Stockholms universitet: Institutionen för franska, italienska och klassiska språk, Stockholm 2012.*

Doktorsavhandlingar i romanska språk som lika gärna kunde ha utarbetats inom nordistiken hör ju knappast till det vanliga. Sofia Lodéns monografi över *Herr Ivan lejonriddaren* (den största och sannolikt äldsta av *Eufemiavisorna*, avfattade på fornsvensk knittelvers i tidigt 1300-tal) och dess mångtydiga relation till en fransk och en norrön källtext är hursomhelst ett färskt exempel på sådan (mycket hälsosam!) gränsöverskridning mellan två nära befryndade akademiska fack. Egentligen tillför

Wollin, L., emeritus professor of Scandinavian languages/Swedish, Åbo Akademi University, Finland. “The eloquence of the court”. From *Yvain to Hærra Ivan*. *ANF 128* (2013), pp. 151–163.

Abstract: Sofia Lodén’s book *Le chevalier courtois à la rencontre de la Suède médiévale. Du Chevalier au lion à Herr Ivan* focuses upon the philological and historical problems brought to the fore in the Old Swedish romance of chivalry entitled *Hærra Ivan*, one of the so-called *Eufemiavisor*, composed round 1300. The dissertation falls into two parts, the first dealing with the textual sources of the romance, the second investigating the adaptation of French “courtoisie” to domestic cultural values in contemporary Swedish aristocracy. According to the established view, *Hærra Ivan* is a rather loose translation of—one or both of—two source texts: the Old French romance *Yvain ou le chevalier au lion* by Crétien de Troyes and (a later Icelandic revision of) the West Norse *Ívens saga*. The investigation results, in the first part of the thesis, in an empirical confirmation of this double origin. Further, the priority of the French version in the swedifying process is established: the Swedish text maker has obviously used Crétien’s romance as his main source, consulting (the Icelandic revision of) *Ívens saga* primarily in passages obscure to him. Decisive instances in the argumentation are the versified delivery (as in *Yvain*, as opposed to the prosaic West Norse version) and some rhetorical features uniting the Swedish and French versions, such as the author’s presence in the text. The second part of the thesis is an inventory of lexical correspondences between the three versions in such spheres of the vocabulary that are explicitly related to continental chivalry (essential terms are, e.g., French *courtois* and Old Swedish *hövisker*). The author proves that this relation is rather loose: the concept of chivalry is referred to in a mainly didactic and explicatory way, the translator deliberately adapting foreign concepts to domestic culture.

Key words: Old French, Old Swedish, Old Norse, medieval chivalry, medieval literacy, medieval translation, *Eufemiavisor*, *Hærra Ivan*, *Ívens saga*, *Yvain*, Crétien de Troyes.

nog Lodéns studie forskningen mindre i franskt perspektiv än i svenskt – och även i norrönt. Den franska filologin berikas strängt taget bara genom den belysning som ägnas riddarromanen *Yvain ou le chevalier au lion* i dess funktion som den ena källtexten till den svenska versromanen. Den andra källtexten är den fornvästnordiska *Ívens saga*, tillkommen vid det norska kungahovet i mitten av 1200-talet genom översättning från den fornfranska texten till norrönt i en sannolikt fullständig version. Denna gick tidigt förlorad. Den är bevarad endast i senare, förkortad, isländsk bearbetning.

Originaltextens författare är *Chrétien de Troyes*, en av den franska medeltidens mest prominenta diktare, verksam under senare 1100-tal. Den svenske och den norske översättaren, liksom de isländska bearbetarna, är alla anonyma.

Den svenska *Herr Ivan* (som omfattar 6 450 verser) återger den fornfranska texten (om 6 800 verser) relativt intakt. Det har alltid varit en lockande hypotes i svensk forskning (däremot knappast i norsk och isländsk!) att den svenska versionen bättre än de isländska bearbetningarna återspeglar den ursprungliga norska översättningen. Enligt textens epilog tillkom *Herr Ivan* år 1303 på uppdrag av drottning *Eufemia*, gemål till den norske kungen Håkon V Magnusson. Uppgiften har visserligen alltid kunnat ifrågasättas, då även den svenska texten är bevarad endast i senare avskrifter och epilogen således kan vara en sekundär addition. Diskussionen om diktens tillkomst och datering har ändå vanligen utgått från denna dess egen berättelse, som återges i samtliga bevarade handskrifter.

Lodéns avhandling sönderfaller i två delar. Den förra behandlar Herr Ivans textkällor; här upprepas och fullföljs resultaten av författarens licentiatavhandling (Lodén 2010). Den senare delen är en lexikalt inriktad studie av den franska "courtoisiens" högmedeltida försvenskning.

Lodén anknuter inledningsvis till uppfattningen att *Yvain ou le chevalier au lion*, såsom det enda av Crétiens verk som inte explicit refererar till ett föregående, bär särskilt tydlig prägel av originalverk och därmed intar en distinkt plats i sin upphovsmans produktion. Texters "rörelse" ("*mouvance*") mellan skilda produktions- och reproduktionsformer, såsom originalskriveri, kompilation, översättning, avskrift osv., är ett centralt tema i nutida internationell teoribildning kring den europeiska medeltidslitteraturens uppkomst och utveckling (t.ex. efter Zumthor 1972). Intressant är idén att översättning härvid kommer före originalkonception. Den enskilde författaren börjar sin litterära bana med uttolkning av andras verk, för att omsider omsätta sin i tolkningen vunna

”mognad” i egen originalproduktion. Modellen stämmer uppenbarligen bra på Crétien själv, och det är förstås frestande att pröva den också i ett vidare översättningshistoriskt perspektiv. I fallet *Herr Ivan* kan en sådan hypotes ges en utvidgad tillämpning: denna översättning av en fornfransk roman utgör ju introduktionen av en ny svensk genre, riddarromanen – ja rentav, påminner Lodén, själva begynnelsen av en berättande svensk litteratur.

Under rubriken ”Ett ’troget förräderi?’” (”Une ’trahison fidèle?’”, en beteckning lånad från Buridant 1983) tecknar Lodén den tydliga skiljelinje hon tycker sig skönja i forskarsamfundet mellan två principiellt skilda synsätt i frågan om den svenske översättarens hållning till och sätt att behandla sin franska förlaga. Eufemiavisornas omfattande svenska och internationella forskningshistorik från begynnelsen (främst med George Stephens edition av *Herr Ivan* 1849) fram till dagsläget delar Lodén distinkt och elegant i två läger. I det ena befinner sig de som – kanske bländade av dessa diktverks språk- och litteraturhistoriska tyngd – i *Herr Ivan* ser, ofta också i positiv anda lovordar, en i allt väsentligt ”trogen översättning”, utförd av en kunnig man på höjden av sin samtids bokliga bildning. I det andra lägret finner man dem som i stället uppfattar en ganska grovt förvanskad svensk version, färgad av den mindre sofistikerade hållningen hos en okänslig, kanske mer naivt rättfram uttolkare, som saknat intresse för Crétiens raffinerade analys av erotikens psykologi och inte förmått – eller inte velat – uppfatta en subtil ironi i beskrivningen av de höviska idealen. I stället har uttolkaren, menar dessa mera kallsinniga bedömare, inskränkt sig till en fyrkantig renodling av berättelsens yttre skeende och en ledsam uppmålning av konventionella kristliga dygdemönster. Att mannen var klerk har många på goda grunder förfäktat.

Lodéns grepp på denna värdedualism (som nog egentligen är allmänt typisk för diskussionen kring vår tidigaste berättande litteratur) är instruktivt. Samtidigt pekar hon förtjänstfullt på dess inneboende relativitet. Båda ”skolornas” företrädare argumenterar övertygande och läsaren undgår knappast slutsatsen att båda också rimligtvis har i någon mening rätt.

Den grundläggande fråga Lodén säger sig söka svaret på i sin avhandling rör den lärdom en fornsvensk litterär text som *Herr Ivan* kan förmedla om Crétiens roman. Den åsyftade lärdomen preciseras i svensk riktning. Det handlar, säger Lodén, om den roll som tillkommer ”la courtoisie”; de närmsta svenska ekvivalenterna till denna centrala term torde vara ’riddarideal’, ’kavaljerskultur’, ’hövishet’. Då det samtidigt

är fråga om översättning, står det i full samklang med modern teori på detta fält att förlägga den undersökta rollen till det *mottagande* språksamfundet. Det är ju där rollen spelas, initierad av översättaren eller hans uppdragsgivare. Det är i den svenska folkungaepokens smala aristokratiska toppskikt som Crétiens franska hovkultur tänks omsatt – och omformad – i och genom *Herr Ivan*. Lodén vill undersöka hur detta gick till. Det ”givande” franska språksamfundet var härvid stort och dominerande i samtiden, det ”mottagande” svenska litet och dominerat. Utfallet av en sådan undersökning bör ha intresse i båda perspektiven. Resultatet skall, tänker sig Lodén, låta oss läsa var och en av de båda texterna ”i ljuset av den andra och tvärtom” (i detta och följande citat min översättning).

De aktuella relationerna närstuderas i fyra valda textavsnitt. Urvalskriteriet är de isländska bearbetarnas arbetsätt i framställningen av den bevarade versionen av *Ívens saga*. I just dessa fyra partier tycks de nämligen ha gått försiktigare fram i sin förkortning, så att de båda folkspråksversionerna blir optimalt jämförbara, sinsemellan och med den franska förlagan.

Det grundläggande problemet i monografins förra huvuddel är alltså av filologisk art. Är *Herr Ivan* en översättning från den franska texten, från den förlorade norska eller från båda? Lodén visar i sin föredömligt åskådliga forskningshistorik hur alla tre ståndpunkterna haft sina vältaliga advokater sedan 1700-talet. Full enighet råder alltjämt icke, även om den sistnämnda positionen numera är den förhärskande. Forskarna ser dock olika på översättarens arbetsätt: gjorde han samma bruk av båda texterna, eller använde han den ena versionen som ”huvudtext” och anlidade den andra bara vid behov, och vilken var i det senare fallet den primära? Problematiken förenklas inte heller av källäget: samtliga tre texter är bevarade bara i ett flertal senare avskrifter, ordnade i stemmatiskt divergerande traditioner, av vilka sentida utgivare lägger än den ena, än den andra handskriften till grund för sina editioner. Detta minskar naturligtvis vitsordet av de observationer som jämförande studier på textnivå mynnar ut i.

Lodén åberopar övertygande den svenske översättarens val av *vers* – i stället för den norröna versionens prosa – som ett starkt indicium för ett direkt beroende av Crétiens franska version. Denna är nämligen utformad på vers, därtill i en meter med parvis rimmade åttastaviga versrader (octosyllabes), snarlik Eufemiavisornas knittel. Återgivning av en förlaga avfattad på vers i en översättning på prosa är ingenting märkligt, medan motsatsen ter sig mer långsökt. Att den ursprungliga norska översätt-

ningen också skulle ha varit versifierad är även på andra grunder föga troligt: paralleller till en sådan versöversättning saknas på norrönt område, och den mäktiga isländska sagatraditionen på prosa var i samtiden (inte minst efter Snorri Sturlusons grandiosa föredöme) väl och allmänt etablerad. *Herr Ivans* upphovsman blir i stället pionjär i den svenska episka versgenren och grundläggaren av den omfattande och helt dominerande fortsatta krönikediktingen på knittel i det medeltida Sverige. Han bryter genom sitt poetiska formval skarpt med den starka västnordiska traditionen och orienterar effektivt den nya berättande litteraturen på svenska från Skandinavien, ut mot Europa. (Detta torde f.ö., har andra noterat, vara en av historiens tidigast dokumenterade sprickor i den nordiska kulturenheten.)

För den svenske översättarens direkta beroende av den franska förlagan, utan norrönt mellanled, finner Lodén stöd också i de båda folkspråksversionernas behandling av vissa specifika retoriska element. En viktig dimension är berättarens närvaro i framställningen. Den kan yttra sig i direkta hänvändelser till publiken, av typen *thet maghin j tro* och liknande inpass med bekräftande, förstärkande eller kommenterande funktion. Här är olikheterna betydande. Generellt är dylika publikadresseringar, visar Lodén, betydligt vanligare i *Herr Ivan* än i *Ívens saga*; den svenske översättaren inlåter sig t.o.m. på produktion av nya sådana, utan direkt stöd hos Crétien. Ett inledande avgränsat textavsnitt (Calogrenants berättelse, något av en ”saga i sagan”) avviker emellertid och uppvisar rentav ett inverterat mönster i den isländska och den svenska versionen: de publikadresseringar hos Crétien som utelämnas i den förra återges i den senare och vice versa. En sådan konsekvent revisionsstrategi i den ena nordiska versionen i distinkt opposition mot den andra är orimlig. Endast en direkt källa i den franska texttraditionen kan förklara den svenske översättarens beteende på denna punkt.

Ett liknande mönster framträder i analysen av dialogens och anföringens utformning. Dialog är generellt vanlig i *Herr Ivan*, men samma inledande avsnitt är lika fullt speciellt: den svenska versionen behåller här Crétiens direkta tal, medan den norröna slår över i indirekt. Det senare greppet härrör sannolikt från den ursprungliga översättningen, då det kontrasterar mot en i övrigt mycket textnära norrön återgivning av Crétien (alltså i stort sett utebliven isländsk bearbetning) i just detta parti. Den omedelbara kopplingen mellan *Herr Ivan* och Crétien styrks därmed naturligtvis ytterligare.

På vad Lodén kallar ”le niveau micro-structurel” redovisas, sist i avhandlingens förra huvuddel, en rätt omfattande undersökning – utförd i

samma fyra textavsnitt – av den svenske översättarens ”närmare” tillvägagångssätt. Infallsvinkeln är den i sådan textkomparativ översättningsanalys vanliga: behandlingen i skilda versioner av kortare sekvenser i källtexten (normalt på ord-, fras- eller satsnivå). Lodén visar sålunda först på material i Crétiens text som utelämnats i både *Herr Ivan* och *Ívens saga*, för att sedan fokusera på tydliga paralleller i det gemensamt återgivna stoffet.

Det blir uppenbart att *Herr Ivans* översättare under alla förhållanden måste ha haft tillgång till en version av den norröna texten: en försvenskning baserad exklusivt på Crétien kan uteslutas. Å andra sidan visas där- efter, lika övertygande, på den franska textens mycket påtagliga närvaro i *Herr Ivan*. I ett flertal anförda exempel på sekvenser som utelämnats specifikt i den norröna texten kommer Lodén visserligen inte runt den konstanta svårigheten att bedöma verkan av den förkortning som isländska bearbetare trots allt kan ha genomfört även i dessa fyra relativt sett mer intakt bevarade partier. Vad den norske översättaren faktiskt skrev och inte skrev vet vi inte. Men, visar hon därefter, i ett betydande antal fall av gemensam återgivning ansluter *Herr Ivans* text påtagligt närmare till Crétien än till *Ívens saga*. ”Även om inget enskilt exempel tillåter slutsatsen”, heter det, ”understryker totaliteten av korrespondens mellan de tre texterna [den franska] romanens viktiga roll för den svenske översättaren”.

Analysen sägs sålunda ”bekräfta hypotesen att Crétiens text var den huvudsakliga källan men att översättaren i samma grad hade den norröna texten inför ögonen”. Annorlunda formulerat: Crétiens dikt har styrt det övergripande upplägget och den löpande återgivningen i *Herr Ivan*, medan den norröna prosasagan tjänat som hjälpinstans på enskilda (låt vara ganska många), kanske svårförstådda ställen. Giltigheten i denna slutsats illustreras till sist under rubriken ”Une traduction à deux sources” (’En översättning med två källor’ – en rubrik som, noterar man, väl lika väl skulle passa över de exempel som i ett tidigare delavsnitt anförts under rubriken ”Omissions par rapport au texte français”, ’utelämnningar [i båda de nordiska versionerna] i relation till den franska texten’).

Allt i allt, Lodén summerar stringent den filologiska problematiken kring Eufemiavisorna och låter oss överblicka den omfattande diskussionen i ämnet, för att sedan leda oss ett avsevärt stycke närmare en välgrundad kunskap. Absolut och slutgiltig klarhet i de komplicerade textrelationerna kring *Ivan lejonrid-daren* söker man naturligtvis förgäves i utredningen. Till de flesta förklaringar förf. hävdar som sannolika kan, med varierande grad av trovärdighet, alternativa lösningar tänkas. Här-

om är hon själv fullt medveten, och något annat resultat av undersökningen var ej heller att vänta. Utan tillgång till den förlorade första norska versionen lär vi som sagt få leva vidare i ovisshet – ett nog så vanligt predikament i medeltidsfilologin. Ser man emellertid till totaliteten av det indiciematerial Lodén hopbragt, kan man med betryggande säkerhet fastställa att hon med sin utredning i avsevärd grad stärker sannolikheten dels av den svenska textens direkta samband med såväl den franska som den norröna i *Herr Ivan*, dels av den franska textens primat över den norröna i den svenske översättarens arbete. Att vidare studier i detta specifika textkomplex, styrda av samma frågeställningar och utförda med samma eller besläktad metod, skulle komma till väsentligen andra resultat än Lodéns är inte sannolikt.

Avhandlingens andra del är alltså en lexikalt inriktad studie av den franska ”courtoisiens” litterära och språkliga gestaltning i den svenska folkungatidens aristokrati, sådan den kommer till uttryck i *Herr Ivan*. Generellt gäller ju – det ligger i själva termen – att ”hövisk” kultur är nära kopplad till det kungliga *hovet*, något som understryker dess sociala elitposition. I det högmedeltida Sverige sker omplanteringen i korsdraget av influenser från kulturellt rikare miljöer på kontinenten och i Västnorden. Frågan blir hur balansen ser ut i *Herr Ivan* mellan impulserna från Crétiens *Yvain* resp. från *Ívens saga*.

Inledningsvis tecknar Lodén den samlade bilden av den höviska kavaljerskulturens etiska substans, sådan den låter sig avläsas i Crétiens dikt. Adjektivet *courtois* och dess två avledningar, substantivet *courtoisie* och adverbet *courtoisement*, noteras totalt, fastställer hon, med ett trettioåtal belägg i den franska texten (29 i den handskrift som den elektroniska beräkningen bygger på). I ett tjugotal exempel visas de tre ordens semantiska spridning på alla de facetter vi traditionellt förknippar med det höviska begreppet. De klassiska manliga riddardygdena är ju alltid ärvda: utöver högt anseende är de viktigaste gästfrihet, rättrådighet, medkänsla, förlåtande storsinhet, mod och – i en något specifik variant – amour. Kavaljerskulturen är som bekant föga jämställd: en väluppfosttrad kvinna förväntas framför allt vara vacker, glad och ljuv. I ett något lägre socialt skikt (främst bland de förnäma damernas kammarjungfrur) meriterar också kvinnlig klokhet, rentav list.

Men den verkligt väsentliga beståndsdelen i Crétiens höviska ideal tycks för Lodén vara *språkfärdigheten*, makten över ordet: ”la courtoisie est en effet l'éloquence de la cour”. I denna uppfattning, att ”riddarkulturen i själva verket är en hovets elokvens”, fångar Lodén, vill jag hävda, den språkhistoriskt centrala dimensionen. Det gäller inte minst den vik-

tiga tillämpningen på sättet att *översätta* – eller ”vända”, som den fornsvenska termen lyder. Den lösligt fantasifulla, ledigt eleganta parafrazen i försvenskningen, fjärran från formellt pedanteri, blir en del av vad man kunde kalla ”det chevalereska konceptet”. Detta sätter en omisskännlig särprägel på den svenska folkungatidens höviska litteratur.

Lodén genomför en omfattande kontrastiv analys av en rad exempel på varierande återgivning av *courtois*-orden. Mot de 29 instanserna av *courtois* / *courtoisie* / *courtoisement* i Crétiens text ställer hon de 28 noterade av de närmaste lexikala ekvivalenterna i *Herr Ivan*: adjektivet *hövisker* samt dess substantiviska avledning *höviska* (’höviskhet’) och det adverbiala *hövisklika* (’höviskt’). Endast i fem fall råder direkt korrespondens (så att ett av de franska orden återges med ett av de svenska); i de övriga företer källspråks- resp. målspråksversionens ordval andra – eller inga – korrespondenser. De fem direkt korresponderande visar sig falla helt inom ramen för det franska *courtoisie*-konceptets etablerade semantiska sfär.

När de tre franska orden återges på annat sätt eller inte återges alls tycker sig Lodén kunna urskilja flera tematiskt väsentliga avvikelser i svensk framställning från fransk. Sålunda blir erotiken mindre intressant, vilket innebär att referenser till den höviska kärleken är färre i *Herr Ivan* än hos Crétien. Vidare talar översättaren aldrig, som Crétien gärna gör, om *le courtois*, dvs. om riddersmannen i generell mening; adjektivet *hövisker* används i stället väsentligen för karakteristik av specifika personer i berättelsen. Man kan, hävdar förf., få intrycket att *courtois*-konceptet ännu inte var tillräckligt känt i svensk miljö för att kunna användas oberoende. Likaså återger översättaren relativt sällan substantivet *courtoisie* med *höviska*; de vanliga substantiviska ekvivalenterna vid referens till ”höviskheten som sådan” är i stället *tokt*, *dygdh* och *ära*. Iakttagelser som dessa ger Lodén anledning att tala om en ”tolkande och förklarande”, därmed ”konkretiserande”, tendens i den svenska visualiseringen av det höviska konceptet.

Denna anpassning till publikens förväntade förutsättningar är, hävdar Lodén mycket bestämt, ett drag som inte kan härröra från den norröna sagan. Den senare betecknar hon tvärtom som ”rensad från höviskhet” (”*dénuée de courtoisie*”) i dessa passager. *Ívens saga* utelämnar här nämligen explicita referenser till *courtoisie*-konceptet. Den norröna versionens influens på den svenske översättaren betecknas uttryckligen som ”inexistent”. Mot den slutsatsen kan man förstås invända att det i denna del av Lodéns studie, lika litet som i den förra, inte går att teoretiskt utsluta möjligheten att bortfall av den ena eller andra stofftypen i den beva-

rade norröna versionen i obestämbär utsträckning beror på senare isländsk bearbetning och att den intakta norska ursprungsversionen i motsvarande mån faktiskt också kan ha stått modell för den svenska textutformningen.

Invändningen tar dock ingenting från giltigheten av Lodéns iakttagelse: den svenske uttolkarens gestaltning i *Herr Ivan* av ett i målspråkskulturen rimligtvis främmande koncept som det höviska har faktiskt en förklarande och konkretiserande prägel, därtill en ganska påtaglig sådan. Iakttagelsen är hursomhelst välgrundad. I ett svenskt perspektiv är den dessutom intressant – detta alldeles oavsett relationen till en dubiös isländsk bearbetning av en möjlig norsk sidokälla.

Efter samma logik analyserar Lodén det hos Crétien lika centrala begreppet *aventure*. Det noteras med ett par dussin belägg i *Yvain*, varav dock endast tre återges i *Herr Ivan* med den direkta ekvivalenten *ævintyr*. Betydelsen fokuserar då i båda versionerna på ”äventyret” som ett endast med svår möda uppnåeligt mål av högt värde i riddarens värld (vanligen ära). Denna betydelse är i Crétiens roman bara en av många, och Lodén visar på ett flertal andra svenska ekvivalenter och omskrivningar, ofta mindre abstrakta, som översättaren tillgriper för att återge det franska *aventure*. Samtidigt beläggs i den svenska dikten *ævintyr* i ett par dussin fall återgeende annat än *aventure*. Lodén kan visa att ”äventyret” är ett centralt koncept i den svenska dikten, dock av delvis annan art än i den franska. Särskilt i diktens inledande parti betecknar det på en gång det ridderliga dådet självt och *berättelsen* om detsamma (”le récit d’aventure”). Översättaren sägs även här syfta till klargörande för sin läsekrets av ett centralt abstrakt begrepp, som uppfattas självständigt, delvis oberoende av förlagan, och ges en konkret innebörd. – Influens från *Ívens saga* förnekas lika bestämt, här synbarligen på säkrare grund (då den norröna versionen företer en faktisk återgivning, som distinkt avviker från den svenska).

Att den svenske översättaren bakom *Herr Ivan* rör sig med en i viss mening enklare, mer ”fyrkantig” vision av den höviska kärleken har länge observerats av både språk- och litteraturforskare, troligen först och mest värtaligt formulerat av Anton Blanck (1941:68), vilket Lodén också nämner i sin forskningsöversikt. I det rätt långa kapitel hon sedan ägnar denna problematik visar hon med goda exempel hur översättaren, tämligen ointresserad av kontrahenternas känsloliv, i stället starkt betonar den ära som följer med ett ståndsmässigt giftermål. Denna ”ideologiska” (alltså snarare än, som hos Crétien, psykologiskt analyserande) hållning relaterar hon i ett följande, ganska vidlyftigt resonemang till ”glädjen”

(*la joie*), som ju är ett annat centralt element i det höviska konceptet. I den franska romanen sammanhänger det nära med *l'amour* och omsätts i "en leende ton" ("un ton souriant"), ett drag som tidigare iakttagits och analyserats i forskningen kring Crétiens dikt. Lodén visar att ordet *joie*, synnerligen frekvent i den franska dikten, mycket sällan återges i *Herr Ivan* med de båda närmsta ekvivalenterna *gläpi* och *fryghp* – vilka dock å andra sidan också har hög frekvens i *Herr Ivan*. Glädjen och leendet är viktiga även i den svenska dikten, blir konklusionen, men deras föremål är där mindre den amorösa kärleken, mer det goda äktenskapet: "de [glädjen och leendet] har bara flyttats till berättelsens inre, fungerande i översättningen som socialt mode och som utsmyckning av den höviska miljön, därtill som legitimation av den litterära genren själv". Riddardiktens främsta uppgift anses ju ha varit att underhålla, och Lodén citerar de fyra inledande verserna i *Herr Ivan*, där översättaren explicit framhåller just detta syfte. – Argumentationen är här kanske inte tvärsigenom glasklar men förefaller i sina huvudlinjer ändå rimlig.

Lodén laborerar däremot inte, noterar man, med det ovan antydda, synnerligen välgrundade antagandet, formulerat av bl.a. Blanck (1941:68), Valter Jansson (1945:318) och C. I. Ståhle (1955:57), att översättaren var *klerk*. Redan diktens första versrad förkunnar ju, med sin invokation av treenigheten, det fromma anslaget för hela företaget: *J nampn fadhers oc sons oc thæs hælgha andha*. Den mäktiga Dominikanorden – redan i sig själv en utpräglad fransk företeelse! – spelade ju en central roll i den aristokrati som utgjorde översättarens betalande publik (jfr Gallén 1946). Det är inte så svårt att föreställa sig en av drottning Eufemia vidtalad, språkligt begåvad svensk svartbroder, skolad vid Sorbonne, som, klämd i konflikten mellan svårförenliga lojaliteter, försöker genomföra en nödtorftigt kristlig läsning av en profan och galant fransmans poetiska piruetter.

Samma reflexion anmäler sig inför Lodéns – likaså i sig trovärdiga – analys av det höviska äro- och hedersbegreppets hantering i passagen från *Yvain* till *Herr Ivan*. Ordet *onor* (på modern franska *honneur*) beläggs 44 gånger i Crétiens text, ekvivalenten *æra* inte mindre än 94 gånger i den svenska versionen. Den dryga fördubblingen i frekvens utesluter inte en långtgående betydelsegemenskap, framhåller Lodén: äran relateras i båda versionerna till äventyret, gästfriheten och vänskapen. Samtidigt, menar hon, reflekterar det kraftigt vidgade bruket en viktig skillnad. Den gäller främst uppfattningen av de agerande kvinnornas närvaro, kort uttryckt så att översättaren "ersätter kärleken med äran". Damerna kring hjälten får en annan roll i den svenska versionen, de inrangeras i en solid social kontext snarare än invecklas i ett psykologiskt subtilt erotiskt spel.

Häri vill Lodén se ”en genomtänkt tolkning där tyngdpunkten avsiktligt läggs på den ridderliga äran”. – Möjligt, iakttagelsen är som sagt inte ny, även om den utvecklas och exemplifieras med hittills osedd grundlighet. Men hypotesen om den ambivalente dominikanbrodern inrymmer nog åtminstone samma förklaringspotential.

Lejonet är i det högmedeltida Europa – även i Norden – en kraftfull symbol för majestät och styrka, oftast i det godas tjänst, väl etablerad i konst, heraldik och litteratur, påminner Lodén i ett intressant kapitel. Man kan undra, spekulerar hon, om det inte rentav var lejonets framträdande roll i berättelsen som, bland Crétiens många verk, föranledde valet av just *Yvain ou le chevalier au lion* för uttolkning på svenska. Hon framhåller bl.a. djurets kön: i den franska dikten självklart maskulint (*li lions*, i modernt språk *le lion*) men i *Herr Ivan* (trots lexikalt neutralt genus) feminiserat (*leonith ... hon*), vilket faktiskt är unikt i fornsvenskan. Djuret ”antropomorferas” och blir i den svenska versionen något av hjältens personliga vän(inna). Lodén reflekterar tankeväckande kring lejonets förment skiftande roll i uppbyggnaden av diktens höviska riddarbild. Medan djurets trohet, mod och styrka hos Crétien bidrar till att adla riddaren, ser hon det omvända förhållandet i *Herr Ivan*, så att lejonet följer hjälten för hans egna dygders skull. Också mot den norröna versionen är skillnaden påfallande: i *Ívens saga* är lejonets roll reducerad. Djuret är där avlövad alla höviska dygder och tjänar bara den yttre intrigen. Till skillnad från såväl fransk som svensk version förekommer ju heller inget lejon i sagans titel.

Till sist diskuterar Lodén de tre Eufemiavisorna som litterär helhet, med utgångspunkt i deras många inbördes likheter och ungefär lika många olikheter. Som ett sammanhållande tema i *Herr Ivan*, *Hertig Fredrik av Normandie* och *Flores och Blanzefflor* nämner hon här (och så vitt jag kan se först här!) ”religionens” roll – dock bara helt allmänt, utan precisering av dess möjliga specifika innebörd för översättningen. Hon framhåller däremot (utan att notera det starka religiösa sambandet) de tre dikternas gemensamma karaktär av *furstespegel*. I denna genres anda vill texternas försvenskare visa hur en god riddersman och furste fullgör sitt av Gud givna värv. Av de tre verken ser hon *Herr Ivan* som det mest komplexa, ur vars mångfacetterade palett av skilda teman de båda övriga var för sig renodlar och utvecklar några specifika. De gör detta på olika sätt: *Hertig Fredrik* i en starkare betoning av den komiska dimensionen, *Flores och Blanzefflor* av den amorösa. Det rör sig om tre självständiga diktverk, av olika ursprung och karaktär, som plötsligt och i ett mycket specifikt historiskt sammanhang berikar en tidig och torftig svensk par-

nass. Därmed, säger Lodén, ”erbjuder drottning Eufemia också Sverige en uppsättning värderingar knutna till hovets miljö”.

Allmänt kan sägas att Lodén i denna senare del av sin studie otvivelaktigt lyckas komplettera resultaten från den förra delens utredning av *Herr Ivans* textkällor med en intressant precisering av diktens, och därmed även de båda andra Eufemiavisornas, funktion i den ideologiska miljö där dessa dikter tillkom. Översättarens sätt att transformera stoffet visar sig innefatta väsentliga förskjutningar i behandlingen av centrala element i den höviska kulturens begreppsvärld. Man tycker sig se en raffinerad kontinental diktares eleganta lek med de många facetterna i en chevaleresk fransk hovkultur, som förenklas i svensk version, för att ersättas med en mer rättfram och handfast framställning av kristligt tilltalande riddardygder. Översättarens strategi är förvisso inte alldeles okänslig: Eufemiavisorna är ingen entydig uppbyggelselitteratur. Utan tvivel är det en genuin kontinental kavaljerskultur som här omplanteras i samtidens svenska ridderskap. Men det sker i en delvis olikartad, rimligtvis mindre sofistikerad social kontext, under tydlig renodling av äran och det redliga äktenskapet. Det sker också – åtminstone i *Herr Ivan* – utan ironiska blinkningar eller subtil psykologisk analys av de erotiska förvecklingarna.

Sedan budskapet sålunda ”disambiguerats” (”[l]’ambiguïté étant éloignée”), framstår *Herr Ivan*, hävdar Lodén i sin avslutande ”conclusion”, som ett översättarverk i vid mening (”une traduction au sens large”). Härmed avser hon uppenbarligen (även om hon inte formulerar sig riktigt så) ett verk som går utom ramen för vårt nutida översättningsbegrepp, ett verk som utöver språkväxlingen också skriver in sig som ett självständigt bidrag till tidens litteratur, halvt om halvt med status av original. I detta fall är funktionen åtminstone delvis didaktisk. Sådan eller liknande omgestaltning i förening med språklig överflyttning av förelagd text är vid här aktuell tid snarare regel än undantag i västeuropeisk berättande litteratur. Detta är en vanlig iakttagelse i modern medeltidsfilologi, vilket Lodén gott kunde ha påpekat. Kartläggningen är numera relativt omfattande av det litterära gryningsland där en tydlig gräns mellan produktionsformerna ännu inte är fixerad. I Sverige inleddes ju den fixeringen först i Vadstenaklostret, ett knappt sekel efter drottning Eufemias magnifika initiativ, alltså i birgittinsk, inte dominikansk anda.

Ändå är det lätt att skriva under på Lodéns formulering av den grundläggande insikten: ”*Herr Ivans* upphovsman [han kallas här till sist ”l’auteur”, inte ”le traducteur”!] skapar på en och samma gång en form och funktionen för denna form.” Denna sorts dikt vill Lodén se i ett

vidare kultursammanhang. Den är, framhåller hon, mer än bara imitation av tysk, fransk och norrön litteratur, utförd i en avlägsen nordeuropeisk periferi som är angelägen om delaktighet i det centrala kontinentala kultursammanhanget. *Herr Ivan* är lika mycket och i sin egen rätt ett stycke europeisk – och europeiserad – medeltidslitteratur, som kastar ett fullt likvärdigt ljus tillbaka över Crétiens dikt, hjälper oss att läsa också den i nytt ljus.

Samtidigt noterar man att bilden av *Herr Ivan*-översättarens relativa omdirigering av textens funktion egentligen, liksom den av källäget, faktiskt bara är den väntade. Som antytts ovan har liknande iakttagelser formulerats av flera tidigare forskare i den svenska traditionen. Ny – och av bestående värde – är däremot den metodiskt väl genomförda och synnerligen omfattande empiriska bekräftelse som här redovisas. Sofia Lodén har med sin avhandling styrkt och preciserat vår uppfattning av *Herr Ivan* och de båda andra Eufemiavisorna, av deras tillkomst och textkällor, samt av deras funktion i den mottagande samtidskulturen.

Det blir en uppgift för framtida forskning att utfylla, kanske delvis retuschera, bilden av högmedeltidens svenska riddarroman i en religiös och klerikal dimension.

Referenser

- Blanck, Anton (1941): *Bellman vid skiljevägen och andra studier*, Gebers, Stockholm.
- Buridant, Claude (1983): ”Translatio medievalis. Théorie et pratique de la traduction médiévale”. *Travaux de linguistique et de littérature* 21/1, s. 81–136.
- Gallén, Jarl (1946): *La province de Dacie de l'Ordre des Frères-prêcheurs. I. Histoire générale jusque'au grand schisme*, Dissertationes historicæ 12, Helsingfors.
- Jansson, Valter (1945): *Eufemiavisorna. En filologisk undersökning*, Lundequist-ska, Uppsala.
- Lodén, Sofia (2010): *Herr Ivan et la question des sources. Une traduction d'Ívens saga ou du Chevalier au lion?*, Institutionen för franska, italienska och klassiska språk, Stockholm.
- Ståhle, Carl Ivar (1967): ”Eufemiavisorna”. E.N. Tägerstedt (red.): *Ny illustrerad svensk litteraturhistoria 1. Fortiden, medeltiden, vasatiden*, Natur och kultur, Stockholm, s. 54–67.
- Zumthor, Paul (1972): *Essai de poésie médiévale*, Seuil, Paris.

GEIRR WIGGEN

Tonelagsvariasjon i norsk uttale av suffikset *-asje* av fr. *-age*

Denne framstillinga gjelder uttalen i norsk av nominalavleiingsmorfemet <-asje> i substantiv som er lånt direkte eller indirekte (via engelsk, nederlandsk og tysk) fra fransk <-age> (av seinlat. *-aticum*), eller som er nydanna etter deres mønster i norsk, når ordet ikke blir uttalt med det germanskdominante førstestavingstrykket, men med hovedtrykk på suffiksets første staving. Den vesle studien jeg har foretatt, springer ut av det forholdet at jeg sjøl (f. 1947 i Oslo og primært oslomålstalende, sekundært sørlig inntrøndsktalende) kjenner disse orda uttalt slik i egen språkbruk bare med tonelag 1, men med åra mer og mer har registrert uttaler med tonelag 2. Jeg har vært nysgjerrig på å se om det kan finnes mønster i den tonelagsvariasjonen, og om de kan ha språkhistorisk relevans utover den synkront språksosiale.

Jeg takker tidsskriftets to anonyme manuskriptkonsulenter ('referees') for merknader som har styrka artikkelens presisjonsnivå og relevans på ulike punkt.

Wiggen, G., professor emeritus, Institutt for lærerutdanning og skoleforskning, Universitetet i Oslo. "Tonal accent variation in the Norwegian pronunciation of <-asje> from Fr. <-age>" *ANF* 128 (2013), pp. 165–178.

Abstract: This article presents an empirical description of the use of the Norwegian tonal accents 1 and 2 respectively in the pronunciation of the noun-derivational suffix <-asje> as it appears in loan-words from French <-age> (from LL <-aticum>), directly or via Dutch, English or German. Historically, tonal accent 1 has been general in Norwegian usage, but during the later decades an inter- as well as intraindividual variation has been noticeable. The author has elicited that variation from television programmes from the Norwegian Broadcasting Corporation (NRK = Norsk rikskringkasting), which are available for scrutiny in the company archives. His study shows a distribution of the two tonal accents in which the innovative tonal accent 2 is used predominantly by younger people and more often by women than men. In a concluding discussion, the author compares his findings with a proposed rule that takes tonal accent 2 in noun-derivational suffixes in lent verbs to be a sign of true norwegianization and the same tonal accent to be the unmarked one in Norwegian. He finds that rule problematic, as the most frequent of the nouns in question show no inclination towards the use of tonal accent 2 in general-language practice. Finally, the article evaluates the connotational preconditions in the present tonal accent variation for the future progress of tonal accent 2 usage.

Keywords: Norwegian, spoken language, prosody, tonal accents, loanwords, innovation, sociolinguistic variation.

Materiale og arbeidsgang

Studien er reint deskriptiv og upretensiøs: Resultata gir ikke grunnlag for annet enn å danne rimelige hypoteser. For tonelagsbruken jeg har kunnet registrere, er ikke henta fra et tilfeldig, representativt språkbruksutvalg, og den har derfor ikke kunnet brukes til å teste eventuelle forhåndsformulerte hypoteser om allmenn variasjon og eventuell uttaleutvikling i nyere norsk talemål.

Det leksikalske tilfanget trur jeg derimot må kunne sies å være tilfredsstillende dekkende. Det er ikke stort. Ekserpert først fra *Tanums store rettskrivingsordbok* (9. utgave, 2005) og deretter kontrollert mot og supplert fra ei liste på nærpå 750 000 nettsøkbare bokmåls- og nynorskord (Hansen s.a.) teller det bare 55 ord utenom tre rotmorfem med samme utgang, men av annet opphav: *drasje* (overtrekk på visse matvarer, jf. vb. *drasjere*), som norsk nok har fra fransk, men som er kommet til fransk fra gresk (*tragêma*; Augé 1926: 318); *gasje*, som nok også er lånt til norsk fra fransk, men som er kommet til fransk fra eldre germansk (*wadjo*; Augé 1926: 438); og *pasje*, som har gammelfransk belegg fra seinlatin *pagius* (jf. ital. *paggio*) og muligens går tilbake til gresk *paidion*, ei diminutivform av *pais*, *paidos* (McKechnie 1969: 1284). Også de uttales med ulikt tonelag: *gasje* med tonelag 1, *pasje* med tonelag 2 og *drasje* muligens med begge. *Apasje* (am. indianernemning), *dispasje* (av ital. *dispaggio*), *gamasje* (av sp. *guadamaci*), *mustasje* (av ital. *mostaccio*) og *pistasj(e)* (av gr. *pistakion*) har endinga <-ache>, ikke <-age>, i engelsk/fransk. Disse fem orda har tonelag 1 i norsk – men *mustasje* varierende med énstavings suffiks, liksom *pistasj(e)* – så nær som *apasje*, som òg kan høres med tonelag 2. Alle de 55 aktuelle substantivavleiingene har rettskrivingshistorisk vært skrevet med långiverspråkets stavemåte <-age> også i norsk, slik tilfellet ennå er i dansk og til dels i svensk (og i ei rekke andre språk, så òg engelsk, nederlandsk og tysk), før de fleste har fått den norsk-ortografiske forma <-asje> i overensstemmelse med tilsvarende tostavings-uttale i Norge. Av dem er det bare *vernissasje* jeg har registrert med énstavings-uttale (/ -a:f/, dessuten stundom med initial /f-, som om ordet var tysk (og i så fall hyperkorrekt, for <v-> uttales /v-/ også i tysk i dette lånordet), ei uttaleform som ellers er den vanlige i noen få ord som ennå skrives med <-age> eller norvagisert <-asj>: De kunstfaglige orda *assemblage* (kunstverk sammensatt av ulike materialer), *cirage* (maleri i brunt el. gult), *collage/kollasj* (bilde av oppklipt tøy, papir o.l.), fra økonomisfæren *coulage* (svinn i flytende varer ved lekkasje) og *primasj* (prosentvis godtgjøring av skipsfrakt som skipsføreren får), matretten *fromasj*, det tekniske uttryk-

ket *karambolasj* (sammenstøt; i biljard: av mer enn en ball i ett støt) og retorikk-/stilomgrepet *persiflasj* (spott). Det ønologiske omgrepet *vintage* (årgang) kan i norsk uttales med både én- og tostavings suffiks.

De fleste av de 55 aktuelle orda er lågfrekvente, til dels fordi de hører til bestemte fagspråk, hvorav militærfaglige, økonomi- og til dels handels- og jusfaglige, handverksfaglige, medisinfaglige og skipsfartstilknytte omgrep er særlig tydelige. Men noen er kommet inn i allmenn språkbruk og er blitt mer frekvente enn andre, enda bare *etasje*, *garasje*, *raportasje*, *slitasje* og *tonnasje* er blant de 10 000 mest frekvente orda i norsk som Kolbjørn Heggstad (1982) registrerte for en generasjon sia. Heggstads frekvensordbok bygger på ordbruken i norske aviser. Først mot slutten av 1900-tallet har avleiingssuffikset <-asje> vist seg produktivt, idet noen skapte ordet *kronasje(r)* (penger). Norsk språkråd (1982: 199) har ikke registrert det innen midten av 1970-tallet. I den nyeste utgava av slangordboka si skriver Tone Tryti (2008: 207) at «*kronasje* el. *kronasjer*» kom i bruk «iallfall fra 1980-t.», men hun nevner ikke ordet i den første utgava av slangordboka (Tryti 1984: 216), så ordet må ha blitt skapt en gang etter midten av det tiåret. Også ungdomsspråkforskeren Ingrid Kristine Hasund (2006: 36) omtaler det som slangord. Som nyord i norsk er det nylig blitt oppført som kollektiv (*kronasje*; Guttu og Wangenstein 2012: 177). Pr. 15. februar 2013 gir det 282 treff på den nordiske søkemotoren *Kvasir*. En kunne tenke seg at også de allmennspråklige orda *lekkasje* og *slitasje* og handelsuttrykket *brekkasje* (brekkskade, brekkskade varer) var nordiskspråklige nydannelser etter fransk mønster, skjønt langt eldre (1800-talls) og veletablert i leksikografien, for orda fins ikke i fransk med noen tilsvarende betydning; men *lekkasje* og *slitasje* er lånt fra nederlandsk *lekkage* (skjønt kanskje òg nedertysk *leckasie*; NO 7: 339) resp. *slijtage* (NO 10: 477), liksom *takkelasje* er det (av ndl. *tak(k)elage*; NRO IV: 2567), og *brekkasje* er, som *dunnasje* og *stuasje*, fra engelsk *breakage* (SAOB 1925: B4449; NO 1: 893) resp. *dunnage* (NRO I: 758) og *stowage* (NRO III: 2276). I både nederlandsk og engelsk har det gammel fransk-innlånte avleiingsmorfemet -age vist seg svært produktivt, så òg i tysk, som har gitt norsk *staffasje* (ty. *Staffage*). *Fustasje* har fransk rotmorfem, men er lånt til norsk via nederlandsk *fustage* (eller ty. *Fustage*; NO 3: 1064). Det er interessant at de nevnte orda på <-asje> som er kommet til norsk fra engelsk, ikke reflekterer den engelske suffiksuttalen /-idz/, men har tilpassa seg opprettholdelsen av den franske vokalkvaliteten og -lengda (</a:z/). Det fins andre innlån fra engelsk på <-age> som har opprettholdt engelsk suffiksuttale, også i ord som engelsk har lånt fra eldre fransk (f.eks. *demurrage* (godtgjørelse for skips forlenga

landligge) < gml.fr. *demorage*; *Tanums store rettskrivingsordbok* 2005: 134; jf. McKechnie 1969: 484) eller som gjør det norvagisert med avstemt affrikat (/ -itʃ/, som i *image*, der endinga <-age> vel å merke ikke har samme opphav (lat. *imago*) som det suffikset vi har som tema her. Men disse uttalene er énstava og irrelevante i denne sammenhengen. Ord som er kommet til norsk via nederlandsk/tysk, har hatt støtte for tostavingsuttale av suffikset i de språka. Kulturhistorisk veit vi at fransk hadde høgste fremmedspråksstatus i mange av de samfunnsområda (domena) i Norge som de aktuelle orda først kom i bruk i (iallfall fram mot ca. 1830), så nær som de militærfaglige, der tysk tradisjonelt har hatt en større plass (jf. Wiggen 2004). I videre kretser var derimot tysk mer kjent enn fransk, og i det skriftspråklige danna tysk ortografi mønster for skrivemåten av flere importord fra fransk (Sandøy 2000: 91). De orda på <-age> som måtte være lånt til norsk via engelsk, er trulig innlånt skriftspråklig og har tilpassa seg den franske uttalen i vokalkvalitet og -kvantitet og i frikativ- istedenfor affrikatbruk, skjønt ustemt (stemt post-/palato-alveolar frikativ fins ikke i norsk). Det siste gjelder også lånorda som er kommet via nederlandsk og tysk. På et visst tidspunkt, i uttaleovergangen fra éntil tostavings suffiksform, som nå er gjenspeilt i skrivemåten <-asje>, har fransk uttale måttet vike for skriftbildet som normgrunnlag for uttalen i Norge. Spredte tilfeller av /-a:si/ i enkelte dialekter (i orda *bagasje*, *emballasje*, *etasje*, *fustasje*, *kurasje*, *lekkasje*, *passasje*; NO 1: 363; 2: 677, 803; 3: 1064; 6: 1300; 7: 339; 8: 1117) kunne tenkes å reflektere en tilsvarende nedertysk uttale (jf. *leckasie* ovafor), men varierer stundom med /-a:s/ (f.eks. *kurasje*) og forekommer også i ord av direkte fransk opphav (som *passasje*). Frikativuttalen, enten den dialektalt har vært /-s-/ eller gradvis mer allment /-ʃ(-)/, forteller uansett at importen har vært talespråklig basert, ikke skriftspråklig. At de aktuelle orda i betydelig grad blir uttalt med førstestavingstrykk i østnorske dialekter (for eksempel /^ˈbagafe/, /^ˈetafe/) viser at de er blitt språklig norvagiserte. Men utbredt uttale med trykk på suffiksets første staving (d.e. ordets nest siste) viser samtidig det romanskspråklige opphavet godt. Hadde de vært engelskinnlånte, ville førstestavingstrykket vært allment, slik det etter germansk norm er i engelsk òg.

En av denne artikkelens anonyme konsulenter ('referees') mener at flere av de forholda som er beskrevet ovafor, taler for å forstå <-asje> som bestående av to segment, d.e. <-asj-> + <-e>: at <-e> har talespråklig opphav, at tostavingsuttalen er en novasjon i norsk, og at flere av de aktuelle fremmed-/lånorda i norsk alternerer mellom én- og tostava uttale. Utviklinga av tonelag 2 i samband med det nye, finale /-e/-suffikset me-

ner denne fagfellen ville komme tydeligere fram om en trakk den svenske tonelagsdistribusjonen inn i overveielsene. Det kan jeg ikke gjøre her. Men om min vesle norskavgrensa variasjonsbeskrivelse kan stimulere til andres videre studier, er det utbytte godt nok for mitt bidrag.

Både de franskoriginale orda med avleiingssuffikset <-age> og de som er lånt til norsk fra fransk via andre språk (engelsk, nederlandsk, tysk) eller er nydanna i de språka eller i norsk, inngår i ordtilfanget, som består av disse 55 orda:

- affutasje* (mil.), understell for skyts
- agiotasje* (økon.), agiospekulasjon, børsjobbing
- apanasje* (økon.), lønn til statsoverhode/fyrste
- arbitrasje* (økon.), voldgift; berekning av valuta-/verdipapirkurser for å utnytte kursdifferanse mellom ulike børsplasser
- averasje* (økon.), gjennomsnitt
- bagasje* (alm.; transp.), reisegods
- bandasje* (alm., med.), forbindelse
- blamasje* (alm.), blamerende/utskjemmende handling el. uttalelse
- bombasje* (håndv.), bøy, utbuling (frisørfaglig av hår el. industrielt av f.eks. bøyd metallisk konservesemballasje)
- bossasje* (håndv.), kvadermurverk av råhogd stein
- brekkasje* (kommers.), brekkskade
- drenasje* (med.), drenering, dannelse av dren
- dunnasje* (skips-/sjøuttr.), beskyttelsesmellomlag i lasterom
- efflørasje* (med., sjukepl./fysiot.), form for massasje
- ekvipasje* (transp., skipsuttr.), fint kjøretøy, arbeidsavdeling ved orlogsverft
- emballasje* (alm., kommers.), innpakning
- ensilasje* (agr.), silofôr, surfôr; jf. *silasje*
- eremitasje* (bygn.), eneboerhytte, jaktlott
- eskamotasje* (økon.), taskenspilleri/svindel (bort-trylling)
- etalasje* (kommers.), (vindus-)utstilling, framlegging av varer
- etasje* (alm.), bolighøg
- frikasje* (økon., prod.), 'avskraping', d.e. å slå mynt/tjene penger på be-kostning av; òg: vannavstøtende duk (oljehyre)
- furasje* (mil., agr.; kosth.), for til hester; fôrstoff, mat
- fustasje* (håndv.), fat, tønne
- garasje* (alm.), hus for kjøretøy
- kabotasje* (transp.), (rett til å drive) transport mellom steder i samme land
- kamuflasje* (alm., mil.), forkledning, maskering

kartonasje (håndv., industri), produkt av papp el. kartong, finere emballasje
kolportasje (økon.), omførselshandel, især med bøker
kronasje (no. slang), penger
kurasje (hist. alm.), mot
kurtasje (økon.), meklergebyr
kyrettasje (med.), skraping el. rensing med kyrette (et kirurgisk instr.)
lekkasje (alm.), tap ved ufrivillig utrenning/-tapping
massasje (alm., med., fysiot.), behandling ved massering
menasje (økon., sos.), hushold(ning)
montasje (tekn.), montering
passasje (ark., litt., vet.), gjennomgang; tekstavsnitt; ridehests gangart
personasje (alm., hist.), person, fyr, individ
plantasje (institusjon), planteskole; storgods i tropene
potasje (diet.), suppe; mat som spises med skje
ravasje (oppførsel), oppstyr, herjing
reglasje (tekn.), reguleringsmekanisme
reportasje (journ.), tekstsjanger
sabotasje (mil., pol.), planmessig ødeleggelse el. forsinkelse og hindring
av arbeid
silasje (agr.), silofôr; jf. *ensilasje*
slitasje (alm.), forringelse ved friksjon/slit
spionasje (pol.), illegitim kunnskapsinnhenting
staffasje (kunst., stil), figurer anbrakt i et landskap for å framheve det;
noe som framhever el. levendegjør
stuasje (skipstransp.), godsstuing, smålast som fyller ut plass
takkelasje (skips-/sjøuttr.), rigg, master, rær og tauverk på skip
tonnasje (skips-/sjøuttr.), skips bæreevne eller rominnhold
trikotasje (industr.), maskinstrikka varer
ullasje (skips-/sjøuttr.), frirom
vernissasje (kunst.), fernisering; framvising av kunstutstilling for pres-
sen og andre innbudte før utstillinga åpnes offisielt

Tonelaget i trykkting suffiksuttale har jeg ekserpert fra det store og daglig voksende programarkivet til NRK TV (nrk.tv.no), der en kan søke etter enkeltord og ordformer.¹ Programma har enten tidsavgrensa eller

¹ En konsulentmerknad til denne artikkelen gjør et poeng av at det ikke fins tilsvarende søkemulighet i alle nordiske fjernsynsarkiv. På oppfordring spesifiserer jeg framgangsmåten min her: Søk etter <nrk.tv.no> i en søkemotor. Sjøl har jeg brukt den nordiske søkemotoren *Kvasir* (www.kvasir.no). I et lite vindu øverst til høyre på det skjermbildet som kommer fram, kan en skrive inn det ordet en er ute etter (ett ord ad gangen), og klikke på <søk>. Da kommer alle arkiverte program som inneholder det ordet, til syne med pro-

varig arkivtilgjengelighet, og både tidsavgrønsinga og nye program gjør at det fra dag til dag er ulikt mange treff på hvert ord. De fleste søketreffa er fra tida etter år 2000, men mange går likevel tilbake til 1990 og i spredte tilfeller enda lengre tilbake, og i minneprogram kan det være eksempel å finne fra fjernsynets svart-hvitt-barndom (tidlig 1970-tall og tidligere). Jeg har 17. – 25. februar 2013 tatt meg tid til å høre på absolutt alle forekomstene av de aktuelle orda; med visse unntak (især nyhetssendinger) er programma teksta, så de aktuelle orda raskt kan oppsøkes i tekstvedlegget, og uttalen aktiveres ved et klikk på hvert ord. Arkivstatusen har dessuten latt meg høre på hvert tilfelle flere ganger i de (ganske få) tilfella jeg har vært litt i tvil. (I tvilsgrunnlaget inngår ikke de ulike tonelagsrealiseringene i norske talemålsvarieteteter. Men min sosiodialektologiske bakgrunn er jeg vel kjent med dem.)

Slett ikke alle de aktuelle 55 orda har vært å finne i NRKs tv-programarkiv de nevnte ni dagene i februar 2013. Bare 22 (23) av dem kommer opp med brukseksempel i de til sammen 672 programma jeg har konsultert, hvorav 148 har vist seg uaktuelle (fordi orda ikke er blitt brukt norsk-språklig i dem eller bare i underteksten, ikke i faktisk tale): *apanasje*, *bagasje*, *bandasje*, *drenasje*, *ekvipasje*, *emballasje*, *etasje*, *garasje*, *kabotasje*, *kamuflasje*, *lekkasje*, *massasje*, *montasje*, *passasje*, *plantasje*, *reportasje*, *sabotasje*, *slitasje*, *spionasje*, *staffasje*, *tonnasje* og *vermissasje*. (I tillegg kommer *mustasje*, som blir uttalt dels med tonelag 1, dels énstava: /-a:f/.) Ett ord (*kabotasje*) opptrer bare én gang i et gitt program, alle de andre flere ganger, dels av en og samme person, dels av forskjellige personer.

Resultat

Alle de 22 aktuelle orda som er nevnt i avsnittet over, fins uttalt med tonelag 1. Ingen brukes utelukkende med tonelag 2. Elleve av de tjueto blir imidlertid uttalt dels med tonelag 1, dels med tonelag 2: *ekvipasje*, *kamuflasje*, *lekkasje*, *massasje*, *montasje*, *passasje*, *plantasje*, *reportasje*, *sabo-*

grambilde, tittel og dato. Et klikk på hvert enkelt programbilde aktiverer programmet, som deretter blir avspilt direkte. Under fjernsynsbildet står det <Teksting> i alle tilfeller der programma er teksta. Klikker en på <Teksting>, kommer det som sies, fram som skreven tekst. Når en har funnet det aktuelle ordet i den skrevne teksten, klikker en på det, og da hopper programframsyninga straks fram eller tilbake til det stedet der ordet blir uttalt. Ved hjelp av et punkt som flytter seg i takt med programframsyninga langs ei linje i nedre del av programbildet, kan en også styre framsyninga tilbake til hver uttaleforekomst så mange ganger som en ønsker å høre på den.

tasje, slitasje, spionasje. La oss se nærmere på tonelagsvariasjonen i hver av dem:

Ekvipasje opptrer i to program (begge fra 2011) og blir brukt én gang med tonelag 1 av en eldre mann fra Sunnmøre og to ganger med tonelag 2 av ei yngre østlandsktalende kvinne.

Kamuflasje opptrer i 20 program (fra 2006 – 2012, skjønt i ett tilfelle en reprise fra 1971). Seks eldre østlandsk- resp. nordnorsktalende menn bruker i ni program ordet med tonelag 1. Det gjør også ei trøndsktalende middelaldrende kvinne, ei ung nordnorsktalende kvinne og en ung østlandsktalende mann. Tonelag 2 brukes flere ganger i flere program av ei ung, østlandsktalende kvinne og i ulike program av tre unge menn med hhv. gudbrandsdalsmål, nordmørsmål og oslomål, dessuten av tre eldre menn, to av dem østlandsktalende (den ene allerede i et program fra tidlig på 1970-tallet) og én fra Iveland i Aust-Agder. Den ene østlandsktalende eldre mannen uttaler dette ordet (i 2007) både med tonelag 1 (én gang) og med tonelag 2 (fem ganger).

Lekkasje opptrer i 30 program (1981 – 2013). Tonelag 1 brukes av voksne kvinner og menn i alle aldre og med ulike dialekter og er den dominerende varianten. Tonelag to blir brukt i åtte program, til dels av flere ulike deltakere. To av tonelag 2-brukerne er unge østlandsktalende kvinner, fire er unge menn, to av dem østlandsktalende, to bergensk- resp. sunnhordlandsktalende, og fire er middelaldrende kvinner, tre av dem østlandsktalende, éi trøndsktalende. I tillegg kommer en eldre østlandsktalende mann. En av tonelag 2-brukerne, en yngre østlandsktalende mann, bruker samme ordet én gang med tonelag 1 òg.

Massasje opptrer i 26 program (2007 – 2012). Også i dette ordet brukes tonelag 1 i de aller fleste tilfella, både av barn og unge og av voksne kvinner og menn i alle aldre og med ulike dialekter. Tonelag to blir brukt i tre program fra 2011 og 2012, dels av to unge østlandsktalende menn, ei ung østlandsktalende kvinne og to middelaldrende østlandsktalende menn. Den ene unge mannen brukte ordet både med tonelag 1 og tonelag 2 i samme programinnslag.

Montasje opptrer i 4 program (2011 – 2013) og har tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en ung oslomålstalende mann.

Passasje opptrer i 11 program (2009 (inkl. innslag fra 1950) – 2013) og har også tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en ung østlandsktalende mann.

Plantasje opptrer i 4 program (2005 – 2013) og har, som de to foregående, tonelag 1 i alle så nær som ett tilfelle: hos en aldrende oslomåltalende mann.

Reportasje opptrer i 51 program (1979 – 2013) og er det av de frekvente orda (i mitt datatilfang) som har størst andel uttale med tonelag 2, d.e. i 42 % av programma og av 40 % av alle personene som brukte dette ordet. Tre av dem bruker likevel også ordet med tonelag 1, to yngre kvinner med henholdsvis oslomål og kristiansandsmål og én ung østlandsktalende mann. De som bruker tonelag 2, er med unntak av éi eldre kvinne (bergensktalende) og to middelaldrende menn (med romsdals- resp. trøndermål) alle godt under 50 år, de fleste av dem i 20- og 30-åra, i alt 59 % menn og 41 % kvinner. De fleste (71 %) er østlandsktalende, de øvrige trøndsk-, sør- og vestlandsktalende. Brukerne av tonelag 1 er 83 % menn og 17 % kvinner (hvorav noen også bruker tonelag 2; se ovafor). De er dessuten med få unntak eldre eller middelaldrende. Også de fleste (71 %) av dem er østlandsktalende.

Sabotasje opptrer i 17 program (1994 – 2012). Hvert tonelag opptrer i like mange program. Tonelag 1 brukes av hovedsakelig middelaldrende og eldre av begge kjønn, men òg av éi ung kvinne og én yngre mann. Tonelag 2 brukes av ulike barn og ellers av flere kvinner, men også menn som er unge (under 40 år). To eldre menn som bruker tonelag 2, gjør det i variasjon med tonelag 1, den ene etter at en yngre intervjuer har brukt tonelag 2 umiddelbart før. I et dubba barneprogram (2010) bruker interessant nok to barnestemmer (gutt og jente) tonelag 2 gjennomført, mens to voksenstemmer (kvinne og mann) bruker tonelag 1 like gjennomført. Østlandske talemål dominerer i bruken av begge tonelag, skjønt noe mer i bruken av tonelag 2 (77 %) enn av tonelag 1 (67 %). Begge tonelag brukes ellers av talere med trøndske mål (inkludert nordmørsk), sørlandsk (Kristiansand bymål) og østlandsktradert indretromsk.

Slitasje opptrer i 32 program (1981 – 2013) og har med få unntak tonelag 1. Unntaka (med tonelag 2) fins i fire ulike program (2010, 2012) og i dem alle fra fire ulike unge østlandsktalende menn.

Spionasje opptrer også i 32 program (1984 – 2013) og har også med få unntak tonelag 1. Unntaka i dette tilfellet er òg fire ulike programledere som alle er unge, tre østlandsktalende menn og ei kvinne med sognemål. Kvinna varierer likevel den tonelagsbruken i dette ordet med tonelag 1.

Sammenfatning og drøfting

Etter denne gjennomgangen av tonelagsvariasjonen kan vi summere opp at tonelag 1 ennå er den dominerende i den ordtypen vi har undersøkt her, men at tonelag 2 ser ut til å ha kommet i bruk i økende grad. Det siste utelukker ikke at tonelag 2 er blitt brukt tidligere òg: Registreringa av det helt tilbake til program fra fjernsynets svart-hvit-alder og hos spredte eldre programdeltakere viser det. Antydninga mi av at tonelag 2-bruken er et voksende fenomen, bygger jeg i første rekke på at det (vel å merke i det datatilfanget jeg har hatt tilgang til) er flere yngre enn eldre personer som bruker det tonelaget. Dessuten synes det å være flere kvinner enn menn som gjør det, ikke minst flere kvinner enn menn i (noe) høgere alder. Ei slik kjønnsfordeling stemmer med den mer allment sociolingvistiske registreringa i vår kultur av nyere tids kvinner som særlig språklig innovative (d.e. mindre lokalspråklig tradisjonbundne), ulikt det som var vanlig i det eldre tradisjonssamfunnet. Tonelag 2 kan ellers synes å ha en dominans av østlandsktalende. Det gjelder især i mindre frekvente ord der det tonelaget brukes av et klart mindretall. I uttalen av relativt mer frekvente ord, som *reportasje* og *sabotasje*, dominerer østlandsk i bruken av begge tonelag (uten stor forskjell i omfang), noe som også kan reflektere en østlandskdominans i sjølve fjernsynsmediet. Jeg synes det er vanskelig å bruke det foreliggende materialet til å si noe sikkert om ulike norske dialekters preferanse for hvert av de to tonelaga i det suffikset det er tale om her. I ei vurdering av dialektal variasjon på et bedre empirisk grunnlag må en ha in mente at dialektene også tradisjonelt har ulikt tonelag i ei rekke ord tilmed innafor samme dialektgruppe. I østnorsk er det for eksempel tradisjon for at sammensetningene *rådhus* og *storting* har tonelag 2 i sør (østlandsk) og tonelag 1 i nord (trøndsk). Jeg kjenner ikke til noen dekkende studie av kryssdialektalt ulikt tonelagsbruk.

For å kunne hevde ei mer allmenngyldig utvikling henimot tonelag 2, eventuelt særlig i østlandsk, må bruksregistreringene i min vesle studie her prøves ut mot et statistisk tilfeldig og representativt språkbruksmateriale. Men alt på det hypotesegrunnlaget jeg har kunnet legge fram her, må det være lov å overveie noen tenkelige grunner til tonelagsvariasjonen.

Kan det tenkes språkstrukturelle grunner? Sjøl om de orda det gjelder, er lån fra fransk, og disse låna har skjedd i sosiale rom som gjør at vi i betydelig grad kan forutsette fransk uttale med éi staving i suffikset (slik tilfellet ennå er i enkelte ord; se ovafor), har også noen kommet fra fransk til norsk bruk via germanske språk som, for tyskens og nederlandskens

del, har suffiksuttale med to stavinger (se ovafor). Noen kunne kanskje tenke seg at dén i seg sjøl skulle ha kunnet etablere et første normgrunnlag i norsk bruk for tonelag 2. Men bruken av tonelag 2 i trykktung suffiksuttale kan neppe knyttes til tostavings suffiksform i nyere tid: Såkalt tostavings tonelag (= tonelag 2) har si forankring i eldre (mellomalderlig) nordiskspråklig stavingsstruktur, og den språkhistorisk tradisjonelle framstillinga at mellomalderlige tostavinger gav opphav til tonelag 2, er i dag omstridt. Ovafor har vi kunnet slå fast at noen av disse orda har vunnet innpass i norske folkemål, og da med /-a:si/ som den vanlige suffiksuttalen til å begynne med, så òg det aller mest frekvente (jf. Heggstad 1982: 91) *etasje*, ordet *fustasje* også med varianten /-a:se/. Men også der fins en variant /a:s/, altså med éi staving, bevart (se ovafor). Og i alle de aktuelle tostavingstilfella, liksom i alle de andre orda av samme slag som er oppførte med post-/palatoalveolar frikativuttale, fører *Norsk Ordbok* opp uttale med tonelag 1. Tonelag 2 finner vi notert bare når hele ordet (ikke suffikset) har førstestavingstrykk. (Forbehold: Det er ikke noen gjennomført tonelagsnotasjon i *Norsk Ordbok*, bare oppføringer der underlagsmaterialet har gitt grunnlag for det, for eksempel i dialekt-synopsisen fra Norsk målførearkiv). Når Helge Sandøy (2000: 134f.) har funnet grunn til å formulere en regel om at verbalsubstantiv som er laga i norsk av importerte fremmedspråklige verb, får tonelag 2, og at de av det slaget som likevel brukes med tonelag 1, har vært importerte som substantiv, er det på grunnlag av erfaring med engelskspråklige import-/lånord (verbalsubstantiv på <-ing>). Om de siste spår han en overgang til tonelag 2 etter hvert som verba de er avleda av, blir norvagenserte, d.e. blir lånord i norsk og ikke lenger oppfattes som fremmede (op.cit.: 135, jf. 18 – 23). Det innebærer at tonelag 2 skulle være det umarkerte i norsk og tonelag 1 det markerte. Ei slik oppfatning går godt i hop med nyere tonelagsforskeres syn (se Wetterlin 2010: *passim*), men bryter med den fagtradisjonelle oppfatninga, som har rekna tonelag 2 som det markerte (op.cit.: 5f., 10). De franskbaserte/-innlånte substantiva på <-asje> vi har undersøkt her, er alle innlånte som substantiv, så nær som *kronasje*, som for sin del ikke er avleda av et verb i det hele tatt, men av et annet (norsk) substantiv. Kan vi likevel si at den dominerende uttalen av dem med tonelag 1 viser at de ennå ikke blir oppfatta (av språkbrukerne) som tilpassa/integrerte i norsk, d.e. gått over fra å være fremmedord til å være lånord? Om lånord fra engelsk mer generelt, ikke bare verb eller verbalsubstantiv, skriver anglisistene Johansson & Graedler (2002: 150) at de orda som går inn i norske bøyings- og avleiingsmønster, får tonelag 2. Og i en nyere studie av importord-tilpassing i norsk talemål er «bruken av

tonem 2 kategorisert som tilpassa, mens bruk av tonem 1 er ansett som ”utenlandsk”» (Johansen 2007: 93), enda denne forfatteren også bygger på engelske ordlån, og han, som Sandøy, finner at «[d]ersom verbalsubstantivet er importert før det tilsvarende verbet, er tendensen til uttale med tonem 1 størst, nær 100 %» (op.cit.: 100). Det ”utenlandske” preget gjelder nok for de fleste av de særpråklige (fagspesifikke) substantiva på <-asje>, men neppe for dem som hører til det allmennspråklige ordtilfanget, som *bagasje*, *bandasje*, *brekkasje*, *etasje* og *garasje*, som jeg i denne studien ikke har kunnet registrere uttalt med tonelag 2. Verba på <-ere>, som opphavelig er innlånt fra romanske språk, og som mange av orda på <-asje> er avleda av, mener Sandøy er så mange og velintegrerte i hverdagslig norsk at de må reknes som normalord i dag, og han plasserer substantiva på <-asje> i samme kategori (Sandøy 2000: 20). Likevel dominerer altså tonelag 1 for disse substantiva. Regelen Sandøy har formulert om bruken av de to tonelaga i importord, som han bygger på engelskbaserte lånord, synes ikke å gjelde, iallfall ikke uten videre, for substantivavleiingssuffikset <-asje> av fr. <-age>. Det avleiingssuffikset inngår for øvrig ikke i datagrunnlaget for avhandlinga til Wetterlin (2010: 16f.), og tonelagsvariasjonen i min vesle studie kan sies å representere ei aldri så lita utfordring for posisjonen hennes.

Men det må pekes på et annet strukturelt forhold: *tonelagslabiliteten*. Formell labilitet er et typisk språkkontaktfenomen (se f. eks. Poplack 1993). Den både inter- og intraindividuelle tonelagsvariasjonen vi ser i det materialet som er undersøkt her, kan godt, ja, rimeligvis ha vært der fra første stund de aktuelle lånorda kom i bruk med tostavingsuffiks i norsk. Så fåtallig som denne ordformgruppa er, dessuten med få av orda i allmenn språkbruk, de fleste fordelt på et antall yrkesrelaterte særpråk, har den ikke lett kunnet etablere seg uttalenormativt med noen tyngde i allmennspråket, enda tonelag 1 har hatt ei dominerende stilling til nå. Det samme synes å gjelde andre lånord av liknende type, for eksempel slike som på fransk ender på <-ège> (*manesje* med tonelag 1, *kortesje* med tonelag 2), på <-ige> (*prestisje* med tonelag 2, men *voltige* med éi (som i fransk) eller to stavinger i suffikset og med både tonelag 1 og 2 i tostavingsvarianten; NRO IV: 4046; *Tanums store rettskrivingsordbok* 2005: 959) eller <-ence> (vanligvis uttalt med tonelag 1 i norsk, men òg registrert med tonelag 2 i NRKs programarkiv, f. eks. *kompetanse* i NRK P2s radioprogram «Verdibørsen» 3. mars 2013). Wetterlin (2010: 17, 172) nevner *kompetanse* bare med tonelag 1 og skriver at de aller fleste avleiingssuffiksa i norsk brukes gjennomgående med enten det ene eller det andre tonelaget (op.cit.: 17). Det er nok for bastant. I den enkelte

språkbrukerens primære førstespråksvarietet (dia-/socio-/etnolekt) vil språklån søke å tilpasse seg et gitt mønster som alt hører til varietetten, skjønt helt normalt med intra- som interindividuell variasjon inntil innovasjonen er helt mottakerspråknaturalisert (Poplack 1993: 252), slik tilfellet synes å være med den dominerende bruken av tonelag 1 i lånorda på <-asje>. Sekundært kan de likevel, enda mer enn eldre og bedre etablerte uttaleformer i en varietet som språkbrukeren er utrygg på den sosiale statusen til, komme til å uttales *hyperkorrekt annerledes* = språknormativt *markert* i en mindre intim og avslappa språkbrukssituasjon (loc.cit.), slik tilfellet kan være for mange framfor kameraøyet eller mikrofonen i etermedia. Det er nettopp i en slik språkbrukssituasjon jeg har uteska uttaleempirien i denne vesle studien.

Når slik markert språkbruk kan høres i allmennheta på fjernsynsskjermen, og igjen og igjen hos personer som i kraft av mediatilhørigheta vinner "kjendis-status", som tilfellet er for mange av NRKs nyhetsjournalister og populære programledere, kan den markerte språkbruksvarianten etter hvert vinne rom, først i den språkbrukssituasjonen den oppstår i (yrkeslauget), så i allmennspråket, og gradvis miste sitt preg av markerthet. For lånorda på <-asje> synes det ennå å være et stykke å gå før tonelag 2 mister sin markerthet, men med høg nok prestisje innad i det mediale yrkesfellesskapet kan den bli en positiv språksosial markør med stor gjennomslagskraft utad. Kanskje er uttalen med tonelag 2 i disse orda allerede i ferd med å signalisere ungdommelighet? Om dét er den avgjørende konnotasjonen, kan det òg forklare dens tilsynelatende større og tidligere gjennomslag hos kvinner (jf. Andersen 2013)? Om så er, er nok utsiktene til mer allment gjennomslag i talt norsk større enn om den primære konnotasjonen er feminitet. Men i den grad det norske språksamfunnet skulle oppfatte tonelag 2-uttalen som uttrykk for språklig usikkerhet eller, enda mer, som affektert påtattethet for å gjøre seg interessant ved å være annerledes ("ostentatious show-off"), risikerer den fort å miste normkraft.

Tilvisinger

- Andersen, Anne Elisabeth (produsent) (2013): Kvinne 2013: Lille speil. Dokumentarserie, del 3. NRK 2, sendt 5. mars 2013 kl. 2050 – 2130. Tilgjengelig uten tidsbegrensning i NRK TV-arkivet: <tv.nrk.no>
- Augé, Claude (dir.) (1926): *Nouveau petit Larousse illustré*, Librairie Larousse, Paris.

- Guttu, Tor og Boye Wangenstein (red.) (2012): *Nyord i norsk*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Hansen, Vegard [s.a.]: *Finn ord*. Søkemotor i 748 744 ord (bokmål og nynorsk) pr. 15. februar 2013. Nettadresse: www.menneske.no/ord/
- Hasund, Ingrid Kristine (2006): *Slang*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Heggstad, Kolbjørn (1982): *Norsk frekvensordbok. De 10 000 vanligste ord fra norske aviser*, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo og Tromsø.
- Johansen, Roy (2007): Tilpassing av importord i norsk talemål. Jarvad, Pia og Helge Sandøy (red.), *Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning* [= Moderne importord i språka i Norden (Prosjekt initieret af Nordisk Sprogråd VII)], Novus forlag, Oslo, s. 73 – 101.
- Johanssen, Stig & Anne-Line Graedler (2002): *Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn*, HøyskoleForlaget, Kristiansand.
- McKechnie, Jean L[yttleton] (main ed.) (1969): *Webster's New Twentieth Century Dictionary of the English Language*, Unabridged, Second Edition, The World Publishing Company, Cleveland and New York.
- NO = *Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*, Band 1 – 12, Det Norske Samlaget, Oslo 1966–2014.
- Norsk språkråd (1982): *Nyord i norsk 1945 – 1975*, redigert av Vigleik Leira, Universitetsforlaget, Bergen, Oslo og Tromsø.
- NRO = Knudsen, Trygve og Alf Sommerfelt (utarb.) (1983/1991 [1927 – 1957]): *Norsk riksmålsordbok utgitt av Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur*, Bind I –IV, Annen utgave [uendret opptrykk], Bind V og VI (første og annet tilleggsbind) 1995 ved Harald Nordeng, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Poplack, Shana (1993): Variation theory and language contact. Preston, Dennis R. (ed.), *American Dialect Research*, John Benjamins Publishing Co., Amsterdam/Philadelphia, 251 – 286.
- Sandøy, Helge (2000): *Lånte fjører eller bunad? Om importord i norsk*, LNU's skriftserie nr. 136, Landslaget for norskundervisning LNU / Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- SAOB = *Ordbok öfver svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, band 5, Gleerups, Lund 1925.
- Tanums store rettskrivingsordbok*, bokmål, 9. utgave, Revidert av Boye Wangenstein, gjennomgått av Språkrådet, Kunnskapsforlaget, Oslo 2005.
- Tryti, Tone (1984): *Norsk slang*, Universitetsforlaget, [Oslo].
- Tryti, Tone (2008): *Norsk slangordbok*, Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Wetterlin, Allison (2010): *Tonal Accents in Norwegian. Phonology, morphology and lexical specification*, Linguistische Arbeiten 535, Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Wiggen, Geirr (2004): *Språkkulturen i Christianias beaumontde. Opplysninger om språk og språkbruk ca. 1790-1830 i Conradine Dunkers brev til Christopher Hansteen*, Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter, årg. 244, nr. 4, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim.

Eyvind Fjeld Halvorsen †

4/5 1922–19/3 2013

Professor emeritus Eyvind Fjeld Halvorsen, medlem av redaksjonsrådet for *Arkiv för nordisk filologi* frå 1968, døde 19. mars, 2013, nær 91 år gammal.

Eyvind Fjeld Halvorsen vart fødd 4. mai, 1922, i Norderhov på Ringerike. Den start han fekk i livet, var ikkje slik at ein skulle tru vegen låg open for ein lysande akademisk karriere, for vesle Eyvind var fødd med grå stær, og før han vart operert i fire års alderen var mykje av synet gått tapt. Men med sterke briller, ein sterk vilje og gode evner klarte han å kompensere for det vanskelege utgangspunktet. Han tok artium ved Ringerike høgere skole i 1940, så vidt fylt 18 år. Ryktet vil ha det til at han alt før han tok artium, hadde lese alle binda som til då hadde kome ut av *Arkiv för nordisk filologi*, og interessa som staka ut vegen vidare var dermed vekt. I 1947 avla han språkleg-historisk embetseksamen ved Universitetet i Oslo med norsk som hovudfag og engelsk og historie som bifag. Frå Oslo gjekk vegen vidare til studieopphald i Paris i 1948–49. I 1949 fekk han stilling som lektor i norsk ved Universitetet i Glasgow, og han var i denne stillinga til han i 1954 kom tilbake til sitt gamle universitet i Oslo som dosent i norrøn filologi. I 1962 vart han professor i norrøn filologi same stad, og han sat i denne stillinga til han gjekk av for aldersgrensa i 1992.

Eyvind Fjeld Halvorsen tok doktorgraden i 1959 på ei avhandling om den norrøne omsetjinga av *Chanson de Roland*. Denne avhandlinga var eit viktig og grundig arbeid som enno ofte vert sitert. Halvorsen viste korleis omsetjaren arbeidde, og hevda at han ofte gjorde endringar mot originalen med fullt overlegg for å tilpasse den franske teksten eit nordisk miljø. Med denne avhandlinga lukkast han også å vekkje ei større interesse for den norrøne omsetjingslitteraturen som hadde stått i skuggen av den originale norrøne sagalitteraturen. Omsetjingslitteraturen frå fransk var eit hovudtema i forskinga til Halvorsen som han seinare vende tilbake til i fleire artiklar. Halvorsen leverte også tankevekkjande artiklar med originale synspunkt om norrønt språk. I ein artikkel frå 1984 (Festskrift til Einar Lundeby) drøfter han uttalen av *á* i gammalnorsk, og argumenter for at dette var ein urunda vokal så seint som på 1200-talet. I ein

artikkel frå 1989 (Festskrift til Finn Hødnebø) drøfter han endingsvokallane i eit handskrift av Eidsivatings kristenrett og kjem opp med den teorien at handskriftet viser eit forstadium til vokalbalanse. I 1973 kom Halvorsens gjennomgripande revisjon av Ragnvald Iversens *Norrøn Grammatikk*. Bibliografien over arbeida til Eyvind Fjeld Halvorsen i festskriftet til han, *Eyvindarbók* (1992), viser at han har skrivne bokmeldingar om dei fleste emne innanfor den norrøne filologien, og han var ein av dei forfattarane som leverte flest artiklar til *Kulturbhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Dei austnorske kristenrettane var også eit materiale Halvorsen arbeidde med gjennom det meste av si tid som forskar. Arbeidet resulterte i ei utgåve med omsetjing, *De eldste østnorske kristenrettene*, som han gav ut saman med Magnus Rindal i 2008. Namnegransking var endå eitt av Halvorsen sine forskingsfelt. Han har skrivne fleire artiklar om personnamn både i mellomalderen og i tidleg nytid. Den første av desse artiklane, "Personnavnene på Ringerike fra mellomalderen til 1666" (1955), tek utgangspunkt i materiale frå heimetraktene, Ringerike, som han heile sitt liv kjende seg nær knytt til. I ymse lokalhistoriske skrifter på Ringerike skreiv Halvorsen om odelsbønder og leiglendingar, om dei første husmennene, om styre og stell i gamle dagar, om mellomalderdokument frå Ringerike, om ættegransking på Ringerike og endå fleire lokalhistoriske emne. Så seint som i 2009 står han som utgjevar, saman med Magnus Rindal, av *Middelalderbrev fra Ringerike, 1263–1570*.

Halvorsen var statens namnekonsulent for bokmål frå 1965 til han gjekk av for aldersgrensa i 1992, og han var med i det statlege utvalet som vart oppnemnt i 1979 for å skape klarare reglar for normering av stadnamn. Han representerte Universitetet i Oslo i Norsk språknemnd i perioden 1957–72, vekselvis som formann og varaformann. Frå 1972 sat han i Norsk språkråd, som avløyste Norsk språknemnd, heilt fram til 1988. Normeringsarbeidet av stadnamn så vel som av norsk språk var langt frå konfliktfrie fagområde. Men Halvorsen stod på det han meinte var rettast, og tok dei konflikhtar som måtte kome anten han var støtta av eit fleirtal eller eit mindretal.

Gjennom sine 38 år ved Universitetet i Oslo la Halvorsen ned eit betydeleg arbeid for universitetet sitt som administrator. Han var i fleire periodar medlem av fakultetsrådet, og han sat i mange og tunge utval på alle nivå. Han var seksjonsformann eller instituttstyrar frå 1957 til 1972, og han var dekanus frå 1964 til 1970. I dei stormfulle åra rundt studentopprøret var det Eyvind Fjeld Halvorsen som sat ved roret i fakultetet, og det vil vere ei overdriving å seie at han alltid bevarte roa i møtet med

dei mest rabiate studentane som ville ha “væpna revolusjon”. Men i ettertid kan vi sjå at få ville ha gjort jobben betre.

På det tidspunktet Eyvind Fjeld Halvorsen vart medlem av redaksjonsrådet for *Arkiv för nordisk filologi* sat han i leiinga for instituttet samstundes som han var dekanus, han var dessutan statens namnekon-sulent og medlem i norsk språknemnd. Ein skulle tru mannen hadde nok å gjere. Men vi som hadde han som lærar desse åra, kunne knapt merke at han hadde det travelt. Han var ein inspirerande og svært kunnskapsrik lærar som alltid hadde rikeleg tid for studentar som delte hans faglege interesser. Sjølv i kampens hete var han ein glad og munter mann med ein god replikk til det meste, og i dei mange lystige historiene som vert fortalde om han, er det som regel ein kjerne av sanning.

Else Mundal

Litteraturkrönika 2012

Av Lars-Olof Delsing, Lars-Erik Edlund och Karl G. Johansson

Krönikans avdelningar åtskiljs av asterisk. De är ämnesvis ordnade från allmänt till specifikt: allmänspråkligt (indoeuropeiska, (ur)germanska) * skandinaviskt (ur-, fornnordiska) * särspråkligt: fornvästnordiska, isländska, färöiska * norska * danska * svenska * egennamn: ortnamn, personnamn, övriga namn. Inom avdelningarna redovisas arbetena i alfabetisk följd. Artiklarna signeras L.-O.D., L.-E.E. eller K.G.J.

*

Germansk filologi och norske ord. Festskrift til Harald Bjorvand på 70-årsdagen den 30. juli 2012, redigert av John Ole Askedal, Tom Schmidt & Rolf Theil, 205 s., Oslo 2012 (Instituttet for sammenlignende kulturforskning; Novus Forlag). (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter CXLV.) ISBN 978-82-7099-700-8. Sedan ett drygt decennium är "Bjorvand & Lindeman" ett levande begrepp bland dem som arbetar med nordisk ordforskning. Harald Bjorvands och Fredrik Otto Lindemans omfattande etymologiska ordbok, *Våre arveord*, har redan hunnit komma i två upplagor – den senaste från 2007 på över 1400 sidor – och har etablerat sig som en självklar referenspunkt. På många punkter förs nämligen i denna ordbok, genom författarnas indragande av övriga germanska språk och framför allt de indoeuropeiska språken (inklusive laryngalteorin), den etymologiska diskussionen avsevärda steg framåt. När nu Harald Bjorvand fyller sjuttio år hyllas han med denna festskrift, och som sig bör inleds sviten av uppsatser med en av kollegan Fredrik Otto Lindeman. Den artikeln behandlar uppkomsten av det urgermanska verbet *þīna/e-* 'bli fuktig' där Lindeman förmedlar en initierad men ingalunda helt lättgenomtränglig diskussion beträffande intrikata etymologiska förhållanden i en fjärran forntid. Klaus Johan Myrvoll bidrar med en systematisk översikt som visar framväxten av starkt femininum från urnordisk tid fram till fornvästnordisk. Förändringsprocesserna illustreras väl i detta bidrag. Synkopen av långt *i* i nordiska substantiv diskuteras av Sverre Stausland Johnsen, och artikeln visar bl.a. på ett

intressant sätt hur beskrivningar av ljudförändringar kan vara mer eller mindre ekonomiska till sin karaktär. Rolf Theils bidrag om urnordiska lånord i samiskan avslutas med en lista på hundra hithörande ord. Genomgången visar att en hel del problem med detta ordstoff kvarstår olösta. Den germanska artikeltypologin står i centrum för John Ole Askedal där bestämda och obestämda artiklar i de germanska språken dryftas. Utifrån observationer i sin egen dialekt beträffande böjning av några ord för kroppsdelar (*hand*, *tand*, *öra*, *öga*) belyser Hans-Olov Enger mer generella problem om morfologiska klasser och morfologiska förändringsmönster, varvid några av de lingvistiska grundfrågorna tangeras. Onomastiska bidrag lämnas av Lennart Elmevik, Svante Strandberg och Eva Nyman samt av Tom Schmidt. Elmevik behandlar ljudhistoriskt utvecklingen i ortnamnen *Gredelby*, *Grillby*, *Grillinge* och *Grissla*, vilka diskuteras i ljuset av ett **grȳtil* eller liknande, i sin tur en bildning till ordet *gryt*. Att uppbåda paralleller till de olika ljudförändringarna är enligt författarens mening inte alltid lätt. Dessutom framhålls i slutet att en hel del kvarstående ljudhistoriska problem finns vad gäller dialektala former för den språkligt närliggande fågelbeteckningen *grissla*. Det är emellertid instruktivt och mycket lärorikt att följa författarens analyser. Strandberg behandlar det uppländska sjönamnet *Syningen* som enligt författaren i första hand återgår på en forntida hydronym **Sauðn*, samhörigt med *sjuda* och syftande på rörelse och/eller ljud i vattnet. Nyman tar sig an de svenska och norska *Skön*, *Skaun* och *Skogn* och visar att namnen rimligen primärt tillkommit bygder som karakteriserats av sin öppenhet, inte exklusivt någon å eller vik. Tolkningen är visserligen inte ny men underbyggs här med övertygande argument. Om personnamnet *Harald* som förled i de nordiska ortnamnen skriver Schmidt. Ett bidrag av Steffen Krogh berör jiddisch, vilken förmedlar ”Linguistische Beobachtungen zur Romankunst der charedischen Satmarer Juden in New York”. En förteckning över Harald Bjorvands vetenskapliga verk samt en sedvanlig Tabula gratulatoria avslutar boken. Flera av de ingående artiklarna speglar mer generella språkliga förhållanden och bidrar därmed till en lingvistisk diskussion, under det att andra är mer deskriptiva. Med denna blandning har det blivit en läsvärd volym. L.-E.E.

Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. Bd. III. P-Ä, begründet von A.D. Kylstra, fortgeführt von Sirikka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä, 1 + 434 s., Amsterdam & New York 2012 (Rodopi). ISBN 978-90-420-3470-9; e-book ISBN 978-94-012-0750-8. De två första banden av detta viktiga lexikon utkom

1991 resp. 1996. En del av tredje bandets artiklar har sammanställts av Osmo Nikkilä som dock avled redan 2002. Lexikonets grundare, A.D. Kylstra som gick bort i hög ålder 2009, följde arbetet med det tredje bandet in i det sista. Arbetet med föreliggande band har sålunda slutförts av Sirkka-Liisa Hahmo och Tette Hofstra. I lexikonet behandlas lån från olika tider, en del äldre och även senare lån, även om de germanska lån som upptagits fram till 500 e. Kr står i fokus. Även inlån som har sina yttersta rötter i latin men tidigt upptagits i de germanska språken, som *vüina*, finns med. I boken redovisas mer säkerställda germanska lånord såsom *pade* (s. 7), *paita* (s. 14), *palkka* (s. 22 f.), *pino* (s. 67), *raha* (s. 102), *rengas* (s. 145), *ruhtinas* (s. 173), *sama* (s. 219), *satama* (s. 224 f.), *tade* (s. 259), *vainio* (s. 355 f.), *valo* (s. 364), *vare* (s. 373), *verkko* (s. 391 f.) och *äiti* (s. 429 f.). Mera tveksamt är om ord som *paasi* (s. 5), *parta* (s. 38), *ranta* (s. 127 f.), *ryypätä* (s. 201 f.), *vaaja* (s. 344 f.), *verka* (s. 388 f.) och *viro* (s. 415) skall betraktas som germanska lånord. I varje fall för några av dessa ord känner man som läsare behov av ytterligare utredning. Yngre lånord utgör däremot av allt att döma exempelvis *paltti* (s. 29), *torppa* (s. 308) och *tyrni* (s. 327 f.). Däremot är det svårare att avgöra om en del ord skall betraktas som germanska lånord eller yngre inlån; det gäller bland andra *pallo* (s. 26 f.), *piitta* (s. 58), *rauma* (s. 136), *saha* (s. 210), *santa* (s. 221 f.), *siukka* (s. 241) och *teli* (s. 284 f.). En hel del ord som av forskare tidigare ansett vara germanska lån måste efter denna genomgång ifrågasättas som inlån. Det gäller exempelvis *parka* (s. 34), *polskia* (s. 72), *pulskata* (s. 79 f.), *puo* (s. 82) och *työ* (s. 328 f.), och i varje fall tveksamma är *peikko* (s. 43 f.), *perkele* (s. 52), *pyhä* (s. 89 f.), *sauna* (s. 227), *sima* (s. 238 f.), *tiura* (s. 302) och *udar* (s. 334). I flera fall kan orden diskuteras utifrån flera olika utgångspunkter såsom görs i lexikonet beträffande *parmas* (s. 34 f.). Ibland beklagar man dock att det inte funnits utrymme för ytterligare diskussion men det skall utan reservationer sägas att det inom det omfång som ordboken valt ändå förmedlas förvånansvärt många inlägg på forskningsområdet. En del inlägg kan man så här i efterhand förvånas över men de förklaras av att det funnits tider då man överbetonat det germanska inflytandet. I den digra litteraturlistan om drygt 40 sidor nämns inlägg av bland många andra Hans Fromm, Sirkka-Liisa Hahmo, Kaisa Häkkinen, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä och Jorma Koivulehto. Det blir vid läsningen uppenbart att inte minst den sistnämnde lämnat många betydelsefulla bidrag till området; referensförteckningen upptar strax under hundra titlar av Koivulehtos hand från 1967 och framåt. Han har ibland, naturligt nog, senare reviderat egna tolkningsförslag, och även redaktörerna för detta lexikon förhåller sig

stundom tveksamma till en del av hans förslag, ofta som det tycks på goda grunder. Redaktörerna för detta tredje band av *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* för oss med mycket säker hand in i diskussionen och argumenterar mestadels väl för sina ståndpunkter. Läsningen av ordboken är stimulerande. Arbetet är av stor betydelse för den germanska språkforskningen och rekommenderas alla dem som har intresse för det fornärvda ordförrådet och dess ursprung.

L.-E.E.

*

Ann-Catrine Edlund (utg.), Att läsa och skriva. Två vågor av vardagligt skriftbruk i Norden 1800–2000, 256 s., Umeå 2012 (Umeå universitet och Kungl. Skytteanska Samfundet). (Nordliga studier 3; Vardagligt skriftbruk 1.) ISBN 978-91-88466-81-5; ISSN 2000-0391. Denna bok som är den första i serien *Vardagligt skriftbruk* är resultatet av tvärvetenskapligt och nordisk samverkan inom nätverket med samma namn. Merparten av artiklarna baseras på föredrag hållna vid nätverkets symposium i mars 2010. Temat för detta var ”Vardagligt skriftbruk i Norden – källor och källkritik”. Volymen inleds med en artikel av utgivaren som dels preciserar termen vardagligt skriftbruk, dels preciserar de två perioder som nämns i undertiteln. Därefter följer en artikel av Loftur Gottormsson som beskriver utvecklingen av läs- och skrivkunnighet från 1650–1850. Den första våg som nämns i rubriken tar sin början under 1800-talet genom ökad skrivkunnighet och vardagliga behov av att läsa och skriva. Denna avdelning innehåller sex artiklar på svenska och en på engelska. En mera övergripande artikel av Britt Liljewall tar sig an de yttre och inre förutsättningarna för skrivande. De övriga tar upp vitt skilda ämnen, från skrivandet i ett isländskt samhälle under några år till tryckstilar, skillingtryck, vykort och allsångshäften. Den andra vågen i rubriken handlar om det nya skrivande som är en följd av den digitala revolutionen. Här finns tre artiklar om läsande och skrivande i hem och skola, och en med inriktning på arbetslivet.

L.-O.D.

Åsta Mari Aune, Skandoromani. En sociolingvistisk studie, 167 s., Oslo 2011 (Novus forlag). ISBN 978-82-7099-688-9. Boken utgör den lätt bearbetade versionen av Åsta Mari Aunes masteravhandling i sociolingvistik, framlagd vid Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap vid NTNU i Trondheim våren 2011. ”De reisendes” språk skandoromani – för övrigt en gemensam beteckning för norsk och svensk romani – står

i centrum men boken är inte bara en beskrivning av språket utan också av folket. ”De reisende” har under senare delen av 1900-talet vunnit erkännande som minoritet i Norge. År 1999 när Norge ratificerade Europarådets ramkonvention om skydd av nationella minoriteter, blev gruppen nämligen erkänd som nationell minoritet, och ratificeringen av den europeiska akten om region- eller minoritetsspråk innebar att skandoromani fick minoritetsspråksstatus. Materialet i undersökningen är sådant som Aune inhöstat från existerande källor men också insamlat genom eget fältarbete, främst genom några djupintervjuer. Greppet är brett. Av folkgruppens ursprung och flyttning till Europa och särskilt Skandinavien liksom av kulturella förhållanden, ges en bild, där jag dock gärna sett att den kulturella dimensionen belysts ytterligare, inte minst därför att det här finns nycklar till den nutida identifikationen. I kap. 4 diskuteras rätt ingående skandoromani, bl.a. som sammanflätat språk (intertwined language) – ett språk som skandoromani karaktäriseras av att det har sitt ordförråd från romani medan grammatiken är uppbyggd kring norska/svenska – där olika teorier om hur sådana språk uppkommer redovisas. Skandoromani som pararomani med ”inherited special lexicons” (”nedarvede specialordförråd”) illustreras dessutom, och skandoromani som minoritetsspråk, hotat språk men också som hemligt språk lyfts fram. I ett kapitel uppmärksammas olika aspekter rörande den norska assimilationspolitiken som bl.a. betraktas i ljuset av nationsbyggande och rasteori. Till sist dryftas ”Skandoromani i dag – etnolingvistisk vitalitet”. Olika faktorer som främjar resp. hämmar denna etnolingvistiska vitalitet dras fram. Det sägs bl.a. att när ”de reisende” upprätthållit en positiv bild av sig som grupp och hävdad kulturen och språket ”er det først og fremst tette familiebånd innad i gruppa som vært utslagsgivende” (s. 142). Åsta Mari Aunes bok om ”de reisende” och skandoromani är i många avseenden en upplysande framställning, även om de teoretiska utgångspunkterna hade kunnat smältas samman avsevärt bättre och därigenom presenteras mera koncist. Den egna undersökningen och dess konkreta resultat kunde också ha exponerats ännu tydligare. Men helt klart är det en intresseväckande masteravhandling som här befordrats till trycket. L.-E.E.

Michael Barnes, Runes. A Handbook, xvi + 240 s., Woodbridge 2012 (Boydell Press). ISBN 978-1-84383-778-7. Michael Barnes har med den här boken velat åstadkomma en samlad och uppdaterad handbok i det svåra forskningsfältet runologi, och detta på engelska vilket gör boken tillgänglig också för studenter och forskare som intresserar sig för runor men inte behärskar de skandinaviska språken eller tyska, centrala språk

för att komma in i forskningstraditionen. Boken bär en viss prägel av denna engelska tyngdpunkt och hänvisningarna till skandinavisk och tysk forskning kunde säkert ha varit fylligare. Men när detta är sagt är boken användbar som introduktion i runmaterialet och runforskningen också utanför de engelskspråkiga områdena, och även i Skandinavien eller Tyskland. Boken inleds med en allmän introduktion av runskriften och hur man läser, transkriberar och translittererar runor. Efter denna introduktion följer sjuvton kapitel som tar upp centrala frågor inom runologin steg för steg, de första tio mer eller mindre kronologiskt ordnade och därefter mer tematiskt. Ett första kapitel behandlar runornas ursprung. Därefter presenteras den äldre futharken följt av ett kapitel med en redogörelse för de äldsta inskrifterna i den äldre futharken. Två kapitel diskuterar anglo-saxiska och frisiska runor och hur dessa har fått sin egen särart. Därefter följs utvecklingen av runorna i Skandinavien och förändringen från äldre till yngre futhark. Vikingatidens runinskrifter får en egen behandling följt av en diskussion om övergången till de medeltida runorna. Ett kapitel presenterar de medeltida inskrifterna. Därefter följer en presentation av sentida runor från perioden efter reformationen. De avslutande kapitlen behandlar särskilda fenomen som väckt runologernas intresse genom forskningshistorien. Ett kapitel diskuterar olika typer av lönnrunor och hur runskriften använts för att åstadkomma dolda meddelanden, t.ex. med hjälp av schiffer. Därefter beskrivs de få exemplen på bruk av runor i handskrifterna och runornas namn. Barnes behandlar också frågor som rör framställningen av runor, redskap och material och kommer även in på dem som använde runorna. Läsning och tolkning av runinskrifter får en grundlig behandling i ett kapitel där författaren betonar vikten av metod i arbetet med inskrifterna. Även runornas bruk i litteratur, särskilt den norröna medeltidslitteraturen, och politik får ett kort kapitel där nationalistiska tendenser i forskningstraditionen men främst i förmedlingen av forskningen diskuteras. Detta kapitel följs så av en kortfattad forskningshistoria. Till slut kommer en mycket kort och upplysande text om var runinskrifter finns att beskåda. En handbok i runologi som tar upp så många perspektiv på runor och runologi kunde säkert ha varit betydligt mer omfattande, men för studenter som vill få en grundlig introduktion på fältet är boken mycket användbar. Barnes håller genomgående jämna steg med den pågående forskningsdiskussionen och kan därmed sägas ha levt upp till syftet att ge en uppdaterad framställning av runologin; på många områden kommer säkert många mer etablerade runforskare att läsa handboken med stort intresse.

K.G.J.

Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr (eds.), *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages. 25 Years of Research*, 212 s., Uppsala 2012 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXXI.) ISBN 978-91-85352-97-5; ISSN 0065-0897. Denna samling av artiklar bygger till största delen på föredrag hållna vid konferensen med samma namn som avhölls i november 2010, samt därutöver ytterligare några artiklar. Temat är språkmötet mellan lågtyska och de skandinaviska språken under senmedeltiden. Detta forskningsfält vaknade till nytt liv på sjuttioalet och framöver när intresset för språksociologi och språklig variation tog fart. Detta beskrivs och preciseras i den inledande artikeln av utgivarna. Sedan följer elva artiklar med olika infallsvinklar på detta tema. Exempelvis diskuterar Arnved Nedkvitne hansatyskarnas roll och fortlevnad i Nord- och Östeuropa samt de multi-etniska förhållandena i skandinaviska hansastäder. Gro-Renée Rambø behandlar situationen mera generellt utifrån begreppen språkkontakt, kommunikation och språkförändring. Peter Trudgill diskuterar utjämningen av genussystemet i Bergen i ljuset av det lågtyska inflytandet, och även Agnete Nesse diskuterar relationen mellan norska och lågtyska i Bergen. Andra artiklar tar upp teman som varit viktiga under de senaste decennierna. Kurt Braunmüller skriver om semi-kommunikation, Birgit Christensen och Helena Wistrand diskuterar lågtyska lånord och ytterligare artiklar handlar om komplexa verb i ljuset av lågtyskan och förhållandet mellan nynorsk och lågtyska. L.-O.D.

Nikolaj Frydensbjerg Elf & Peter Kaspersen (red.), *Den nordiske skolen – finns den? Didaktiske diskurser og dilemmaer i skandinaviske morsmålsfag*, 260 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-707-7. Denna bok, som är tillkommen inom ramen för forskningsprojektet Nordfag, utgörs av en samling artiklar om modernmålsämnet i Danmark, Norge och Sverige. Nordfags syfte är att försöka ringa in modersmålslärares förståelse av sin identitet mot bakgrund av förändringarna i de nordiska utbildningssystemen. De 9 artiklarna bygger på ett gemensamt material som består av undervisningsdagböcker och intervjuer med 26 modersmåls lärare i de tre länderna. De tre första artiklarna tar upp delar av modersmålsämnet, närmare bestämt litteratur, skrivande och medier. De följande tre artiklarna handlar om hur modernmålsämnet legitimeras av lärarna. Därefter följer en artikel om bildningsbegreppet bland lärare i de skandinaviska länderna. Nästa artikel behandlar lärarnas yrkesidentitet, särskilt de unga lärarnas. Den sista artikeln tar upp hur lärarna förhåller sig till det alltmer multi-etniska samhälle som dagens skola är en del av.

Här pekas tre olika sorters diskurser ut. Det finns en frånvarodiskurs som tonar ned den kulturella mångfaldens betydelse, en likhetsdiskurs som bagatelliserar de kulturella skillnaderna och en olikhetsdiskurs som lyfter fram olikheter. Enligt författarna till artikeln är likhetsdiskursen den tydligaste bland de intervjuade lärarna. L.-O.D.

Fra holtjar til holting. Språkhistoriske og språksosiologiske artikler til Arne Torp på 70-årsdagen, redigert av Unn Røyneland & Hans-Olav Enger, 424 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-704-6. Då Arne Torp hösten 2012 fyllde 70 år överräcktes till honom denna innehållsrika festskrift. Den mångsidighet som karakteriserar festföremålets egna vetenskapliga verksamhet speglas också i skriften. Här finns en rad bidrag som behandlar de nordiska språkens ljudsystem från olika perspektiv, där studier av de nutida förhållandena och rörande norskan klart överväger. Historiskt är perspektivet i Nina Gram Garmanns bidrag om omljud och brytning, en artikulatorisk studie. Vid vokalutvecklingen i isländska och färöiska uppehåller sig Kristján Árnason i en uppsats som har den talande titeln "Chaos and structure in North Atlantic vowel systems". Lars-Gunnar Andersson noterar för sin del att det bakre *r*-ljudet håller på att förlora sin ställning inom sitt svenska kärnområde, alltså i Sydsverige. Det finns indicier på att talsituationens formalitet avgör vilket *r*-ljud man använder: *r*-allofonen har med andra ord blivit en "marker". Vidar Haslum frågar sig "Hvor lenge har kristiansandere skarret på *r*-en?". Likvidor i östnorsk diskuteras intressant av Inger Moen och Hanne Gram Simonsen i en gemensamt avfattad artikel; det konstateras att alla "likvidene er temmelig uregjerlige, og noen er verre enn andre" – de är, med författarnas ord, språkets "urokråker". De norska isoglosserna för *r*-initiala funktionsord som i "Har *ru* bursdag? Da ska *re* feires!" behandlas av Janne Bondi Johannessen. Piotr Garbacz skriver om verbkongruens och bisatsordföljd i de nordiska dialekterna, medan ett bidrag om nollsubjekt av Jan Terje Faarlund avsevärt vidgar perspektiven. I några av dessa bidrag demonstreras vilken potential studier av dialektal syntax har. Konstruktionen *gå hen* + verb diskuteras av Svein Lie, och vid inskott av *her sånn* i norskt talspråk uppehåller sig Kjell Venås. Om det som kunde kallas "social syntaks" skriver Toril Opsahl med utgångspunkt från Oslomål. Perspektivrika är Agnete Nesses uppsats om Bergendialektens historia, liksom Helge Sandøys om syntaktiskt och semantiskt styrd dativ. Ernst Håkon Jahr utreder bakgrunden till en fras som återfinns i ett medeltida norskt brev, en fras som sätts in i sitt språkliga och historiska sammanhang. Också andra språk än de nordiska

behandlas i volymen. Utifrån diskussionen beträffande ett inlemmande av Tromsø i det samiska förvaltningsområdet reflekterar Brit Mæhlum kring ”samisk identitetsförvaltning i det seinmoderne samfunnet”, och om romani och norsk språkhistoria skriver Rolf Theil. Rätt överraskande iakttagelser rörande hållningen till engelsk språkpåverkan i det norska och danska språksamfundet förmedlas i Tore Kristiansens och Frans Gregerens gemensamt författade uppsats. Lars S. Vikør behandlar indonesiska lånord i norskan. Om Ole Vigs plats i norsk språkvetenskap ger Dagfinn Rødningen och Dagfinn Worren besked i sin artikel, och ett onomastiskt bidrag utgör Erik Simensens om ortnamnet *Øraker*. En uppsats med annat fokus är Kurt Braunmüllers om de äldre runinskrifterna som diskuteras utifrån ett literacyperspektiv. Författaren konstaterar avslutningsvis att denna skriftlighet har sin bakgrund i flerspråkiga sammanhang och att ”[l]iteracy of a genuine Germanic origin is nothing more than a myth, created by 19th-century nationalism and the Romanesque period” (s. 78). I övrigt medverkar John Ole Askedal, Asgerd Gudiksen, Ari Páll Kristinsson, Else Ryen, Bente Ailin Svendsen och Åse Wetås med bidrag från skilda områden i denna festskrift. Läsningen av boken ger mersmak. L.-E.E.

Merrill Kaplan & Timothy R. Tangherlini (red.), News from Other Worlds. Studies in Nordic Folklore, Mythology and Culture. In Honor of John F. Lindow, xv + 459 s., Berkeley 2012 (North Pinehurst Press). ISBN 978-0-578-10174-3. John Lindow, professor i skandinavistik vid University of California, Berkeley, har under de senaste fyra decennierna varit en aktiv och respekterad bidragsgivare i forskningen omkring norrön litteratur och kultur med ett speciellt intresse för mytologi. Den här boken utkom till hans heder under 2012 och är redigerad av Merrill Kaplan och Timothy R. Tangherlini. Den innehåller arton artiklar skrivna av vänner och kollegor och är indelad i två avdelningar som speglar Lindows forskningsintressen: *Studies in Old Norse and Nordic Mythology* och *Studies in Folklore, Belief and Culture*. Dessutom innehåller den en gemensam litteraturförteckning för samtliga artiklar och en lista över John Lindows egna publikationer. I bokens första del spänner bidragen vitt, från motiv eller passager i islänningasagorna diskuterade i artiklar av Margaret Clunies Ross, Lars Lönnroth och Carol Clover över eddadikter och norrön mytologi i Merrill Kaplans, Jens Peter Schjødts och Anders Andréns bidrag till två artiklar om norrön tradition bland islänningar i USA på 1800- och 1900-talet av Gísli Sigurðsson och Úlfar Bragason och en studie av översättningar av nationallitteratur, den finska Kalevala till isländ-

ska och den norröna eddadiktningen till finska, av Kendra Wilson. Den andra delen spänner över ett väl så stort fält. Gemensamt för samtliga artiklar här är att de på ett eller annat sätt knyter an till nordisk folklöre och kultur. Muntliga traditioner, liksom insamlingen och analysen av dessa behandlas av flera bidragsgivare. Materialet som diskuteras knyter an till hela det nordiska området, från Ulf Palmenfeldts studie av gotländska så kallade livshistorier till gengångare på Island av Terry Gunnell, från samisk kultur i Tok Thompsons artikel till Timothy Tangherlinis text om danska folksagor. I en artikel av JoAnn Conrad behandlas bilden av de norska trollen i folklöre och konst från tiden vid sekelskiftet 1900 och Thomas Dubois diskuterar tre versioner av motivet *Our lady's Maid* från finsk, samisk och norsk tradition. Slutligen handlar tre artiklar om mer moderna ämnen. Hanne Pico Larsen skriver om Thomas Kincades målning *Solvang*, Kirsten Thisted behandlar nationsbyggande på Grönland och Valdimar Tr. Hafstein diskuterar principiella frågeställningar om etableringen av skyddat världsarv. De två redaktörerna har alltså lyckats väl i att samla en bok med artiklar som täcker de områden John Lindow har arbetat med som forskare. Det skall slutligen nämnas att utgivningen är den första i en ny skriftserie publicerad inom ramen för det tvärvetenskapliga seminariet *Wildcat Canyon Advanced Seminars* som initierats av University of California, Berkeley och UCLA. Serien ska enligt ett följebrev till recensionsexemplaret publicera monografier inom skandinavistik i bred mening och ha höga krav på kvalitet i en tid när många förlag inte finner det tillräckligt lönsamt att publicera den typen av arbeten. Det är på sin plats att önska initiativtagarna lycka till med denna målsättning!

K.G.J.

*

Theodore M. Andersson, The Partisan Muse in the Early Icelandic Sagas (1200–1250), x + 227 s., Ithaca 2012 (Cornell University Press). (Islandica vol. LV.) ISBN 978-0-935995-14-5. Frågan om den isländska sagalitteraturens tillkomst har pågått sedan sagaforskningens första tid. En avgörande skiljelinje går mellan dem som anser att sagorna representerar en muntlig tradition som mer eller mindre oförändrad har skrivits ned av 1200-talets lärda och dem som hävdar att sagorna är litterära skapelser från 1200-talet till en viss del byggda på historiska händelser som omformats till litteratur. Från första hälften av 1900-talet har man ofta talat om *friprosa* respektive *bokprosa* vilket också, som Andersson påpekar, kunde benämnas *traditionalism* respektive *inventionism* i parallellitet till dis-

kussionen om *chanson de geste*. Theodore M. Andersson har sedan publiceringen av boken *The Problem of Icelandic Saga Origins: A Historical Survey* (1964) ofta återkommit till frågan, senast i boken *The Growth of the Medieval Icelandic Sagas (1180 – 1280)* från 2006. Nu föreligger en ny bok i ämnet som delvis är en samling av fem tidigare, mellan 1994 och 2009 publicerade artiklar som arbetats om för att bilda en enhet och försetts med ett par avslutande kapitel med diskussioner som inte tidigare har tryckts. De fem kapitel som bygger på tidigare artiklar präglas ännu i viss grad av detta och kunde ibland ha omarbetats kraftigare för att skapa en enhetligare form. Boken blir ett slags slutsummering av Anderssons studier av framväxten av islänningasagor och kungasagor från slutet av 1100-talet och under första hälften av 1200-talet. En grundläggande hypotes som Andersson argumenterar starkt för är att sagorna, både kungasagor och islänningasagor, ingår i en politisk och kulturell kontext där frågor om relationen mellan Island och den allt starkare norska kungamakten är centrala. Han argumenterar vidare för att den muntliga traditionen har varit starkt bidragande till den form som sagorna får. Det har, föreslår han i Carol Clovers (1986) efterföljd, funnits berättelser byggda på *immanent sagas* i en muntlig tradition som tagits i bruk för att forma litterära helheter i den framväxande skriftkulturen och utnyttjats av skribenterna i ett implicit ideologiskt syfte. Anderssons bok är ett viktigt bidrag till diskussionen om muntlig tradition för de isländska sagorna och hur denna eventuellt inarbetats i de skriftliga, litterära verk som vi har bevarade. Kanske kunde man ha väntat sig att också villkoren för den skriftliga traditionen dragits in i högre grad, det finns ju en levande latinspråklig kröniketradition i samtiden som absolut inte var okänd för de isländska skribenterna, men detta perspektiv lämnas åt andra att utforska.

K.G.J.

Filologia Germanica 4/2012. La 'Heimskringla' e le Saghe dei Re. 'Heimskringla' and the Kings' Sagas, 203 s., Arezzo 2012 (Prometheus). ISBN 978-88-8220-188-3. *Heimskringla*, verket som fick sitt nuvarande namn från den svenska, göticistiska utgåvan från 1697–1700, där de inledande orden *kringla heimsins* användes som titel, och som anses vara resultatet av den isländske hövdingen Snorri Sturlusons ansträngningar ca 1220–1230, är ett i högsta grad internationellt forskningsobjekt. I härvarande volym 4 av *Filologia Germanica* har den italienska sammanslutningen av germanister, *Associazione Italiana de Filologia Germanica*, avsatt allt utrymme till detta forskningsobjekt och inviterat italienska och internationellt erkända forskare att lämna bidrag. Volymen innehåll-

ler nio artiklar, samtliga, utom en som är författad på italienska, skrivna på engelska. I en inledande artikel diskuterar Ármann Jakobsson framväxten av kungasagorna som en egen genre. Han diskuterar hur skaldepiker och de korta historierna, tåtarna eller *þattir*, är viktiga för utvecklingen av de individuella sagorna som t.ex. *Sverris saga* så väl som de senare stora kompilationerna som *Morkinskinna* och *Heimskringla* och hur de får allt mer centrala roller i texternas estetiska utformning. Sverre Bagge återvänder i sin artikel till en frågeställning han behandlat utförligt i boken *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley 1991), men med ett något reviderat resultat. Hans läsning av *Heimskringla* ger nu Haraldr hárfagris samling av Norge en större roll i Snorris syfte med verket; Haraldr är utgångspunkten för framväxten av kungadömet och det som blir Óláfr Tryggvasons och Óláfr Haraldssons kristna rike. När man läser de två första artiklarna efter varandra är det en aning förvånande att ingen av de två forskarna tycks sätta in Haraldr harðráði i sin analys. Ármann Jakobsson behandlar anekdoten om hur Óláfr Haraldsson möter sina halvbröder som fortfarande är barn, bland dem Haraldr harðráði, som en historia som ”has no particular impact on the history of Norway” medan Sverre Bagge nämner att Haraldr harðráði ”is often regarded by modern historians as the man who fulfilled what Olaf attempted”. Men redan i anekdoten beskrivs ju Haraldr harðráði av Snorri som den mest härsklystne av halvbröderna; anekdoten kan ses som ett slags förutsägelse om Haraldrs framtida roll. Och Haraldr är även han en sentida ättling till Haraldr hárfagri, men av en annan släktgren, något som tycks ha varit viktigt för de medeltida historieskrivarna. Massimiliano Bampi behandlar i sin artikel en genre i anslutning till kungasagorna som sällan har fått någon större uppmärksamhet, de så kallade *rimur*, långa historier presenterade i metrisk form. Bampi studerar relationen mellan Einar Gilssons *Óláfs ríma Haraldssonar* bevarad i kompilationen i Flatøyjarbók (och därmed det äldsta exemplet på genren) och Snorri Sturlusons *Óláfs saga helga*. Han konkluderar att *Óláfs ríma Haraldssonar* förvisso är baserad på Snorris saga men att den också uppvisar klara skillnader i hur stoffet är behandlat, men att dikten främst fokuserar på att behandla Óláfr som en *rex iustus*, den rättfärdige kungen. Hur traditionen om skalderna som tjänade hos kungar och hövdingar kan göras svåråtkomlig i utgåvor behandlas i en artikel av Adele Cipolla. Hon diskuterar vikten av att läsa texten *Skáldatal*, en lista över skalder och vilka kungar och hövdingar de tjänat under, i de kontexter där den placerats av sin samtid. Texten föreligger endast i avskrifter av den nu med undantag av ett enstaka blad förlorade handskriften *Kringla* av *Heimskringla* och

i en handskrift av Snorris *Edda*, DG 11 eller Uppsala-Eddan. Maria Cristina Lombardi diskuterar skaldedikterna i *Haralds saga Sigurdarsonar* som retoriska tal som syftar till att legitimera Haraldr som kung och efterträdare till Óláfr Haraldsson. Lombardi lägger också vikt på att bilden av Haraldr förändras när han går från att vara en krigare (något missvisande benämnt som *viking*) till att inträda i rollen som kung. I en följande artikel ändras perspektivet när John McKinnell behandlar beskrivningarna av älvar och hur älven relateras till dopet och kristnandet i de norröna krönikorna. McKinnell ser skillnader i hur olika texter hanterar bilden av älven, men konstaterar att det finns grundläggande likheter mellan vitt skilda texter som *Orkeneyinga saga*, *Morkinskinna* och *Heimskringla*. Marcello Meli står för det enda italienskspråkiga bidraget till volymen. Han behandlar betydelsen av det han kallar genealogisk poesi för den germanska historiografiska traditionen; *Ynglingatal*s förhistoria förs här helt tillbaka till Jordanes. Ett intressant fenomen i kungasagorna som uppmärksammas ingående av Ármann Jakobsson är skildringen av islänningars relation till den norske kungen. Detta diskuteras här av Agneta Ney som väljer att studera relationen mellan unga män som gör den obligatoriska utresan för att vinna heder och rikedom och drottningarna de möter. Slutligen behandlar Giovanna Salvucci det oundvikliga slutet, döden, och hur de norröna kungasagornas författare förhåller sig till framför allt beskrivningen av kungars dödsögonblick. Hon argumenterar för att idealet förändras vid kristningen så att en germansk, stoisk tradition ersätts av ett kristet ideal där kungen ska dö som en god och värdig kristen. Salvuccis artikel behandlar hur de medeltida kristna sagaförfattarna hanterar denna övergång. Fabrizio Raschellà som har redigerat volymen har samlat en rad intressanta artiklar som belyser många aspekter av modern forskning omkring *Heimskringla* och de norröna kungakrönikorna generellt.

K.G.J.

Odd Einar Haugen, Bernt Øyvind Thorvaldsen & Jonas Wellendorf (red.), Fjöld veit hon fræða. Utvalde arbeid av Else Mundal, 432 s., Oslo 2012 (Novus forlag). (Bibliotheca Nordica 4.) ISBN 978-82-7099-706-0. Skriftserien Bibliotheca Nordica har nu utkommit med sitt femte band. Det ska genast nämnas att undertecknad är en av initiativtagarna till bokserien och dessutom en av huvudredaktörerna. Den här presenterade volymen har jag inte haft något ansvar för. Else Mundal är ett välkänt namn inom norrön filologi. Under de senaste fyra decennierna har hon markerat sig som en central forskare på fältet. I den här presenterade volymen har hon själv i samarbete med de tre redaktörerna valt ut artik-

lar från sin forskarkarriär. Mundal har behandlat många områden inom forskningsfältet och berört de flesta typerna av textmaterial som bevarats från norrön medeltid. I boken kan man ändå urskilja några återkommande fält där hon lämnat bestående bidrag. Ett område som genom hela perioden har intresserat Else Mundal rör kvinnornas position i samhället som den framställs i de bevarade källorna. Flera av de utvalda artiklarna speglar detta intresse, t.ex. artikeln om kvinnosyn och hur man förstod biologiskt arv i de medeltida källorna. Ett avgränsat forskningsområde där kvinnornas roll är högst relevant att studera är Nordens kristnande; ett par artiklar i samlingen behandlar denna fråga med utgångspunkt i texternas vittnesbörd, exempelvis artikeln om hur kristnandet påverkade synen på könsroller. En annan, ofta glömd grupp som skildras i de norröna texterna och som dragit till sig Mundals uppmärksamhet är samerna. Hon diskuterar till exempel samernas plats i den norska rikssamlingsmyten med utgångspunkt i skildringen av Harald hårfagres äktenskap med samekvinnan Snöfrid. En stor och viktig del av Mundals forskning behandlar eddadiktningen och den norröna mytologin. Också på detta område kommer hon ofta in på kvinnorollen och hur kvinnor agerar i dikternas och mytens värld, t.ex. völvan som hon framställs i *Völuspá*. Flera artiklar fokuserar på denna dikt och dess tradering i muntlig och skriftlig tradition, och det torde inte vara någon överdrift att nämna *Völuspá* som central för Else Mundals arbete med det norröna materialet, något som återspeglas väl i de här utvalda artiklarna. K.G.J.

Francia et Germania. Studies in Strengleikar and Þiðreks saga af Bern, edited by Karl G. Johansson & Rune Flaten, 390 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). (Bibliotheca Nordica 5.) ISSN 1891-1315; ISBN 978-82-7099-714-5. Serien Bibliotheca Nordica, som utkom med sin första volym 2009, kan med denna bok lägga den femte till de tidigare. Det rör sig om en ambitiös utgivning. Artiklarna i denna volym synes vara väl redigerade, det finns dessutom i slutet en sammanhållen bibliografi på drygt 50 sidor – där man får en översiktlig bild över den på området relevanta litteraturen – och det finns register över personer, verk och manuskript. Startpunkten för denna volym utgörs av två vetenskapliga konferenser i Oslo 2006 och 2007, där Strengleikar och Þiðreks saga af Bern diskuterades. De flesta av bidragen här är utvecklade versioner av presentationerna vid dessa sammankomster. I Stefka Georgieva Eriksens och Karl G. Johanssons inledning belyses hur det fornvästnordiska litterära systemet kan ses ”as a part of the medieval pan-European literary polysystem” (s. 15) och hur översättningars roll i textgenererande processer kan ta sig

ut, dessutom lämnas upplysningar om här aktuella översättningar och manuskript. Det framhålls till sist att "[t]he literary traditions from *Francia* and *Germania*, both Latin and vernacular, were thus the two main respondents and participants in the dialogic making of Old Norse literary culture" (s. 52). Förutom denna inledningstext består volymen av elva artiklar – fem är på engelska, en på tyska och resten på ett nordiskt språk. Robert Cook belyser i sin artikel hur "the concepts of love" i Strengleikars franska original, framför allt i Marie de Frances poem, reproduceras i de fornvästnordiska översättningarna. Cook finner i översättningarna bl.a. en ambition att spegla källtextens underliggande koncept, även om naturligtvis också en del modifieringar sker vid översättningen. Vid Strengleikar och *lais* uppehåller sig Héléne Tetrel – här kan en del inte minst terminologiska preciseringar noteras – och vid *lais* och isländska *sagnakvæði* Aðalheiður Guðmundsdóttir. Robert Nedoma behandlar Hildebrand i Þiðreks saga af Bern i ljuset av kontinental texter. Ett fascinerande bidrag är Karoline Kjesruds om Volsungarna i skrift och bilder, som illustreras med bl.a. bilder av Hylestadsportalen, ristningen på Ramsundsberget och en inskription på en stol från Blaker gård. Bred är den exposé som sammanställts av Pia Bengtsson Melin över bilden av Theoderik, Didrik och Dietrich från tidigkristen historisk tid fram till senmedeltida hjältemyt. Även detta bidrag är naturligt nog rikt illustrerat. Viktigt är Stefka Georgieva Eriksens "Materiality and Textuality of *Les Lais* of Marie de France and *Strengleikar*", detta inte minst metodologiskt, eftersom författaren i sin analys bl.a. söker kombinera perspektiv från Rita Copelands bok *Rhetoric, Hermeneutic and Translation in the Middle Ages* (1991) med nyfilologiska perspektiv på materialet. Näranalyserna är mycket illustrativa. Det är även spännande att ta del av Ingvil Brügger Budals jämförelse – under rubriken "Ei historie om nase-lause kvinner og varulvklede" – mellan den fornnorska berättelsen om Bisclaret i Strengleikar och förlagan Bisclavret i en av Marie av Frances *lais*. Här finns textanalyser vid sidan av exempelvis en del studier av enskilda ord och deras användning. Med utgångspunkt från Strengleikar, översatta riddarasögur i allmänhet och inhemska originalsagor (Íslendingasögur, konungasögur, samtíðarsögur), studerar Daniel Sävborg centrala moment i beskrivningen av kärleken i texterna. Susanne Kramarz-Beins artikel tar sig an den interkulturella kontext där Þiðreks saga skapades; detta utgör ett principiellt mycket viktigt bidrag i volymen. Samlingsvolymen avslutas med en uppsats av Jon Gunnar Jørgensen där författaren söker belysa sambanden mellan realiseringen av berättelserna om Didrik på medeltida norskt och svenskt område. Bidragen i *Francia et Germania*

belyser många olika dimensioner av de medeltida Strengleikar och Þiðreks saga af Bern, där styrkan ligger just i de olika perspektiv som dras fram, inte minst genom bildanalyserna. Det hade kanske varit till hjälp om redaktörerna inledningsvis kunnat vägleda läsaren något genom att visa länkarna mellan de olika artiklarna och perspektiven. Nu får läsarna själva söka hitta dessa kopplingar, något som dock är stimulerande. L.-E.E.

Helgi Þorláksson & Þóra Björg Sigurðardóttir (red.), From Nature to Script. Reykholt, Environment, Centre, and Manuscript Making, 294 s., Reykholt 2012 (Snorrastofa). (Snorrastofa Rit VII.) ISBN 978-9979-9649-6-4. Snorri Sturlusons gård Reykholt har under de senaste drygt femton åren utvecklats till ett viktigt kultur- och forskningscenter på Island. Under perioden 2000–2008 genomfördes ett stort tvärvetenskapligt projekt, *The Reykholt Project*, med Reykholt som fast mötesplats för forskare från många discipliner inom humaniora, samhällsvetenskap och naturvetenskap för att belysa områdets historia från många olika perspektiv under de senaste tusen åren. Undertecknad var initiativtagare och ledare för ett av delprojekten, nätverket *Reykholt and European Literacy*, finansierat av NorFA (senare NordForsk) under åren 2001–2006. Projektet involverade drygt 100-talet etablerade forskare och forskarstuderande och arrangerade under sin verksamhetstid fem större konferenser och en forskarutbildningskurs. Tidigare har tre böcker utkommit som resultat av nätverkets verksamhet: *Reykholt som makt- og lærdomssenter* (2006), *Den norröna renässansen* (2007) och *Snorres Edda i europeisk og islandsk kultur* (2009). Den nu föreliggande boken är den fjärde och sista boken som utkommer inom nätverkets ram. Denna sista volym har delats in i tre delar av redaktörerna: *Environment, Resources and a Central Place, Church* och *Manuscripts*. Detta vida spektrum av ämnen speglar väl bredden för hela Reykholtprojektet och ambitionen att få en överblick över så många aspekter av Reykholt historia som möjligt. I den första delen behandlas människan i relation till sin omgivning. I en inledande artikel diskuteras landnamstidens naturförhållanden i området omkring Reykholt av en större grupp författare. Därefter behandlar Ingvild Øye utmarksbruket ur ett västnordiskt perspektiv. Helgi Þorláksson beskriver framväxten av Reykholt som ett viktigt maktcenter och Sæbjørg Walaker Nordeide diskuterar fästningsbyggen i medeltidens Norge som en bakgrund för de byggnader man funnit vid arkeologiska utgrävningar i Reykholt. Bokens andra del behandlar kyrkans roll i Reykholt i ett jämförande perspektiv. Först presenterar Guðrún Sveinbjarnardóttir de arkeologiska fynden från Reykholt och de kyrkor som kunnat kartläggas

från medeltiden och framåt. Sarah Jane Gibbon ger ett jämförelsematerial i sin diskussion om medeltidskyrkorna på Orkneyöarna och Alf Härdelin belyser de spirituella aspekterna på kyrkobyggnaden, ofta glömda i arkeologiska och historiska framställningar. I den del som handlar om de medeltida handskrifterna ger Jiří Vnouček med hjälp av illuminationerna i den så kallade Hamburgbibeln (Det Konglige Bibliotek, Köpenhamn) en introduktion i hur dessa producerades, från behandlingen av de råa skinnen från slaktade djur till färdigt pergament. Már Jónsson diskuterar utformningen av de isländska handskrifterna i ett europeiskt perspektiv. Till slut presenterar Lena Liepe en studie av samspelet mellan illuminationer, utsmyckning och skrift i en grupp handskrifter från augustinerklostret Helgafell på västra Island. K.G.J.

Hans Henning Hoff, Haflíði Mátsson und die Einflüsse des römischen Rechts in der Grágás, xvi + 449 s., Berlin 2012 (de Gruyter). ISBN 978-3-11-026242-1; e-ISBN 978-3-11-026243-8. Traditionellt har de tidigaste nordiska lagarna, landskapslagarna i Sverige och Danmark, lagarna för de fyra tingen i Norge och den isländska *Grágás*, betraktats som resultatet av en inhemska muntlig lagtradition som nedtecknades när skriftkonsten etablerades, ren och opåverkad av romersk rätt. Denna uppfattning om lagarna har emellertid inte fått stå oemotsagd. I Sverige har t.ex. Elsa Sjöholm (1976) argumenterat för att de svenska landskapslagarna i stor utsträckning är resultatet av mötet med romersk rätt. Hans Henning Hoff ifrågasätter i sin bok den rådande synen på den isländska *Grágás* som oanfäktad av samtidens europeiska juridiska strömningar. Han argumenterar för att den man som i källorna anges som ansvarig för att lagen nedtecknades under vintern 1117–18, Haflíði Mátsson på gården Breiðabólstaður på norra Island, mycket väl kan ha inhämtat lärdom om romersk rätt. Boken är innehållsrik. Den inleds med en omfattande bakgrund till nedtecknandet av lagen som sträcker sig helt tillbaka till landnámstiden och fram till att den nya lagboken *Jónsbók* accepterades 1281. Därefter följer en grundlig redogörelse för det bevarade handskriftsmaterialet för *Grágás* och de utgåvor som finns av denna. I detta kapitel har författaren också anledning att diskutera framväxten av skriftbruket och tänkbara brukare och producenter av handskrifterna; det är slående hur få familjer och individer det tycks ha varit som faktiskt var involverade i den litterära verksamheten från 1100-talets början och fram mot 1200-talets slut. Argumentationen för påverkan kan delas i två huvudlinjer; Hoff argumenterar för att Haflíði Mátsson har varit i Bysans någon gång efter 1080, liksom fadern och eventuellt även farfadern före honom, och

där ingått i väringagardet under ett antal år. Här kan han enligt Hoffs argumentation ha studerat romersk rätt som låg till grund för den bysantinska rätten. Diskussionen om Haflíði Másson's förutsättningar för att sammanställa den så kallade *Haflíðaskrá*, hans vistelse i Bysans och hans familjs tradition för att ansluta sig till väringagardet diskuteras grundligt i ett eget kapitel. I följande kapitel gör Hoff en omfattande jämförelse mellan den isländska lagtexten och romersk rätt, både på terminologi- och innehållsnivå, och presenterar många slående likheter med ordalydelse och innehåll som ofta verkar övertygande. Därefter framvisar han även bibliskt inflytande och paralleller från langobardisk rätt. Boken innehåller dessutom en bilaga med rättsliga definitioner från *Grágás* med tyska översättningar. I sitt avslutande kapitel sammanfattar författaren sina resultat och pekar på relevanta forskningsfrågor för framtiden. Hoffs bok öppnar definitivt för relevant ny forskning på de nordiska medeltidslagarna i ett europeiskt perspektiv. Hans argumentation kräver förvisso att två hypoteser kan styrkas, att Haflíði Másson var i Bysans och studerade juridik under sin tid vid väringagardet, och att den romerska rätten i grekisk översättning ligger till grund för hans arbete med att samla en isländsk lag vintern 1117–18. Två invändningar anmäler sig genast. Först: är det verkligen säkert att en individ som hövdingen Haflíði Másson har varit den som kände den romerska rätten? Kunde man eventuellt snarare räkna med att Haflíði var uppdragsgivaren och att lagkunskapen fanns hos en av de munkar som Hoff antyder kan ha stått för skrivarbetet? Den andra invändningen bygger delvis på den första: är det nödvändigt att argumentera för en omväg över Bysans för romersk rätt som var vida utbredd och väl känd bland europeiska lärda? Vore det inte rimligare att tänka sig att inflytandet, som definitivt tycks finnas där, kommer direkt från europeiska universitet? Dessa invändningar till trots är boken ett välkommet bidrag i arbetet med att avtäcka det europeiska inflytande på nordisk skriftkultur som en romantiskt färgad äldre forskning var ointresserad av.

K.G.J.

Jógvan í Lon Jacobsen, Ærligt talt, who cares? En sociolingvistisk undersøgelse af holdinger til og brug af importord og afløsningsord i færøsk, 324 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). (Moderne importord i språka i Norden 13.) ISBN 978-82-7099-682-7. Detta utgör den trettonde delen i publikationsserien från projektet om importord i de nordiska språken. I *Jógvan í Lon Jacobsens* studie står attityderna till och bruket av importord och ord bildade till inhemskt språkstoff i färöiskan i centrum. Texten i volymen framlades ursprungligen (2008) som doktorsavhandling vid univer-

sitetet i Bergen, och opponenternas synpunkter har här inarbetats. Sedan studien inledningsvis satts in i sitt projektsammanhang, görs reda för teori och de metoder som används. Eftersom undersökningen ingår i ett vidare projektsammanhang blir den teoretiska positionsmarkeringen mer översiktlig. Diskussionen om attityder hade dock gott kunna fördjupas. För de metodologiska utgångspunkterna lämnas däremot en god redogörelse. En kvantitativ undersökning redovisas i kap. 2. Det kan konstateras att purismen, alltså arbetet med att bilda inhemska ersättningsord istället för importord, har stark förankring bland färingarna. Man kan dock se att de som har en längre utbildning uppvisar mindre enighet beträffande den aktiva purismen än de som har kortare utbildning. Man iakttar även att de som är yngre har en mer engelskvänlig inställning än äldre. Det senare skulle möjligen kunna indikera att purismen i en framtid kommer att stå svagare. Vid redovisningen av masktesten iakttar man å andra sidan att "[u]anset undergruppering og uanset vurderingsskala findes der ikke et eneste tilfælde af, at den engelske maske vurderes mere positivt end den færøske" (s. 87). I det därpå följande, mycket omfattande kapitlet på över 160 sidor, arbetar författaren kvalitativt, och uppgifter ur djupintervjuerna lyfts fram. Det är uppenbart att informanterna är eniga om att engelskan har stor betydelse som internationellt språk. Det råder dessutom stor enighet om att man i Norden som kommunikationsspråk bör välja ett nordiskt språk istället för engelska. Olika typer av argument lyfts fram i ett avsnitt som handlar om "importord og brugsområder", nämligen pragmatiska argument (att man väljer ord som fungerar bäst i den aktuella kommunikationen), fatalistiska argument (att det inte är vi som råder över situationen), nationella argument (att man hävdar identiteten, "det færøske"), demokratiska argument (att orden skall återspegla vardagsspråket), pedagogiska argument (att man bör vänja färöiska barn vid färöiska) och estetiska argument (att man skall använda de vackra orden). Det är intressant att ta del av denna argumentation i olika kontexter. Domänförluster behandlas i en särskild avdelning. Bland resultaten noteras att de flesta tycks eniga om att engelskan har en given plats i vetenskapliga sammanhang. Då det gäller pop- och rocktexter delas argumenten upp i pragmatiska argument – språkvalet görs beroende på de planer den enskilda gruppen har med sitt musikutövande och den publik man har – och nationella – "det er bedst at bruge færøsk i sangtekster, fordi det gavner det færøske sprog bedst". Undersökningen kring korpus visar bl.a. att färingar i högre grad stöttar bruket av färöiska ord i skrift än i tal, att hälften av informanterna är positiva till att importord får färöisk ortografi men att man däremot i allmänhet inte vill ha engel-

ska ord med anpassad ortografi om det finns goda färöiska ord eller om ”den tilpassede retskrivning tildækker indholdet”. Ingen tycks sålunda vilja ha *tineygjari* för *teenager*. I kap. 4 och 5 sammanfattas och diskuteras studien på danska resp. engelska. Medvetna och omedvetna attityder belyses, liksom livsstilsanalyser redovisas, bland mycket annat. Här finns också diskussioner dels utifrån den diakrona färöiska dimensionen, dels utifrån den synkrona nordiska dimensionen. Hur det färöiska språket utgjort en del av ett nationsbygge men också hur den därav följande purismen diskuterats och kritiserats redovisas, och vid den nordiska jämförelsen dras inte minst den isländska situationen fram. Islänningarna använder, visar det sig, mest engelska i Norden, färingarna minst. Islänningarna använder också mer engelska i kommunikationen med andra nordbor än man för övrigt gör i Norden. Men majoriteten av de islänningar och färingar som deltagit i undersökningarna uttrycker samtidigt en positiv hållning till purismen. Att använda *sniðskapen* istället för *design* faller emellertid inte i god jord bland färingarna, då det färöiska ordet inte upplevs som välvalt; bättre hade varit *sniðgeving* eller *snið*. Det kan sägas att en hel del av det som redovisas i studien knappast överraskar men språkliga attityder i det färöiska språksamfundet har genom denna undersökning i sina detaljer kommit att beskrivas, varvid bilden av en liten men mycket intressant nordisk språkgemenskap bekräftas.

L.-E. E.

Merrill Kaplan, Thou Fearful Guest. Addressing the past in four tales in Flateyjarbók, 236 s., Helsinki 2012 (Academia Scientiarum Fennica). ISBN 978-951-41-1068-9. Bland de stora kompilationshandskrifterna från 1300-talet är Flateyjarbók (tillkommen åren 1387–1395) kanske den mest imponerande med sitt stora omfång och innehållet, de stora sagorna om missionskungarna Óláfr Tryggvason och Óláfr den helige Haraldsson liksom sagorna om senare kungar som Sverrir Sigurðsson och Hákon Hákonarson. Kompilationen fick en grundlig utforskning och blev satt in i en samtida kontext av Elizabeth Ashman Rowe i boken *The Development of Flateyjarbók: Iceland and the Norwegian Dynastic Crisis of 1389* (2005). Gemensamt med flera av de andra stora kompilationshandskrifterna med kungasagor har Flateyjarbók att de stora sagorna har insprängda korta historier, tåtar eller *þættir*, som ofta handlar om en enskild persons möte med kungen. Merrill Kaplan behandlar i sin bok fyra sådana episoder med ett gemensamt tema, hur en främling, ofta benämnd som *gestr* ’gäst’, mer eller mindre tydligt associerad till den förkristne (eller i sagans förståelse *hedniske*) guden Óðinn, anländer till kungens hov och berättar en historia om en förgången tid. De fyra histo-

rierna är relativt välkända för den som har ett intresse för den norröna litteraturen. Den första historien är den kända *Nornagests þátr* som handlar om en mycket gammal krigare som besöker Óláfr Tryggvason och berättar om sitt långa liv. I en andra tåt berättas det hur en enögd man som kallas *Gestr* besöker kung Óláfr Tryggvason och lurar honom att sitta uppe sent med hjälp av en spännande berättelse och därmed sätter kungen i fara för att försova sig påföljande dag som är en viktig högtidsdag. Därefter behandlas två korta berättelser som benämns med den refererande titeln *Óðinn kom til Óláfs með dul og prettum* och som handlar om ännu en *Gestr*, nu en som besöker Óláfr Haraldsson och försöker inleda kungen i frestelser. Den följande, andra berättelsen anspelar på den tidigare i handskriften förekommande *Óláfs þátr Geirstaðaálfs* där Óláfr Haraldssons mor får oväntad hjälp vid Óláfs födelse. Kungen markerar här distans till sin hedniske föregångare. Slutligen inkluderas också *Tóka þátr Tókason* i Kaplans material. Historien handlar om hur gästen, i det här fallet alltså Tóki, berättar om sitt långa liv och sina möten med hjältar som Hrólfr kraki och kungen Hálfir. Boken är strukturerad i tre delar och innehåller sju kapitel. Den framstår som väl genomtänkt och de tre delarna med två, tre respektive två kapitel driver fram argumentationen. Kaplan är inte intresserad av att nödvändigtvis kunna säga något nytt om förkristen tro; hennes syfte är snarare att belysa hur tåtarna används i kompilationen för att konstruera en förgången tid. I en första del, *Boundaries*, diskuterar hon betydelsen av tid i de norröna berättelserna generellt och betydelsen av kontinuitet och avbrott. I ett nästa kapitel behandlas först begreppet *gestr* i en allmänskulturell kontext innan gästens roll i de fyra avgränsade textavsnitten behandlas. Här är gästen som en ovälkommen och farlig skepnad i centrum, hur de fyra avsnitten förhåller sig till beskrivningen av en främmande besökare. I bokens andra del, *Witnesses*, behandlas först återbruket av äldre material, äldre texter i kompilationer som den i Flateyjarbók. Merrill Kaplan diskuterar här viktiga frågor som rör betydelsen av uttryck som *fræði* och *fróðir menn* liksom begreppet *sanning* i relation till den klassiska indelningen i *historia*, *fabula* och *argumentum* som på senare år ofta har diskuterats inom forskningen. I kapitel 4 konstaterar Kaplan inledningsvis att exempelvis *Nornagests þátr* av många forskare har ansetts vara en värdelös källa till historien, och att den sällan har setts som litteratur eller som betydelsebärande i sin kontext. Här kommer hon därmed in på frågor om genre och placeringen av en tåt som *Nornagests þátr* och hur den och andra texter har fungerat i sin samtid. I det följande kapitlet diskuterar Kaplan frågor om landskapets roll för det kollektiva minnet och hur relationen

mellan landskap och minne återspeglas i de norröna texterna. Bokens tredje del, *Echoes*, har Óðinn, den ständigt återkommande gästen, i fokus. I ett inledande kapitel diskuterar Kaplan framställningen i Flateyjarbók och andra versioner av hur gästen försöker inleda kungen i frestelser på Ogvaldsnes. Härmed kan hon visa hur samma historia kan ha fungerat i flera olika kontexter genom tradingen. I sitt slutkapitel sammanställer Kaplan sina iakttagelser och föreslår en helhetsförståelse för de fyra texterna och deras funktion i Flateyjarbók. Boken är en omarbetad doktorsavhandling, något som inte märks i formen. Den är väl genomförd och presenterar ett intressant och högst relevant perspektiv på texters produktion och reproduktion, bruk och reception under medeltiden, inte endast i det norröna materialet. K.G.J.

Már Jónsson, Arnas Magnæus Philologus (1663–1730), 274 s., Odense 2012 (University Press of Southern Denmark). (The Viking Collection, vol. 20.) ISBN 978-87-7674-646-9; ISSN 0108-8408. Det är i år, närmare bestämt den 13 november, 350 år sedan den store handskriftsammlaren Árni Magnússon föddes på gården Kvinnabrekka i Dalasýsla på västra Island. Han växte upp hos sina morföräldrar på gården Hvammur. Efter studier i Köpenhamn blev Árni anställd som assistent till den kunglige antikvarien Thomas Bartholin; därmed fördes han bort från den tänkta framtiden som präst på Island och kom att ägna resten av sitt liv åt att bygga upp den samling av framför allt isländska handskrifter som i dag förvaras i de två arnamagnæanska instituten i Köpenhamn och Reykjavík. Árni Magnússon dog 1730 i Köpenhamn, två år efter att en del av hans samling hade gått förlorad i Köpenhamns stora brand 1728. Már Jónsson har tidigare (1998) skrivit en omfattande biografi om Árni Magnússon på isländska. Den nya boken på engelska innehåller i vissa delar samma material, men författarens fokus är här lagt på handskrifterna och hur Árni under sitt liv lyckas samla allt från fullständigt bevarade manuskript till små pergamentsstumpar, allt det som gör att vi nu kan studera västnordisk medeltidslitteratur, språk och kultur i ett rikt material. Már Jónsson inleder med att presentera bakgrunden för studiet av den omfattande produktionen och reproduktionen av texter på fornvästnordiskt språk, inlett med renässansens intresse för de klassiska källskrifterna och fortsatt i den skandinaviska göticistiska fascinationen för allt som kunde belysa Nordens status som goternas urhem. Han beskriver hur handskriftsmaterialet efter reformationen var på väg att gå förlorat och hur det göticistiska intresset i sista stund förde till att det som ännu fanns kvar kunde räddas från förgängelsen. I ett avsnitt skildras kortfattat hur

svenska och danska utsända konkurrerade om att finna de värdefulla handskrifterna och föra dem hem till väntande fornforskare som Olof Verelius i Sverige och Peder Resen i Danmark. Det var här Árni Magnússon fann sin livsuppgift, att samla in och bygga upp en samling av handskrifter och dessutom få dem kopierade i pappershandskrifter av inhyrda isländska skrivare; i flera fall föreligger i dag endast pappersavskrifter av pergamentshandskrifter som gick förlorade i branden 1728 eller som på annat sätt förkommit efter att de kopierades. Dessa pappersavskrifter utgör till exempel huvudkällan till *Heimskringla* sedan de båda handskrifterna som kallades Kringla och Jöfraskinna blev lågornas rov. Efter detta inledande kapitel följer författaren Árni kronologiskt i kapitel med rubriker som *Beginnings, Erudition, Success, Iceland, Copenhagen* och *Last Months*, men hela tiden med handskrifterna som det viktigaste bindemedlet i beskrivningen. De tre första kapitlen behandlar Árni Magnússons karriär i Köpenhamn. Kapitlet *Iceland* behandlar tiden på Island under det första decenniet av 1700-talet och slutligen beskrivs det fortsatta arbetet i Köpenhamn med att bygga upp samlingen fram till den katastrofala branden. I det avslutande kapitlet skildras den sista tiden efter branden. Már Jónsson skriver i sin inledning att hans fokus på insamlingen av handskrifter och därmed det stora antalet referenser till manuskriptsigla, inte bara i Árni Magnússons egen samling utan även till andra samtida samlingar, kan komma att avskräcka läsare som inte har ett speciellt intresse för medeltida handskrifter. Och förvisso är boken mättad med information om hur samlaren finner och lyckas införskaffa handskrifter eller pergamentsfragment. Men detta borde inte vara avskräckande. Boken utgör en rik källa för den som intresserar sig för de medeltida handskrifterna och de samlingar där de föreligger i dag; för den som söker information om en speciell handskrift ger dessutom handskriftsregistret snabb tillgång. Fokuseringen på insamlingen av handskrifterna gör dessutom boken till ett viktigt bidrag till forskningen om receptionen och studiet av dem under perioden 1650–1730. K.G.J.

Annette Lassen, Agneta Ney & Ármann Jakobsson (eds.), The Legendary Sagas. Origins and Development, 454 s., Reykjavík (University of Iceland Press). ISBN 978-9979-54-968-0. Denna antologi är den tredje i en serie om de Nordiska forntidssagorna (*Fornaldarsögur Norðurlanda*). De två tidigare volymerna behandlar struktur, ideologi, myt och verklighet, och denna volym behandlar främst sagornas ursprung och utveckling. Bland annat diskuteras hur enhetlig denna grupp av sagor egentligen är. Här finns exempelvis en övergång från det historiska i de äldre texterna

till det fantastiska i de yngre. Boken är indelad i tre teman, där den första diskuterar ursprunget, dvs. varifrån sagorna kommer, om de bygger på talad eller skriven text, om de bygger på vers eller prosa och liknande frågor. Árman Jakobssons artikel som behandlar de äldsta manuskripten inleder, men sedan följer artiklar som ofta utgår från en specifik forntids-saga. En av artiklarna är skriven på svenska, de övriga på engelska. Det andra temat kallas *Development and Generic Considerations* och de nio artiklarna (en på svenska, en på danska och de övriga på engelska) behandlar bland annat förbindelsen med andra genrer. Bland annat diskuterar Terje Spurkland vad terminologin i sagorna kan säga om författarnas medvetenhet om olika sagagenrer, och hans slutsats blir att författarna har en medvetenhet om sagagenrernas olikheter. Det tredje temat behandlar vad som händer med sagorna i yngre tider (från senmedeltiden och framåt). Här finns tre artiklar (på engelska) som med en nyfilologisk inriktning visar hur sagorna behandlas i samlingshandskrifter, hur de tas emot och tolkas i modern tid eller hur innehållet i sagorna influeras av avskrivarens samtid.

L.-O.D.

*

Ole-Jørgen Johannessen, Norrøne och navnefaglige studier. Festskrift til 70-årsdagen redigert av Odd Einar Haugen, Johan Myking, Helge Sandøy & Kjell Erik Steinbru, 267 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-691-9. Redaktörerna av denna festskrift – vilken innehåller tio uppsatser av Ole-Jørgen Johannessen – framhåller att festföremålet förutom sin forskargärning gjort åtskilliga universitetsrelaterade insatser och dessutom varit politiskt engagerad. Dessa insatser till trots har Jørgensen genom åren verksamt bidragit med både filologiska och onomastiska studier. De vetenskapliga bidrag som samlats i denna skrift är tillkomna åren 1977–2009. I den inledande artikeln, ”Litt om kildene til Jóns saga baptista II” jämför Jørgensen den isländska sagaversionen om Johannes döparen från det sekelslutande 1200-talet med dess latinska förlagor. Hans stora kunskaper om äldre skriftligt källmaterial kommer väl till pass i studien över Oluf Ryghs bruk av efterreformatoriska källor i Norske Gaardnavne (2000), där band 11 och 12 i Ryghs storverk särskilt granskas – detta är de band som behandlar centrala delar av Vestlandet. De onomastiska arbetena dominerar i volymen. Flera av dem rör personnamn, bl.a. en nyttig översikt med flera metodologiska poänger som handlar om kristna personnamn från den norska medeltiden (2002). Patronymica i norska runinskrifter är föremål för en undersökning från

1993, metronymica i en från 2001, i vilken inte minst författarens social-historiska intressen kan avläsas och influenser i olika riktningar blottläggs. Från ortnamnsforskningens område härrör ett par studier, en om bebyggelsenamnen på *-torp* (2003), och en – med titeln ”*Mongstad og Jonstad – gamle gårder med unge navn eller unge gårder med unge navn?*” (2006) – där ortnamns ålder dryftas. Namn på båtar och fartyg intresserar uppenbarligen bergensaren Ole-Jørgen Johannessen, och detta intresse har resulterat i en artikel på engelska (2005) som typologiskt diskuterar problem förknippade med dessa namn, en om ”skipsnavn i oljevirksomheten” (2008) och en om namn på båtar och fartyg som hämtat förebilder i den antika mytologin (2009). Den avslutande bibliografin visar att festskriften gott hade kunnat inrymma också helt andra artiklar: här finner man sålunda bland annat en artikel om kvinnonamn i Norge 1940–82 (1987), en om bygdenamn i Nordhordland (1990) och en om krigshjältar och motståndsmän som namnmotiv i norska väg- och gatunamn (2009). Men redan de artiklar som lyfts fram i denna artikelsamling ger oss bilden av en intressant norsk namnforskare. L.-E.E.

Vigdis Ystad, Ord og arv. Utvalgte artikler. Festskrift til Vigdis Ystad på 70-årsdagen 13. januar 2012, utgitt ved Gudleiv Bø, 276 s., Oslo 2012 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-660-5. Olav Gjelsvik söker inledningsvis under rubriken ”Vigdis Ystad, universitetet og dei akademiska verdiane” ge en bild av litteraturforskaren Vigdis Ystad som på sin sjuttioårsdag hedrades med denna skrift, där ett antal bidrag av hennes hand samlats. Det blir i inledningen uppenbart hur starkt Ystad engagerat sig i det universitetspolitiska arbetet och därvid hävdade grundläggande akademiska värden. I boken möter vi denna sida av verksamheten i det avslutande bidraget ”Verdivitenskapene vi forsømmer”, en text författad 1982 men fortfarande lika aktuell. Annars är det förstås Ystads litteraturvetenskapliga produktion som står i centrum i boken. I en inledande del behandlas lyrik med uppsatser som dryftar texter av Henrik Wergeland, Olav Aukrust, Kristofer Uppdal och Halldis Moren Vesaas. I en följande avdelning behandlas ett antal arbeten som berör prosa. Här fäster jag mig särskilt vid bidraget om Kristin Lavransdatter och historien, där Ystad bl.a. lyfter fram förhållandet att Sigrid Undsets storverk kan läsas som en analogi till författarens samtid. Undset iakttar nämligen sin samtids osunda individualism och starka självhävdebehov som efter Undsets mening står i kontrast till medeltiden med ”et samfunn uten preg av denne selvhvedende, oppsplittende individualisme, et samfunn av enkeltmennesker som hade overindividuelle målestokker for sine liv” (s. 121).

Ett annat bidrag avhandlar "Ibsen, Solstad and the Unspeakable Dimension" och anlägger här intertextuella perspektiv: "Ibsen may [...] have inspired Solstad to write about the deepest of human issues, the shocking experiences, the unthinkable, the unspeakable, the unacceptable" (s. 169), sägs avslutningsvis i uppsatsen. Denna avdelning innehåller dessutom ett bidrag om Bergljot Hobæk Haffs romaner och ett om Ingeborg Refling Hagen "som modernist og ekspresjonist". Ystad har som bekant nedlagt ett mycket stort arbete på Ibsenutgivningen – i Gudleiv Bøs slutord sägs detta troligen vara "det største prosjektet som noen gang er utført innenfor humanistiske fag i Norge" (s. 275) –, och fyra uppsatser om Ibsen har samlats i festskriften. Ibsens kvinnskildringar behandlas i en uppsats, i en annan litterär intertext i *Kjærlighedens Komædie* där beroendet av Søren Kierkegaard lyfts fram, och i en tredje titelkaraktären Johan Gabriel Borkman, vilken förgäves kämpar mot förgänglighet. Ett fascinerande bidrag utgör det som behandlar *anagnorisis* och Ibsen; *anagnorisis* är som bekant benämningen på det moment i ett drama där en av karaktärerna gör en viktig upptäckt. Särskilt bidragen i Ibsenavdelningen ger mersmak, och gör att man får stark lust att återknyta bekantskapen med Ibsens rika dramatik. En bibliografi över festföremålets tryckta skrifter 1969–2011, sammanställd av Jadwiga Teresa Kvasdheim och Elin Grønneberg, och ett efterord av utgivaren Gudleiv Bø, avslutar boken. L.-E.E.

*

Yvonne Carlsson, Genericitet i text, 216 s., Stockholm 2012 (Stockholms universitet). (Acta Universitatis Stockholmensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. New Series 56.) ISBN 978-91-87235-07-8; ISSN 0562-1097. Denna doktorsavhandling behandlar begreppet genericitet utifrån en textuell synvinkel. Arbetet har två huvudsyften; den ska för det första analysera vad som styr valet av olika former av generiska nominalfraser, och den ska för det andra karaktärisera gränsen mellan generiska och icke-generiska nominalfraser. Förf. utgår från ett material som består av populärvetenskapliga texter om djurarter. Texterna är främst hämtade från boken *Guide till våra vilda djur* (27 texter), men eftersom dessa alla är skrivna av en och samma författare har den kompletterats med nio andra texter, nämligen fem från *Illustrerad vetenskap*, en från *Forskning och framsteg* samt tre från tidskriften *Sveriges natur*. Sammanlagt har 1423 nominalfraser excerperats, och förf. skiljer på om de är förstaomnämningen (193 st.) eller om de är senare omnämning

(anaforiska). Det första syftet handlar främst om att finna vad som bestämmer valet av nominalfrasform, dvs. om man ska välja obestämd eller bestämd form och om man ska välja singular eller plural (*en björn*, *björnen*, *björnar* och *björnarna* är således de grundläggande typer som valet står emellan). Bl.a. utifrån Ariels åtkomlighetsteori behandlar förf. materialet, men resultatet blir i mitt tycke diffust. Resultatet blir en ganska lång lista på faktorer som kan påverka valet, och att de val som görs vid generiska nominalfraser liknar dem som görs vid icke generiska nominalfraser. Det är också detta som får förf. att närmare undersöka gränsen mellan generiska och icke-generiska nominalfraser. Författaren visar på de många problem som uppstår i en text, och att vissa nominalfraser kan tolkas som både generiska och icke-generiska, eller att de är avsiktligt tvetydiga.

L.-O.D.

Sofia Lodén, *Le chevalier courtois á la rencontre de la Suède médiévale. Du Chevalier au lion á Herr Ivan*, 297s., Stockholm 2012 (Stockholm University). (Forskningsrapporter / Cahiers de la Recherche 47.) ISBN 978-91-7447-539-5; ISSN 1654-1294. Se utförlig recension s. 151.

Carl-Erik Lundblad, *Skånska dialektord*, 379 s., Lund 2012 (*Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund*). (Skrifter utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund 12.) ISSN 1404-4676; ISBN 978-91-86959-05-0. Denna ordbok förklarar enligt inledningen ”ord i det äldre skånska tal-språkliga ordförrådet” (s. 5); det är alltså äldre regionala ord och ord med äldre uttal som samlats här. Avgränsningen innebär att exempelvis ord för modern snabbmat, som *porting* ’portion varm korv med mos’, inte beretts plats, och detta låter sig helt klart försvaras. Ordboken består av tre större avdelningar: först en som uppför orden i normaliserade former, en där dialektformer är ingången och en där betydelser är ingången. Särskilt denna sista del skattar man som läsare högt, eftersom synonymer och ekvivalenter återfinns där. Att orden upptas i normaliserad form innebär inte att formen automatiskt är identisk med den nutida standardsvenska skriftformen, här redovisas istället ”vad det är för ord och hur det har sett ut i det stadium av sin utveckling då det blivit eller hade kunnat bli en standardsvensk form” (s. 9): således *ljordag* för *lördag*, *viger* för *vidja*, prefixet *for-* för *för-* osv. I några fall är den normaliserade formen påfallande som vid *degnevatten* ’degvätska’ och *buldamor* ’var i böld’. Intressant är att se hur lånord återfinns i skånska dialekt, som i *eksekysår* ’ursäkter’, ’undanflykter’, ’spratt’ och *ekstemera* (*estimera*) ’hålla tillgodo med’. Ibland har de inlånade orden ombildats till form och/eller betydelse: en

dans benämns *skinnkompass*, vilket väl svarar till *cinque pas*, och *krucifix* möter i betydelserna 'ornament, (onödiga) utsmyckningar, krusiduller'; 'undanflykter'. Många dialektala uttryck redovisas i ordbokens exemplifiering: vid *ålskinn* noteras *glo ålskinn*, vilket synes innebära 'titta snett, glo stelt, titta avundsamt'. Under *hagalen* återfinns följande språkexempel: "Skolemästaren frågte mig om jag ville ha mer prygel [pryl], och jag sa att jag inte var hagalen, men så fick jag lika väl mer". I den del som redovisar dialektformer finner man ingångar som *skådra* 'ro bakåt, mynna, stryka', *skåmme* 'skymning, halvmörker', *skåmra* 'skymma', *skårr* 'taknock, takås, takvinkel', *slafuttet* 'tillsammans och med fötterna åt samma håll som den andra har huvudet', för att nu återge några slumpmässigt valda exempel. Intressantast är den del som väljer sin ingång från betydelsesidan. Under ARG finner man sålunda *ettertänd*, *oppsatt* och *toppet*, under BEHÄNDIG *nim*, *rad*, *radfaren*, *radhänd* och *radvänd*, under DIARRÉ substantiven *ränneskita*, *hannasaglattan* och *snällakatrina* samt adjektivet *löslivad*. Nedsättande personbeteckningar återkommer inte oväntat flitigt i ordboken: för SENFÄRDIG PERSON finns sålunda *asekar*, *draghas*, *sebedeus* och *slöte*, för TÖLP *basse*, *blar*, *bobbe*, *flase* och *tase*. Det hade varit ett plus om man också i ordboken funnit förklaringar till i varje fall en del av orden och uttrycken, ett slags ordhistoriska notiser med andra ord. Det kan kanske bli en sådan avdelning i en andra upplaga? Boken *Skånska dialektord* är väl genomarbetad och ger oss bilden av en författare med avsevärd lexikografisk kompetens; Lundblad har ju också tidigare arbetat vid Svenska Akademiens ordboksredaktion. Det är värdefullt att på detta sätt få ta del av språket inom ett större geografiskt område på samma sätt som man tidigare kunnat göra beträffande exempelvis jämtskan. Genom sin uppläggning och sin stil vänder ordboken sig emellertid också till allmänheten, och för därmed på ett förtjänstfullt sätt ut det immateriella kulturarvet till en bredare grupp människor. L.-E.E.

Shidrok Namei, Iranians in Sweden. A Study of Language Maintenance and Shift, 246 s., Uppsala 2012 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 86.) ISBN 978-91-506-2271-3; ISSN 0083-4661. Denna intressanta studie undersöker vidmakthållande och byte av språk (*language maintenance and shift*) hos ett antal iranska invandrare av första och andra generationen, bosatta i Sverige. Med utgångspunkt i Tajfels teorier om *intergroup relationships* och Giles Ackommodationsteori söker förf. utröna hur svensk-iranier behåller och byter språk. I kapitel 3 ges en genomgång av begreppen vidmakthållande och byte samt vilka faktorer som kan inverka på språk-

bytet, främst utifrån Hyltenstam och Stroud. Med hjälp av omfattande enkäter har en mängd data samlats in. De iranska skolungdomarna (100 st, varav en tredjedel födda i Sverige) har fått en enkät på svenska, medan den äldre generationen (88 st; oftast föräldrar till skolungdomarna) har fyllt i enkäter på persiska. Här efterfrågas dels bakgrundsdata som ålder, antal år i Sverige, familjeförhållanden, umgängesmönster, allmänna språkkunskaper etc., dels mera specifika frågor där informanterna får självvärdera sina språkkunskaper samt svara på frågor om språkbruk och språkvanor i familjen, skolan och umgängeskretsen och frågor om mediekonsumtion m.m. Arbetet avkastar en stor mängd data. Bland de otaliga resultaten kan nämnas att föräldrarna rapporterar persiska som det dominanta språket, medan ungdomarna rapporterar svenska, vilket också stöds av deras färdigheter i de två språken. Ungdomarna klarar också talad persiska bättre än skriven. När det gäller språkanvändning framgår att persiska dominerar i hemmet, men att svenskan står starkare bland andra generationens invandrare, särskilt de yngre, och att mödrarna använder mer svenska än fäderna. En orsak till det senare föreslås vara att mödrarna är mer engagerade i barnens utbildning än fäderna. Förf. diskuterar också språkets roll för att bryta patriarkala mönster och religionens dominans. När hon återknyter till teoridelen konstaterar hon att sociopsykologiska faktorer tycks vara viktigare för språkbytet än rent psykologiska. Som förf. påpekar är de iranska invandrarna ofta från övre medelklass, vilket gör dem till en ovanlig utomeuropeisk invandrargrupp. Denna studie ger svar på många frågor, och man kan önska sig liknande studier av invandrargrupper som i genomsnitt tillhör andra socialgrupper. L.-O.D.

Lina Nyroos, The Social Organization of Institutional Norms. Interactional Management of Knowledge, Entitlement and Stance, Uppsala 2012 (Uppsala universitet). (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 87.) ISBN 978-91-506-2273-7; ISSN 0083-4661. Denna sammanläggningsavhandling består av en introducerande text på 76 sidor samt fem uppsatser på sammanlagt ca 110 sidor. Ämnet för studien är institutionalitet och institutionella normer i interaktion/samtal. Med utgångspunkt i ett redan befintligt material av institutionella samtal, dvs. samtal där åtminstone en av parterna har en institutionell roll av betydelse för samtalet, försöker förf. svara på frågor om hur institutionella normer skapas och förhandlas, och hur de institutionella dragen påverkar samtalet. Materialet består dels av tio handledarsamtal mellan universitetslärare och studenter, dels av åtta medarbetarsamtal mellan

chefer och anställda inom finanssektorn. Sammanlagt motsvarar materialet närmare 13 timmars samtal. Alla fem delstudierna/artiklarna tar sig an frågan om hur deltagarna ”konstruerar institutionella agendor”, vilket delas in i tre underteman som tas upp i olika grad i de olika artiklarna. För det första undersöks hur deltagarna hanterar kunskap, för det andra hur de positionerar sig socialt i förhållande till varandra, och för det tredje hur de använder språket för sociala handlingar. Den första artikeln handlar om hur studenter i handledningssamtalen ”talar för andra”, dvs. å andras vägnar. Den andra artikeln undersöker hur studenter i handledarsamtalen närmar sig uppgiften och hur lärare agerar i relation till detta. Det är inte alltid som alla deltagare uppfattar uppgiften på samma sätt. Den tredje artikeln tar sig an en av de delfrågor som är förberedda i skriftlig form inför medarbetarsamtalen, nämligen frågan om upplevd stress. Studien visar att samtalet lyckas behandla ”positiv stress”, som ökar medarbetarens resultat, men att samtalet fungerar sämre då det gäller att behandla ”negativ stress”. Även den fjärde artikeln behandlar medarbetarsamtalen, och då mera specifikt om hur de skriftliga frågor som delas ut före samtalet presenteras eller ställs av chefen, och vad små variationer i dessa får för effekt på hur medarbetaren uppfattar och besvarar frågan. Resultatet är att även mycket små variationer ger ganska betydande skillnader i slutändan. Den sista artikeln undersöker mera precist hur verbet *känna* används i handledarsamtalen och vilka funktioner det kan ha. Förf. identifierar tre olika funktioner. Det används för det första som ett pedagogiskt instrument av läraren som beskriver hypotetiska situationer om arbetet, för det andra som en *hedging device*, dvs. som ett sätt att minska det ansvar talaren behöver ta för yttrandet. För det tredje används verbet för att tala om hur man upplever själva processen.

L.-O.D.

Hans Schottmann, Vergleichende Idiomatik des Schwedischen. Mit CD-ROM, 390 s., Berlin 2012 (Lit Verlag). (Skandinavistik Bd. 9.) ISBN 978-3-643-11733-5. I denna ordbok över svenska fraseologiska uttryck ges svenska idomatiska uttryck med motsvarigheter på danska, norska, tyska, engelska och franska. Det är dock en svensk-tysk ordbok, såtillvida att vi alltid får en tysk motsvarighet eller om sådan saknas en tysk förklaring till uttrycket. För de andra språken ges bara motsvarande talesätt om det finns sådana. Den ger alltså inte hjälp till den svensk som inte förstår innebörden av ett svenskt idiom, men så är det ju också med vanliga tvåspråkiga ordböcker. Om uttrycket är belagt i äldre tid får vi någon gång en lågtysk version; det händer även att vi får en fornsvensk eller norrön

version, men här är materialet långt ifrån fullständigt (mycket få av ordspråken i den medeltida svenska ordspråksboken återges). I boken ges begreppet idiomatik en vid definition. Den omfattar såväl ordspråk och ordstäv som talesätt. Urvalet är alltså oberoende av hur fast delarna är lexikaliserade med avseende på böjning och liknande eller om det finns en anföringssats med. Vi finner alltså i stort sett de flesta typer: *ha hjärtat på rätta stället, lägga ihop/samman två och två/ett och ett/en och en, ta ... udden/gadden av/ur ngn/ngt, de är sura sa räven om rönnbären*. Ibland står dock ordstäven med anföringssats för sig; under uppslagsordet *jäst* finner vi *kasta jästen efter degen* med sin tyska översättning, och därefter får vi det längre: *bättre sent än aldrig, sa kärringen, kasta jästen efter degen*. Idiomen står uppställda på betydelseutgångs ord, och det finns flitigt med korshänvisningar. Slår man på *badvatten* hänvisas man till *barn* där *kasta ut barnet med badvattnet* anges, och slår man på *ragg* hänvisas man till *borst*, där *resa borst/ragg* anges. Till boken finns också en CD-skiva som innehåller ordboken i pdf-format. Genom den vanliga sökfunktionen i pdf-läsaren kan man nu hitta det allra mesta. Detta är förstås en god hjälp, inte minst för de andra språken, där det inte finns korshänvisningar. L.-O.D.

*

Thorsten Andersson, Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden, 148 s. + två utväxskartor, Uppsala 2012 (Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur). (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 120.) ISSN 0065-0897; ISBN 978-91-85352-96-9. Denna monografi har egentligen vuxit fram ur det föredrag författaren höll vid den femte nordiska namnforskarkongressen i Göteborg i augusti 1967. Ett första större manuskript sammanställdes strax därefter, och det har nu, efter drygt fyrtio år, ytterligare bearbetats. Man erfar att författaren vid slutrevideringen nyskrivit vissa avsnitt. Det synes föreligga ett tvåfaldigt syfte med studien: namnanalyserna vill "bidra till återskapandet av ett äldre ortnamnslandskap, ett landskap som i huvudsak speglar det första årtusendet av vår tideräkning" (s. 19) men ambitionen är också att sätta in namnen "i ett övergripande namnstrukturellt sammanhang, som avser att utifrån det begränsade materialet demonstrera den interdisciplinära och intradisciplinära utvärderingen av ortnamn" (ibid.). Kap. 2 belyser hur de båda gamla namnen *Bråvik* och **Lōsn* – som ligger till grund för *Lösings härad* – förhåller sig till varandra; *Brå-* har syftat på Bråvikens glänsande vattenspegel, **Lōsn* däremot på ett ljus och öppet landskap.

Bland de gamla strandnamnen som behandlas i kap. 3 stannar man upp vid *Trönäs* 'näset som sträcker sig ut i fjärden **Tröghe*' (där **Tröghe* är 'fjärden med det "tröga" vattnet') samt bland andra *Sylden* och *Skenäs*. Bråviksbygdens önamn behandlas utförligt i kap. 4 med höjdpunkter som de omfattande och instruktiva utredningarna rörande namnen *Esterön* och *Händelö*. De språkliga förhållandena bakom det första namnet beskrivs mycket ingående, och för det andra namnets del uppehåller sig författaren vid de sakliga omständigheterna. Namnet *Lönö* diskuteras i ljuset av semantiska paralleller från olika håll i Norden. En rad fotografier och kartbilder förtydligar hela tiden resonemangen. Trots författarens sorgfälliga genomgång medger han att en hel del återstår att göra beträffande det *ol* som tycks finnas bakom *Olö*. Att *Svindra* ursprungligen skulle ha betytt 'ön som ger lä vid storm' argumenterar Andersson väl för. De namn som här behandlas är av betydande ålder, och därför är det inte alla gånger lätt att med säkerhet fastlägga namnens etymologi. Men författaren lotsar oss med fast hand framåt i resonemangen och demonstrerar därvid hur namnforskningen faktiskt ger oss viktiga ledtrådar beträffande de forntida människornas syn på sitt kustland och dess farleder. I den korta men innehållsrika "utvärderande" sammanfattningen i kap. 5 lyfter författaren upp flera principiellt viktiga frågor: dateringen, frågan om namn kan ha förelegat fixa och färdiga i ett onomastikon, den primära och sekundära namnbildningen, namnskattens semantiska struktur m.fl. Boken *Gamla strand- och önamn i Bråviksbygden* är en mycket viktig bok, som visar hur en erfaren ortnamnsforskare arbetar för att språkligt och sakligt säkra sina namntolkningar men också hur namntolkningarna kan sättas in i större sammanhang. Genom att boken dessutom är lättläst och pedagogiskt uppbyggd med sammanfattningar på strategiska ställen, finns anledning att tro att den med behållning kommer att läsas och begrundas i bredare kretsar. Det är den i sanning värd.

L.-E.E.

Binamn. Uppkomst, bildning, terminologi och bruk. Handlingar från NORNA:s 40:e symposium i Älvkarleö, Uppland, 29/9–1/10 2010, redigerade av Staffan Nyström (huvudredaktör), Eva Brylla, Katharina Leibring, Lennart Ryman & Per Vikstrand, 192 s., Uppsala 2012 (NORNA-förlaget). (NORNA-rapporter 88.) ISSN 0346-6728; ISBN 978-91-7276-087-5. Binamn har också tidigare diskuterats i NORNA-sammanhang, bl.a. vid det tredje symposiet, *Binamn och släktnamn* (1974), och vid det åttonde, *Personnamnsterminologi* (1981). Nu är det dags igen, och denna

gång har ämnet breddats, bl.a. genom att också andra namnkategorier än personnamn aktualiseras. Tre plenarföreläsningar hölls, och dessa inlägg har medtagits i volymen. Nyttig är Eva Bryllas översikt över binamn i Norden som stannar upp inför begreppsavgränsningar, morfologi och semantik men också har en avdelning om binamn och genus. Bertie Neethling, professor vid Department of Xhosa, University of Western Cape, Sydafrika, berör frågor om binamn som uttryck för identitet. Konkret rör det sig om en redovisning av studier bland studenter, och flera skilda typer av binamn passerar här revy; kategorierna känner man igen från den nordiska empirin. Den tredje plenarföreläsaren Silvio Brendler, redaktör för tidskriften *Zunamen/Surnames. Zeitschrift für Namenforschung*, söker förmedla en holistisk syn på studiet av binamn. Han säger bland en del annat "that studying bynames is like gem cutting", och framhåller vidare att "[b]yname students need to carry out more synthesising research to view their findings less in isolation and to position the study of bynames in the system of sciences". En holistisk syn är självfallet inget som är specifikt just för binamnsstudier. I volymen finns vidare sex föredrag som behandlar olika nordiska teman. Stefan Jacobsson och Magnus Källström behandlar personbinamnen i de vikingatida runinskrifterna ur olika perspektiv, Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen "gejstlige tilnavne" i det medeltida Norden och Gudlaug Nedrelið några binamn i Sverresoga. Maria Löfdahls studie av barns ortnamnskunnande baseras på material från det multietniska Angered. Samtliga uppsatser drar fram intressant källmaterial, problematiserar i flera fall tidigare forskning, och ger oss inblickar i olika typer av material. Lennart Ryman redovisar för sin del tankar om de nordiska personbinamnsordböckerna och personbinamnsamlingarna. Här diskuteras bl.a. vad som kan göras för att ge de redan existerande samlingarna ökad spridning samt hur nya samlingar av binamn skall kunna byggas upp. Ambitionsnivån är här hög, något som författaren är väl medveten om. Några kommentatorer (Agneta Sundström, Mats Wahlberg) kompletterar dessa framställningar och Tom Schmidt summerar till sist. Vissa av dessa senare texter tillför kanske inte så mycket utöver det som redovisas i föredragen men ger oss som inte var med vid symposiet inblickar i den diskussion som då fördes. Staffan Nyström behandlar i ett kort bidrag ortbinamn, och skisserar i samband med detta en rad intressanta forskningsfrågor. Också i en del andra uppsatser uppvisas forskningsproblem som kan komma att aktualiseras inom detta onomastiska delområde i en framtid. Inte minst därigenom har denna volym intresse.

L.-E.E.

Kåre Hoel, Bustadnavn i Østfold 11. Onsøy, utgitt av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo ved Tom Schmidt, 404 s. + karta i slutet, Oslo 2012 (Novus Forlag). ISBN 978-82-7099-703-9. Målmedvetet går arbetet med utgivningen av *Bustadnavn i Østfold* framåt, nu med det elfte bandet som tar sig an ca 725 namn mer utförligt och därutöver berör ett stort antal ytterligare namn. Kåre Hoels manuskript har för detta bands vidkommande bearbetats av Tom Schmidt. Inledningsvis dryftas namnet *Onsøy*, i vars förled *Óðinn* synes möta. I bygden finns en del äldre bebyggelsenamnstyper representerade, såsom namn på *-vin* (*Ørmen* s. 21 f. och *Elin(gård)* s. 212 ff.) och *-heim* (*Høyum* s. 29 f. och *Bossum* s. 204 f.). Ett stort antal yngre namn finns i bygden och utreds även de noggrant. Här finns sålunda, för att ta fram ett exempel, en del ortnamn på *-bingen* (*Havrebingen, Julsebingen, Fredriksbingen, Håkonsbingen*), bildade till *bing(e)* 'utendørs inngjerding for småfe', ett element som i detaljer utretts av Tom Schmidt i en festskriftsartikel för några år sedan. Ett imperativnamn utgör *Seut* (s. 111), och för en intressant kulturhistorisk diskussion bäddar ett namn som *Fuglesangen* (s. 171 ff.). Men det är klart att utredningarna av de äldre namnen allra mest kittlar fantasin. Givande är exempelvis att följa resonemangen kring förleden i *Elslett* (s. 137 ff.), bl.a. ett tolkningsalternativ i anslutning till ett naturbetecknande **elgr* där ett vidare nordiskt perspektiv nog hade kunnat berika diskussionen ytterligare. Kanske hade i samband med utredningen av ett namn som *Åle* (s. 119 f.) argumentationen kunnat vara tydligare. För en del namn kunde som jag ser det den språkliga och/eller sakliga utredningen drivas längre: det gäller bl.a. *Møretua* (s. 26), *Treskalen* (s. 48 f.), *Busmund* (s. 51 ff.), *Kjevelsrød* (s. 95 ff.), *Kykle* (s. 177 f.), *Hanke* (s. 230 ff.), *Møskeviken* (s. 241) och *Granbrot* (s. 282 ff.). Särskilda avdelningar finns om försvunna namn och fjärdingsnamn. Ett viktigt kapitel utgör det som behandlar de topografiska orden, där man på sina ställen gärna sett nordiska jämförelser. Käll- och litteraturförteckningar liksom flera register avslutar boken. Vi får i denna volym, liksom i dem som tidigare utkommit, en klar bild av ortnamnen i Østfold. Penetreringen av namnens etymologi är djuplodande och ger mestadels ett förtroendeingivande intryck. Det valda upplägget där Ryghs framställning återges tillsammans med Hoels och utgivarens gör att läsaren finner sig vara mitt i en vetenskaplig diskussion rörande namnens ursprung. Inte minst detta gör dessa volymer till en sällsynt stimulerande läsning.

L.-E.E.